

ד י ו א נ

והוא

ספר כולל כל שירי אביר המשוררים י ה ו ד ה ב נ ש מ ו א ל ה ל ו י

יוצאים לאור

באספה אחת על פי כתבי יד וספרים נדפסים

עם הגהות ובאורים ועם מבוא

מאת

חיים בראדי

ואחות חכמים אנשי שם העוזרים על ידו.

ספר ראשון:

שירי חול.

(הערות. חוברת ג'.)

ברלין תרס"א.

בדפוס צבי הירש ברי יצחק אימצקאווסקי.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 16615

ספרים

היוצאים לאור בפעם הראשונה

על ידי

חברת מקיצי נרדמים

(הוקמה מחדש בשנת תרמ"ה)

בהשגחת ראשי החברה:

אברהם ברלינער נברלין,
בנימין זאב באכער בבודאפעסט,
מרדכי בראנן בברעסלא,
שלמה באכער בלעמבערג,
דוד גינסבורג בפעטרסבורג,
אברהם אליהו הרבכי בפעטרסבורג,
מרדכי יאסטרעו בפילאדעלפיא,
צדוק כהן בפאריס,
שמואל צבי מרגליות בפירינצי,
דוד סימאנסען בקאפענהאנען.

שנת י"ז (תרס"א).

Dîwân Jehuda ha-Levi's.

BERLIN 1901.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins M'KIZE NIRDAMIM.

(Dr. A. Berliner.)

In Commission bei J. Kauffmann

Frankfurt a. M.

D î w â n

des

Abû-l-Hasan Jehuda ha-Levi.

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter bearbeitet
und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

von

Dr. H. Brody.

Erster Band:

Nichtgottesdienstliche Poesie.

BERLIN 1901.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.

ד י ו א נ

והוא

ספר כולל כל שירי אביר המשוררים
י ה ו ד ה ב נ ש מ ו א ל ה ל ו י

יוצאים לאור

באספה אחת על פי כתבי יד וספרים נדפסים

עם הגהות ובאורים ועם מבוא

מאת

חיים בראדי

ואחות חכמים אנשי שם העוזרים על ידו.

ספר ראשון:

שירי חול.

ברלין תרס"א.

בדפוס צבי הירש ברי יצחק איסצקאווסקי.

תָּוֵן :

צד		
XV—IX	ראש־דבר
204—1	שירי ייִדות ושירי הכבוד
225—205	מכתבים
<hr/>		
330—1	הערות
334—331	תקונים והוספות להערותי
338—335	רשימת השירים
<hr/>		

ראש־דבר.

הוצאת כל שירי רי"ה לאור יותר שיש בה תועלת לדושי החכמה ואהבי השירה העברית ומכבדיה, היא גם הובה לאמית, אשר אין אנחנו בני חורין להבטל ממנה.

— אין לך עם מן העמים שלא יצאו מקרבנו חבל משוררים. גדולים כאמת או גדולים בעיני בני עמם, ואין לך עם מן העמים, אשר לא יכבד את משורריו אולי יותר מן המדה הדרושה והראויה, מדעתו כי בכבודם לו כבוד. ברב עמל ויגיעה רבה הם אוספים לאספה את שירי משורריהם ויעשו אותם לאגודה אחת וידפיסום ויפיצו אותם בקרבם ובקרב עמים רבים; פעם יוציאו אותם האורה במהדורא פשוט ופעם במהדורא הדור, ברב פאר ויפי ובציורים מעשי ידי אמן; פעם ידפיסו את השירים בעצמם, כאשר יצאו מידי המשוררים, ופעם יוסיפו עליהם באורים ופרושים בארוכה או בקצרה. וספרי משורריהם הלא המה הקפדה הלאמית, המיוחדת להם לכדם, בעוד אשר ספרי החכמה, אף אלה הכתובים בלשונם, על הספרה הכללית יחשבו, כי החכמה אחת היא ויש לכל העמים חלק בה.

ועם ישראל, עם הספר, מה הוא עושה למשורריו?

היה היו לנו בימי גלותנו משוררים למאות, אשר עשו את שיריהם גוף וגויה לרוח עמנו, אשר כבו על שברנו בראותם את כל הרעה אשר באתנו, ואשר שמחו לנאלתנו „עת הלמו שיבת שבותנו“, אשר צרת עמנו בהנה ותקותו בעתיד מצאו הד קול בשיריהם אשר שרו כנוה עליהם הרוח. והאנשים האלה היו משוררים כאמת, משוררים בעלי כשרון ורוח כביר להם, וכל עם ועם בליים היה מתפאר בהם ובמעשיהם, בעוד אשר בקרבנו לא שם להם ואין מכיר אותם מכל ההמון הרב וכמעט אבד זכרם המה — אולם לא עליהם אני דן כיום. אבל מה עשה ישראל לענקים הגדולים אשר במשוררי עמנו?

משורר גדול היה לישראל ור' שלמה בן גבירול שמו, והיה האיש
ההוא ראוי ומוכשר להרים קרן עמנו בכבוד. והנה נדפסו שירי החול
אשר כתב במחברת דלה ורזה ובהוצאה בלתי מתקנת¹). והיא גם היא
כבר ספה ואינה, ולא ימצא מן הספר הזה כי אם „אחד בעיר ושנים
במשפחה“, ושירי הקדש אשר כתב למאות לא נקבצו עד היום לאספה
אחת²). והם מפורדים ומפזרים במחזורים ישנים ובקבצים חדשים, בספרים
נדפסים וכתבי יד, ואף רשימה שלמה ומדקדקת משיריו הנמצאים עוד
היום (אם בכ"י ואם בדפוס) לא נכתבה ולא נתפרסמה עד עתה!

ומשורר גדול במעלה ובחשיבות היה „הסלח“ ר' משה בן עזרא,
אשר מלבר שירי הקדש אשר חבר, מלבר פיוטיו וסליחותיו הנמצאים
במחזורים ממנהגים שונים, עוד נשאר לנו שריד משירי החול אשר
שר לכבוד ירדיו ורעיו ולענינים שונים בספר „הדיוואן“³). והדיוואן הזה
עוד מונח בכ"י ומכל האוצר הרב הנמצא בתוכו לא נגלה עוד בקהל
זולתי מעט מאד במכ"ע ובספרים שונים, אבל באספה אחת לא נדפסו
עוד אפילו המוכתרים שבשיריו!

ואביר המשוררים ר' יהודה הלוי הוא הגדול מאחיו והוא המאושר
מהם, כי שמו חכמי ישראל והקריו את לבם לשיריו הנעלים והנשאים,
ובשלשה ספרים⁴) נדפסו שירים משיריו יחד, ואם נחשב את השירים

¹ שירי שלמה, שירים יקרים מהחכם המשורר רשב"ג ז"ל... הוצאתים
ראשונה לאור יהודה המכונה ליב דוקס... הנוכר תר"ח. ההוצאה החדשה
משירי החול לרשב"ג מתנהגת בכבודות מפני רבוי ההוצאות ומעוט הקונים.
² בשנת תרכ"ח התחיל ר"ש זק"ש להו"ל בפאריש את ספרו שירי
השירים אשר לרשב"ג, ספר כולל כל שירי גבירול אשר בקדש יסודתם, אך
לא נדפסה רק מחברת אחת הכוללת כ"ט שירים.

³ כ"י אוכספורד, ס"ה 1972 ברשימתו של נייבואר. כעת יש בידי העתקה
שלמה מהדיוואן הזה, אולם מי יודע אם יצלה חפצי בידי להוציאם האורה.

⁴ בתולת בת יהודה, לקוטי שירים מדיוואן רי"ח זצ"ל, עם הקדמה
והערות מאת שמואל דוד לוצאטו... פראג ת"ר; דיוואן רי"ח זצ"ל יוצא
לאור עתה הפעם הראשונה ע"י חברת מק"ג... ביד שד"ל, מגלה ראשונה...
ליק תרכ"ד; רבי יהודה הלוי קובץ שיריו ומליצותיו... נערכו מחדש ע"י
אברהם אליהו הרבבי הוצאת „אחיאסף“ כרך ראשון: ווארשא תרנ"ג, כרך
שני: ווארשא תרנ"ד. — את ספרו של שמואל פליב (דיוואן מכל שירי רי"ח...
לעמבערג תרמ"ח), אינני חושב בזה, כי הוא נתן לפנינו רק הוצאה חדשה
ומשכשת מדיוואנו של שד"ל ורבים מהשירים שהוסף על הנמצא אצל שד"ל

האלה אחד לאחד למצוא חשבון נראה, כי נדפסו מהם ע"י שד"ל
 בכתולת בת יהודה ס"ו ובדיואן פ"ו ובתוכם עשרה כפולים (שכבר נדפסו
 בכב"י), ס"ה קמ"ב שירים, ואם נוסף עליהם פ"ה שירים שהו"ל הרכבי
 כבי' החלקים מספרו (וולת הנדפסים בכב"י ובדיואן שד"ל) יעלה סך
 כל שירי רי"ה הנדפסים בני' הקובצים יחד למאתים ושלשים, והם
 לכל היותר החלק השלישי מכל שירי רי"ה אשר נשארו לנו לפלטה
 עד היום הזה, והרוצה לקרוא את יתר שיריו הנדפסים, עליו לחקך
 ולדרש אחריהם בכיבליותיקה שלמה, בספרים ובמאמרים, במחברות
 ובקובצים, במ"ע ובמאספים שונים, עד אשר ימצא אותם. המצב הזה
 לא יוסיף לעמנו כבוד ותפארת!

אחר הדברים האלה אינני רואה חובה לעצמי להתנצל, על אשר
 נשאני לבי לנסות את כחי הדל ולהו"ל את כל שירי רי"ה באספה
 אחת ולגול ע"י הרפה מעל ישראל.
 עקר מלאכתי הוא, לאסוף את כל שירי רי"ה מתוך ספרים נדפסים

אינם לרי"ה, וחקירותיו של "החכם" הזה הם פטפוטי מלין וחקירות של הכר.
 למשל: צד 88 הוא מודפס את השיר הנודע "האל העירה וראה" אשר שם
 מחברו "השניר" נמצא בראשי החרוזים, ויאמר בהערותו: "ישמח לבי, כי
 שקדתי בעבודתי הועילה לי להשיב אחד מפזורי שירי רי"ה אל מקומה
 ויגעתי ומצאתי כי רוח הלוי נושב בו ורוח דורו פורט על כנורו כמו שאזכיר
 בהערותי הבאות בצדו!" מובן מנפשו כי "בהערות הבאות בצדו" לא הזכיר
 מאומה, ואולם אנחנו נזכיר לו, כי לחנם לעז על שד"ל (באותה ההערה עצמה)
 שנעלם ממונו שם המשורר, כי הגה הזכירו שד"ל בספרו נחלת שד"ל צד 25!
 צד 89 הוא מודפס את השיר "דמות כסא כבוד" להמשורר אריה הררי
 (de Montpellier, ראה שד"ל שם צד 17 וצונץ לט"ג 495, צור געש. צד 469),
 ובהערותו יאמר: "בטל אורות להרשד"ל (צד 45) נדפס שיר זה: "מרי אריה",
 ונעלם גם מהחכם המעיר להכיר בסגנונו כי המשורר הוא הארי שבמחברי
 שיר ומליצה... וראה זה מצאתי כי הארי הגבור במשוררים הוא רי"ה ולא
 אחר כמו שיתבאר בהערותי הבאות וכן אמרתי ברמז הכתוב: גור אריה
 יהודה ר"ל גור (בערבית שיר) אריה (חתימתו) יהודה (סימן) יפה לנו כי
 מרי"ה הוא". "בהערותי הבאות" אמנם לא נתבאר מאומה, ואולם אנחנו נבאר
 את השבוש בסימן רע אשר מצא לו: הוא ראה בכ"י כתוב מומעל להשירים
 גור (غور) ר"ל: אחר, דהיינו שיר אחר, ויחשב כי גור בערבית הוא שיר
 בעברית, ואח"כ החליף לפי מבטא אחינו הפולנים גור (= גיר) בגור —
 ויצא לו העגל הזה!

וכתבי יד, ואין צורך לפרט בזה את הספרים שהשתמשתי בהם ולקרוא אותם בשמות, כי בראש הערותי לכל שיר ושיר נתתי דין וחשבון על אדות הדבר הזה ואגלה את המקור, אשר ממנו שאבתי את מימי, ואעיר בזה רק, כי בר"ת כ"א הכונה על דיואן ר"ה שהיה ביד רשד"ל והוא כעת בבעה"ס הבודליאני באונספורד וסימנו ברשימת נייבואיר הוא 1971, ובר"ת כ"ב הכונה על הדיואן הנמצא באונספורד, לפניו קובץ 74 פוע ועתה 1970 ברשימת החכם הנ"ל. ובכל כחי השתדלתי לנקות את השירים מכל ההרולים והקמשונים אשר עלו בהם, להסיר כל שגיאה וכל טעות ולהעמיד את הנוסח הנכון והישר על מקומו אם על פי סופרים וספרים ואם עפ"י שקול דעתי וככל אשר הורני רוח מבינתי. בנקוד השירים שמרתי את חקי הדקדוק, ובדבר מלא וחסר היו לי עפ"י הרב ספרי הקדש לעינים, והיה אם המשקל דרש דבש נקוד מתנגד לחקי דקדוק הלשון נקדתי עפ"י המשקל ושמרתי את כונת המשורר בזה כי כן חפץ. ויש הכרח להעיר בזה על ענין אחד בדבר הנקוד, והבטחתי בהערותי לדבר עליו בהקרמתי, והוא: ידוע, כי משוררי ישראל השוקלים את שיריהם על משקל הערבים, מוכרחים הם לפעמים להניח את הנע, והיה מדרך שד"ל להשמיט במקומות כאלה את השו"א כדי להעיר את הקורא וידע, כי המשורר הניח את הנע בשביל המשקל. אולם בכנויי הגוף לנוכח יחיד בפעלים ובשמות בחר בנקוד הארמי וינקד למשל יְדָךְ תִּי יְדָךְ, קָטְלָךְ תִּי קָטְלָךְ ובאלה רבות אתו. ויהי כאשר נגשתי אל המלאכה לנקד את שירי רי"ה, יעצני הרה"ח ד"ר רוזין ו"ל לעזוב את הדרך הזו ולנקד את השירים רק עפ"י חקי הדקדוק לכל משפטי, ויחזה את דעתו, כי המשוררים לא השמיטו את הנע ולא החליפוהו אבל הניחו אותו בקריאה בלבד, ויקראו למשל יְדָךְ תִּי יְדָךְ, וכן בשאר שני שווא"ם באמצע המלה על הדרך הזה ויקראו (בקריאה בלבד ולא שנו הכתיבה) למשל בְּשִׁבְךָ (ב' שווא"ם ע"ד וַיִּשֶׁת) תִּי בְּשִׁבְךָ, אבל לא בְּשִׁבְךָ. פתני החכם רוזין ואפת, ואתנהג במנהג הזה עד תם החברת הראשונה (ר"ל עד כרך א' עמוד 72). אולם ראיתי, כי לא ישר הדרך הזה בעיני החוקרים חכמי הלכב, אף גם נוכחתי לדעת, כי אמנם דבר קשה הוא לבטא ב' שווא"ם נחים ואח"כ באמצע המלה וקל הדבר בשו"א אחד, וע"כ שניתתי את מנהגי בנקוד השירים מצד 73 והלאה בנוגע

לבי שואי"ם ולא נמיתי מדרכי בנוגע לשו"א אחד. ובארתי את הענין הזה ובררתיו למען ידעו הקראים והמבקרים, כי לא מבלי דעת נקדתי נגד המשקל אבל בכונה שלמה ובמחשבה תחלה, שהנקוד הזה איננו מתנגד להמשקל אם רק נניח את השו"א במבטא. בהערותי שמתו מגמת פני:

(א) להביא את שנויי הנוסחאות הנמצאים בכ"י ובדפוס ולתת דין וחשבון מכל ההגהות והתקונים אשר עשיתי אני או שעשו אחרים לפני ואני נמשכתי אחריהם; ודקדקתי מאד להביא את כל הנוסחאות השונות, אפילו היותר משבשות, לפי שאין אני הפיץ להיות דן יחודי, ואפשר שטעיתי אנכי ויבואו אחרים ויתקנו את הטעות; וכל הבקי בענינים כמו אלה, הלא יודע, כי לפעמים נוסחא משבשת גם היא תראה את הדרך ישכון אור.

(ב) לגלות את מקור המליצות, אשר השתמש בהן המשורר, אם ככה"ק ואם במשנה ובתלמוד או בשאר ספרי חכמינו הראשונים. בדרך אגב העירותי בכ"מ, איך באר ופרש המשורר את אחד המקראות או מלה אחת ממלות כה"ק, ועי"ז יקל עלינו להבין את דברי שירו.

(ג) עמלתי להביא דמיונים משאר ספרי שיר ומליצה שחברו בישראל, כפרש ממשוררינו בספרד, ועי" הדמיונים האלה, המראים לנו רעיון אחד מפרש באפנים שונים, נדע את כונת המשורר שלפנינו. והדבר הזה נחוץ הוא לנו, אשר השכלתנו רחוקה מאותה ההשכלה, אשר היתה למשוררנו לנחלה, כרחוק מורח ממערב, גם שנות מאות הרבה חלפו עברו מאז ועד היום הזה, וטעם האנשים, אף טעמם הספרתי, שנה מכל וכל. הדמיונים, הציורים והרעיונות אשר השתמשו בהם רי"ה וחבריו שונים לגמרי מהדמיונים, הציורים והרעיונות אשר ישתמשו בהם משוררי ישראל בזמן הזה ובארצותנו אלה. ויש אשר לא היינו מאמינים בעצמנו, כי עלה בידינו למצוא כונת המשורר, לולא ראינו משוררים אחרים בדורות שעברו משתמשים ג"כ באותו הרעיון בעצמו באיזה אופן.

(ד) השתדלתי לבאר ולפרש, פעם בדברים אחדים ופעם בכיורוד גדול, את דברי המשורר, וכתבתי את באורי לאנשים כגילי ולא לגדולים ממני כחכמה אשר אינם צריכים עזר מצדי והם מכינים יותר ממני. באורי הוא נסיון אחד מכני המערב לפרש את דברי משורר מורחי עפי"טעם

אנשי המערב. ואני יודע בעצמי, כי לא עלה בידי להפיץ אור על כל חידותיו ורמוזיו של הרי"ה, דבר אשר כמעט לא יוכל עשוהו אחר מבני המערב בזמן הזה, אף אם אם ראה לכו הרבה חכמה ודעת וגם בשירי משוררי ערב הגה ויבן את דבריהם. פעמים אמרתי בפרוש, כי נלאיתי לדרת עד סוף דעת המשורר, ופעמים רבות העירותי כי פרושי רופף בידי ואין אני קובע בו מִשְׁקְרִים; יש אשר חשבתי כי מצאתי כונת המשורר ובאמת הטאתי המטרה, מן הטעמים אשר בארתים למעלה (אות ג'), ויש אשר בארתי את הנוסח כמו שהוא לפנינו, ובאמת הוא נוסח בלתי עקרי שכבר שנוהו ההלכים לפני, אשר לא הבינו ג"כ את הכונה העמוקה אשר טמן אותה המשורר בדבריו הנמרצים. יודע אני את כל אלה וידעתי אותם עוד בטרם נגשתי אל מלאכת הבאור, ובכל זאת לא נמנעתי מלכתוב את דברי ואמר אל נפשי: לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן הורין להבטל ממנה. כל המעיין בדבריו יראה ויוכה לדעת, כי לא עברתי בקלות ראש על אחד מן הדברים הודשים באור ובירור, וכי יגעתי הרבה יגיעות למצוא את כונת המשורר ולדרת עד סוף דעתו, ואם לפעמים יגעתי ולא מצאתי, אתנחם בדברי משוררנו בעצמו שאמר (כרך א' צד 148):

בְּבִקְרִיבְכֶם קָפִי שִׁישׁ יְדִיכֶם

בְּתִפְּסֵן אָמַר מֵהֲנָה עֲשִׂיתֶם?

קראתי שם החבור הזה „דיואן“ מפני ענינו, שהוא אספת שירים לאחד המשוררים, אבל לא שמרתי את הסדר כמ"ש בקובצים ערביים (והעברים הלכו בעקבותיהם גם בדבר הזה), ר"ל לסדר את השירים עפ"י א"ב שבהריוס, אף שיש בזה תעלת גדולה כאשר העיר כבר שר"ל⁶). אנכי ראיתי נכון לפני לסדר את השירים עפ"י תכנם, והחלק הראשון המונח לפנינו כולל קל"ה שירי יחידות ושבעה (ששה) מכתבים אשר כתב רי"ה לידידיו ורעיו או לחכמי דורו אשר באו בברית אתו. ולא כל שירי היחידות נמצאים בכרך הראשון הזה, אבל חסרים עוד אחדים, אשר הנחתים מפני ספק שגולד לי בנוסח שלפני והייתי מוכרח להשוותם עוד הפעם עם כה"י כדי להעמיד הנוסח על מכוננו, או אשר לא הספיק לי הזמן להעתיקם בעצמי בהיותי באוכספורד, ואמרתי לצוות על אחד

⁶ דיואן, צד 6.

המעתיקים המבינים שיעתיקם לי אה"כ. אולם מעתיק כלבבי לא נודמן לי מיד, אבל נודמן לי אחר זמן⁶), ועתה יש בידי כל שירי רי"ה הנמצאים באוכספורד, ושירי הידירות, החסרים בכרך א', ימצאו מקום בסוף כרך ב'⁷).

אלה הם הדברים אשר ראיתי להקדימם בראש ספרי, ועל דבר ר' יהודה הלוי ותכונת שיריו, וכן על דבר ידיריו הנקראים בשם בראש שיריו, לא פה המקום להרחיב הדבור, כי לכל אלה יעדתי את המבוא, אשר יצא אור אחר הדפסת כל חלקי "הדיואן". וטרם אשים קנצי למליץ הנני להודות מקרב ולב עמוק למר מורי הרה"ח ר' אברהם בר לינר, אשר ע"י השתדלותו נתנו לי (מאת נדיב אחד החפץ בעולם שמו) האמצעים הנחוצים לנסוע אוכספורד, והוא גם הוא דבר על לב ראשי חברת מק"נ להוציא הספר האורה. בן אודה בכל לבב לשני החכמים היקרים הרה"ח ר"א עהרליך בשילויט והרה"ח רב"ן באכער בכוראפעשט, אשר בלב נכון ובנפש הפצה קבלו על עצמם לקרוא את גליונות ההגהה ולהשגיח לבלתי תצא תקלה מתחת ידי, ולהרה"ח ר' שאול בן עבדאללה יוסף בהונקונג (אריץ הסינים), אשר עבר בעין פקוחה על כל השירים אשר בכרך הראשון וישלח לי את הערותיו, אשר הבאתי אותן בשמו. ועל הטוב יזכר שם הרה"ח ר' דוד קויפמאן ז"ל, אשר קרא גם הוא והגיה את הגליונות טרם נקבעו בדפוס, ואשר לא ראה את השלמת הספר, כי בלא יזמו מלאו ימיו ואיננו כי לקח אותו אלהים.

נחוד, בחדש אלול שנת תרס"א, אלף ותתל"ב לגלותנו.

היום בראדי.

⁶ את אשר חסר לי משירי רי"ה העתיק בשבילי המעתיק הנאמן מר יצחק לאסט, המתגורר כעת באוכספורד.

⁷ ויש אשר לא הדפסתי שיר מהשירים, בשביל שהוא מיוחד בטעות למשוררנו, ואלה השירים אשר יש לי ספק אם הם לרי"ה, אדפיסם ג"כ בכרך ב'.

שורה 5—6: מכאן סבת הכניה, ויאמר כי בוכה הוא על הקרבת

(כצ"ל ובדפוס נפלה טעות) נוה האהבים, והיא (החרבה) איננה מאונת לקולו אף לא מדברת ולא תשיב על דבריו. ומנהג הערביים לקונן על חרבת בית האהבים ידוע, וכבר מצאנו את המשוררים העברים עושים כמעשיהם. בפרט מצאנו את הרעיון הזה הרבה לרב בשירי הרמבי"ע, ראה בשירו עד מה בגרון (Monatsschrift שנת מ' צד 33), ובתרגומו שער ד' (השער, בחושקים אשר יתאבו ומעונים אשר חרבו) בכמה מקומות, ולא אוכל כעת להרבות אמרים עדיין.

שורה 7—8: לא די לה ליד הנדוד כי החריבה את נאות אהבי, אבל עוד תרבה לקרקר גם את קירות לבבי (עדה"כ ישעיה כ"ב ה', ירמיה ד' י"ט) כי יודעו עד היסוד לזכר קורות הגוה החרב, ויש בחרונו שלפנינו תגנים משלש (קירות, קורות מקרקרת). — נויהם, כ"ה בב' כה"י, ולפי פרושי צ"ל נגהם בלשון יחיד (ראה ירמיה כ"ג ג'). — לקרותיו (שורה 8), בכ"ב: בקורותיו.

שורה 9—10: אהבי נפרדו מעלי והמה מתנכרים לי כאלו מעולם לא ידעתי אותם, אולם אם גם עיני לא תכיר אותם עוד וכנכרים נחשבו לה, הנה לבבי מכיר אותם כי זכרונם חקיק על לוחותיו תמיד. ואולי יתכן יותר לפרש היות החרונו מוסב על משכנות האהבים החרבים כ"כ, עד אשר לא תכיר אותם עוד עין המשורר, ולא יפלא בעינינו על דברו פעם בלשון יחיד (שורה 5: נוה אהבים, שורה 7: נגהם, ראה הערה שלפ"ז) ופעם בלשון רבים (יתנכרו וכו'), כי הוא מדרך המשוררים, וכבר העירתי על כאלה בכ"מ. ועל דעת ע אמר כן על הקורות הבודדות והנפרדות אשר נשארו מבית ירדו החרב, הנה מתנכרות לי וכו' אבל אני יודע, כי הן קורות נוה ירדו. וע"ד מליצת המשורר ראה בראשית מ"ב ד' ח', דברים ל"ב כ"ז; ראה דוקס ש"ש צד 31 שורה 5 ושם הערה 3, ודוקס מביא את החרונו שלפנינו, והוא קורא אלי (ת' לי בשורה 9) ומוכרת (ת' מנכרת בשורה 10).

שורה 11—12: יהי נא נכח ד' דרך (שפטים י"ח ו') ירדו הנודדים ונושאים עמם שנת עיני, עין נדיבה הכוכה לפרודם ומפורת המון הונה (דמעוניה, ראה הערתו צד 29 לשיר י"ג שורה 23—24) לנדודם!

שורה 13—14: ואם אמרתי אתנחמה על נדוד צבאות יירדי
 (ראה צד 65 שיר מ"ט שורה 1—2 והערתי צד 112), הנה צבאות
 השמים (אשר אני נושא עיני אליהם בלילה, עת תדר שנתי מעיני;
 ראה צד 124 שיר פ"ז שורה 21—22 והערתי צד 205) מזכירים
 אותי צבאותי אני אשר נדרו ממני. ויש גם בחרו זה תגנים משלש
 (צבאות, צבאים, צבאות).

שורה 15—28: יאמר: בנשף בערב יום ואני מביט השמימה
 ואראה את הלבנה קיושרת קשר בוגדים על מלכה (השמש). בחשבה
 כי נע וצלל כעופרת (שמות מ"ו י) במים אדירים, מי ים מערב (השמש)
 עולה במורח ושוקע במערב, וראה דברים מהממים בענין הוה בשה"ש
 לר"ש זקש צד ב'). וע"כ היא ממהרת לשלוף להמי חרבות (בראשית ג'
 כ"ד) ברקים נוצצים ותיסר את האדמה בשבטי אש (הכונה על הכרקים
 הקלים אשר יראו בערב אחר חום היום, Wetterleuchten), ולאור
 הכרקים העפים והרקדים תראה גם היא, הלבנה, באורה המזוהב כאלו תרוץ
 גם היא ככרקים ותרקד כיעלה המפוזות ומכרורת ומרקדת כננף רדיד
 פו (ולדעת ע' מפוזות מרקדת וכו' מוסב על הלבנה, או על האדמה אשר
 נתיסרה ומתוך כך תתעל, ורדיד פו הוא ננה הברק), והנה
 האדמה תתעל בשריונות (ירמ"י נ"א ג') אפלה, כי כנף ליל פרוש עליה
 והחשך ישופנה, והכוכבים ממסלותם ילחמו עמה וישילון חניתותיהם
 המאורות זיקות (ישעי' ג' י"א), ר"ל את קרני אורם, והלבנה פעם תרוץ
 ותכהה (ישעי' מ"ב ד') ותעלם מן העין, ופעם תעמוד על פני השמים
 כלשון זהב באדרת (יהושע ז' כ"א, כ"ד), והמלחמה כבדה ופני
 האדמה משנים ע"י האבק הממלא את האויר (ראה יהוקאל כ"ו י'
 וטעם ויאבק איש עמו בראשית ל"ב כ"ה, שהנלחמים מעלים אבק
 ברגליהם, ואבק הקרב [האבק העולה ע"י הקרב] האמור בזה,
 הכונה בו על האור הצה אשר תשפך הלבנה על האדמה וגם
 האויר מלא ממנו וע"י יהפך עין הארץ ותהי גם היא דומה להלבנה
 אשר באורה אור לה) והם דומים לפני הנכרת (הלבנה) המנכרת חיליה
 (קהלת י"י), צבאות כוכביה, באמרה להם, כי ימהרו ויחישו מעשיהם
 בקרב, ולא יהיה העדר אשר תנחהו בכבודות (שמות י"ד כ"ה; ראה
 את מאמרו של רמב"ע: ומהר יהלך יקר כרועה | ינהל אט בכר נרחב
 מלאים, שהבאתיו לעיל צד 205 בהערתי לשיר פ"ז שורה 21—22),

כאלו אין בו רק חולה ונשברת! — (וע כתב: מראה הקרב, מראה אמיץ (grau), גם כל צבאות השמים, עדר מרעה הלבנה, נראים כחולים אמצים ירקוקים). הנה בארתי את המשך הכתובים ועוד עלי לבאר פרטים אחרים. — להמי חרבות ברקים (שורה 17), החרוז הזה הובא בשיש לרוקס צד 19 הערה 8, ושם הנוסח: להבות חרבי ברקים. — אש (שורה 18), בכי"א: איש. — ברקי ברקים (שורה 19), פרשתיו עיד שיר השירים, כלומר המהיר שבברקים ואמנם לא נכחד ממני, כי הלשון הזה קשה מאד, ואולי ציל ברקוד ברקים (או כְּבֶרֶק, ע). — פה מפוזח (שורה 20), לשון נעיל. — שורה 21—22, ראה הערתי צד 81 לשייר ל"ו שורה 5—6, והחרוז הזה הביאו ג"כ דוקס בשיש שם (ואצלו יטילו ת' ישילון). — תרוץ ותכהה, כן ציל על פי ישעיה מ"ב ד', ובכ"י כה"י תרוץ ותכהה.

שורה 29—30: גם עיש ובנותיה תראינה עיני ואבכה להיותן סרודות, כי אזכור את פרוד ידידי, וכימה אחזה ואקנא בה על היות כוכביה מקברים כל ימי העולם; ראה לעיל צד 174 בהערתי לשייר ע' שורה 59—60. — בכימה, בכי"ב: לכימה.

שורה 31—32: כימה דומה ע"י מעמד כוכביה לתבנית יד, ונראה כאלו חסעד ביד את השמים לבלתי ימו לארץ או כאלו פרשה (כימה) זרת למדוד יריעות שמים (ערה"כ ישעיה מ' י"ב). — בתבנית, חסר בכי"א. — פרשה (שורה 32), שם: פרשה לך.

שורה 33—44: הנה הפליא המשורר לתאר את הלילה ואת מלחמת הלבנה והכוכבים האומרים למשול ממשלה על הארץ ועם עליה. ואולם הוא לא ימצא הפיץ בלילה, למרות כל יפי הדרו, ונפשו נכספה וגם כלתה לעלות השחר ולאור השמש, והוא אומר: כבר ארך הלילה מאד ועוד לא אתא בקר! הנעצרו מרכבות שמש כי כושש לבוא, או סגרות הן פאתי קדים ולא יוכל לחדור בער שערי מורח הנעולות, או אם דרכו מסגרת ואין לאל ידו להופיע בהדרו ולהראות על פני רקיע השמים? מתי יצא ויהפך נפך לדר (ר"ל שחור ללבן, לילה ליום) ומתי תשחר אותנו ותגלה ותראה להי השחר מבעד צמה שתורה (תגנים משלש), ערפלי אפל וחשכת לילה? אני כבר מאסתי בלילי ונפשי בחלה בו, והסתר נראה לי כנגע לבן אשר פשה כבהרת (ראה

ויקרא ראש פרשה י"ג) בעור כושי (הלילה וקראו כן בעבור חשכתו).
 ואם מרחוק אראה לשון אש תהלך ארצה (תהלים ע"ג מ', שמות ט'
 כ"ג) אשמח כי אוהיל שתבשר לי את עלות השחר, ואולם לשוא
 תקותי; הליל הוא ככושי, וכושי היהפך עורו? הרקיע (המנומר ע"י
 העבים הקלים המרחפים על פניו) הוא כנמר, ואם יתכן שתחסרנה לו
 חברברות? (מליצת המשורר לקוחה מירמי' י"ג כ"ג), ובכן כבר נואשתי
 אני המיחל, ולא אקוה עוד לראות זהרי חמה המאחרת פעמי רכבה
 (עדה"כ שפטים ה' כ"ה) 1— עור (שורה 41). היא הנכון מצד הרקדוק
 ומצד מליצת הכתוב, ובכ"י כה"י: עור.

שורה 45—56: ואחרי כי כבר אמרתי נואש וחדלתי מיחל עוד
 לאור הבקר — והנה לאט לאט חלף עבר הליל והשחר עלה! רוח צח
 חרישית (כרוח אשר יחלוף בבקר השבס על פני הטבע כלו) יגלה בין
 הערונות ובלב ההדס גלתה אהבה מסתרת (וכעבור עלי הרוח הנושא
 אתו את ריח ההדס הביא אתו גם את ריח ירודי אהבי). גם בעלי הכנף
 למיניהם נעורו משנתם ויצפצפו ומכין עפאים יתנו קול, גם יונת רחוקים
 (הבאה ממרחקים, ממקום משכן ירודי) אשר היא נלענת לשון, תדבר
 אלי צחית, ובעת היא מנערת את כנפיה מרסיס ליל, חטיף רביב חן
 ושל אהבים תשכיב (איוב ל"ח ל"ז), ובעת יעלה באפי הריח הנעים
 אשר הביאה אתה, אני שואל, אם תקטיר לבונה או תתיר צרור מר,
 או — מעבר נסלא לתהלת ירודו ושירתו — אם שירת שלמה קשורה
 באכרחה וממנה בא הריח הטוב, ומשחור טורי מכתבו נבקעו השחרים,
 ממכתבו, אשר חברו בו אור וחשך כהתחברות אפל הליל באשמורת
 הבקר, כי טוריו הם שחורים כליל ועניניו (ראה הערתו צד 36 לשיר
 י"ד שורה 41—42) מאירים כשחר, והרי היא דומה לעלמה, המסתרת
 לחיה המאיר כאור שמש בער שיערה השחור כליל. והרמיון הזה (רצוני
 דמיון השער לליל ודמיון הלחי לשחר, וכדמיון המכתב, הניר, לאור ודמיון
 הכתב, האותיות, לחשך) השתמשו בו המשוררים הרבה, והיה את נפשי
 להזכיר בזה את דבריהם, אכן ראיתי כי יארכו הדברים מאד וכבר רבו
 הערותי לכרך הזה יתר על המדה, וע"כ אחשך את דברי לעת מצוא, ואולי
 אתן להם מקום בהערותי לכרך השני או במאמר בפ"ע, ולע"ע אעיר
 את און הקורא רק על המאמר Schwarz auf Weiss לה"ר ר"ע איגר
 במה"ע המזכיר שנת XVII צד 63 (והוא מכיא שם את המאמר בירושלמי

שקלים פ"ד אש לבנה וכו', ראה על אדותיו ב בספרו Die Agada der pal. Amoräer ח"א צד 386) ועל דברי החכם הוה בספר היוכל לכבוד גרין צד 123 הערה 1. — רגלה (שורה 45). חלפה בין ההרסים למען רגל אותם ולנלות לי את סודם. — שורה 46: משלי כ"ו ה'. — לענת פה (שורה 48). ישע"י כ"ח י"א, לי"ג י"ט, וכבר פרשם ר' יונה שהם הפונים מלשון ולשון עלנים (שם לי"ב ד'). עד כשב וכבש ודומיהם, וכן פרש גם ר"ה, ואין הכרח ואף צריך אין להניח נדר ב' כה"י ולכתוב עלנת, כהפיץ ש"י. — מקישרת (שורה 52). ש"י קורא: מקישרת (ובכה"י מקושרת מלא וי"ו). — בעד שיערה לחיה מסתרת (שורה 56). כ"ה הנכון, ובכ"א: בעד לחיה שיערה מסתרת. שורה 57—70: שירתו מפיצה ריח נעים, והיא נשבעה כי לא רק מקטרת הוא במור (שה"ש ג' ו'). וע"כ ריחה נודף, אבל כלה מור היא, כי מהר המור (שה"ש ד' ו') חוצבה; וטורי השירה הזאת שחורים כאהלי קדר והגליון אשר היא כתובה עליו, לכן הוא כיריעות שלמה ובכן שחורה היא ונאוה (עדה"כ שה"ש א' ה'), ואותיות הטורים מאירים ונוצצים, עד אשר יראה כאלו היו הטורים ערוכים באבני אש, דבר אשר לא ראהו עוד איש רק באגרת הוואח, ויש להתפלא על היות ספריו מכילים ניצוץ דבריו ולא ישרפו, יחתו אש בחיקם (משליו' כ"ז) והאש לא תמשול בנעורת (ראה ישע"י א' ל"א; שפטים מ"ז מ'; תרד פרשה המעתיק על גליון הכ"י לאמר: תסתולי=תמשול, תהלים ע"ב ח', והסכים על ידו ב; ואולי יש לפרשו גם מלשון שלה אש בעצמותי וירדנה, איכה א' י"ג, ור"ל: אש לא תבער בנעורת) ודברי ידירי וספרו, כלהם יחד כמוסים בתוך לבכי ואות באות חקוקים המה שם, והשירה הזאת ערוגה היא אשר ארגנה ידי הרעיון. חנו סביבה (מקרא קצר, כי לא פורש מי המה החונים, ויתכן שהכונה על הטורים והמשורר כִּן להכתוב במ"א ז' י"ח, כ; ולע כתב: חנו = אשר חנו, ר"ל ידי הרעיון = הרעיונים, המחשבות העמוקות הנמצאות בה, וע"י כך הושמה לכתרת, פי נהיתה מבחר השירות) והיא פרי מגדים וזמרת שיר (כבר השתמש ר"ה בלשון הזה בשיר י"ד צד 17 שורה 25—26, ראה את באורי בהערותי צד 34) לחך טועמה, ועת אקרא אותה לשוני תומר בה על הזמרה (ר"ל על כוס

יין מלא וכמ"ש בשיר ק' צד 153 שורה 49—50: זמרה אשו
 זכרכם על בת זמורה ורוח מפאת ארצכם אשים לזמרת; והנה
 השתמש המשורר בתננים מרבע: זמרת, זמרת, זמורה, זמורת). —
 כמו אהלי (שורה 59), בכי"א: כמאהלי. — כאבני (שורה 61—62)
 טה"ד, וצ"ל: כאבני. — ניצויץ (שורה 63), בכי"ב: נצוצות. —
 ואש (שורה 64), שם: ואם. — כמסים (שורה 65), בכי"א: כמוהם,
 בכי"ב: כמורים; ענין החרוץ הזה כבר נמצא לרי"ה גם בשיר ו' צד 6
 שורה 13—14, ראה בהערותי צד 11. — נתנו (שורה 66),
 בכי"א: נתנו.

שורה 71—72: הא לך ידידי שיר, ואם הוא רק לחדשיו יבכר
 (יחוקאל מ"ו י"ב), כי רק לעתים רחוקות אשיר לך את שירתי, אבל דע
 לך כי האהבה תבכר לחלקים, כלומר לרנעים, וכבר השתמש גם
 משורר אחר במלה הזאת בשירו והוא רמביע, תרשיש צד 11: גביר
 כל חדשיו כמתן כימיו | וימיו בעיניו בתת רב (צ"ל: רב) חלקים; ויש
 לפרש עדין גם את חרוזו של רשבי"ג (בשה"ש שהוצאתי לאור צד
 25 שיר י' שורה 23—24): וקשר הומן הפצי בידו | ואסר כאני
 קשר חלקיו.

שורה 73—74: והשיר הזה שלחו לך ידיך, אשר שמו זמן
 אחרון ובא עלי תבל, בעת אשר כבר חלף עבר כל טוב הומן, ולא
 נשאר לי (לידיך, והוא המשורר) רק, לראות ברעתו (ברעת הומן).
 וכבר אמר כדברים האלה גם הרשב"ג, הובאו דבריו בספר אלמחאצרה
 ואלמדאכרה (כאשר העיר כבר דוקס, נחל קדומים צד 21 הערה 41):
 מה אאריך שיחי ותבל היתה | טובה אבל באחרונה באתי; גם הראב"ע
 מקונן הרבה על רוע מולו, וחריו, אשר קנא, לאבות השיר שלמה
 עם יהודה ומשה, אשר מצאו בדורותם נדיבים למכור להם את פניניהם
 בהון רב, מסיים את דבריו לאמר: והמה מצאו נחלי עדנים | ומצאתי
 אני הרב ושרב (שער נ', מלאכת השיר צד 55; קאמינקא צד 459;
 קעמפף Nichtand. Poesie ח"ב צד XXVII); והענין הזה היה
 לחומר להמשורר האשכנזי שילר בשירו על "חלוקת הארץ"; והעיר ר'
 דע"י הפניני בספר הפרדס (אוצר הספרות ח"ג חלק "אורות מאוסל"

צד 12): רוב המשוררים עד היום הלינו על הזמן ויתרעמו על התמורות.

שורה 75—78: וידיך זה מקרואי הזמן הוא, ואם איננו בכתובים (ר"ל איננו אחד מהחשובים), הנה אין זו בושה להיות אחד מהנשארים הקרואים אף אם שמש לא נכתב (והמשורר השתמש בלה"כ במדבר י"א כ"ו, ועוד השכיל לרמוז על התורה המסורה שהיא חשובה נ"כ אף שלא באה בכתובים), והוא רודף אחר נדיבי הזמן (השתמש במליצת הכתוב איוב ל' ט"ו) להרבך בהם ולכואב בסורם, ואם הם יהיו ככבד יהי' הוא, הנמסל להם, כיותרת (ר"ל במקום שיהיו הם לעקר יהי' הוא עכ"פ זנב לאריות). — לשויריו (שורה 76), בכ"ב: בשויריו. — מְסַפֶּרְתִּי, קרי: מְסַפֶּרְתִּי.

שורה 79—82: זה דרך האנשים, כי ינומו את שנתם עד אשר יעיר אותם השחר, אבל נפשי לא תישן והיא מעוררת את השחר (ראה תהלים נ"ז ט' ודרשת החכמים בירושלמי ברכות דף ב'), כי שקד אנכי על אהבתך ואצרף לך את אהבתי כלה, חיצוניותה ופנימיותה (כבר העירוני על כונת הפנים כאלה לעיל צד 150 בהערתי לשיר ס"ג שורה 9—10, והנני להזכיר בזה חרוז אחד לרמב"ע בשיר בני הט אונך, דיואן כ"י ס"י צ"ח: ויתכונן במעלות הנפשות | ויורדת יהי מכיר ועולה; לא נעלם ממני הכתוב בקהלת ג' כ"א, אבל כונת המשורר לומר: מכיר את כלם). — דודו (שורה 81), בכ"ב דוד.

שורה 83—86: קח לך ידי ממני איש כבד פה (שמות ד' י') את השירה הזאת הכתובה בשפה צחה, יצוקה בפז ועשויה זהב טהור, והנה היא כשרשרת על משבצות השיר (ראה שמות כ"ח י"ד), ורע כי בת ירדות היא שירתי זאת, חצבה מהר האהבה, והיא ממחרת למהור (שם כ"ב ט"ו) לי את בנות אהבתך (מהר, למהר, ממחרת, תלנים משלש). — שורה 85—86 מקומן בכ"ב אחר שורה 87—88. שורה 87—88: זאת, רוח שחרים, שחרי פני כל אהבי, אבל זאת בקשתי שתהיי מספרת לי בפרט את שלום שלמה ירדי. — שחרי שחרי, לשון נעיל, וכן שלום שלמה, ובכ"ב: רוח אהבים... שחדי. — תהי, קרי: תִּי

צה.

כ"א ח"ב מחלקה ב' סי' פ"ה; כ"ב ח"ב סי' ל"ו; כ"ג ברלין 4⁰ סי' 576 דף קכ"ח (= כ"ג, וראיתו אחר אשר נדפס כבר השיר בקבץ שלפנינו). — נדפס בנ"א צד XII; גרעין, לק"ש צד 76 סי' ו'; הרכבי ח"א צד 77 סי' ב'. — מושח בלי מדריך; הבתים יש להם שלשה שלשה חרוזים חלוקים ויציאה להם בדלת וכן בסוגר. האזור הוא בעל חרוז אחד (זולתי האזור הראשון שיש לו שני חרוזים) מחולק לדלת וסוגר, יציאת הדלת דומה ליציאת הסוגר שבחרוזי הבית שלפניו, והסוגר הוא פסוק מכה"ק המסים בשם ד'. — משקל החרוזים הוא ז' תנועות בדלת וכן בסוגר מבלי שים לב לשוא נע, ונס בשיר שלפנינו המצא ימצא, אשר המשורר חשב לפעמים שוא נע לתנועה שלמה או שלא הקפיד על מספר שבעה ויסתפק לפעמים בשש תנועות (הדלת בשורה 3, 9, והסוגר בשורה 3—6, 12, 13), אבל לא הוסיף על שבע (וזה כלל גדול לכל השירים השקולים במשקל בלתי מדקדק). — והנה החכם ק' חוה את דעתו, שהשיר שלפנינו לא ר"ה חברו אלא ר' לוי אלתבאן, ולא כן דעת חכמים אחרים, ראה את דברי הרכבי בהערותיו צד 191, ואני לא להכריע באתי אלא להודיע, אשר גם בכ"ג הוא מיוחס לר"ה, והאלהים יודע. — כונת השיר פשוטה וכמעט כלו נכנה על פסוקים מכה"ק, ואוכל למעט בהערות. הנוסחאות שבנ"א הן גם נוסחאות גרעין והרכבי.

שורה 1—5: תהלים ק"ו א'; ש"א י"ד כ"ט, תהלים מ"ה ב'; ירמ' ל"א י"א, במדבר י' כ"ט; תהלים פ"ה י"ג, ש"א י"ב כ"ג; יהושע כ"ב ל"א. — ערכו, מלשון אערך לך (תהלים ה' ד'), ובנ"א ערכו (הרכבי: עָרְבוּ). — כי (שורה 3), שם: וכי. — הטוב (שורה 4), שם: את הטוב, נגד להיב ונגד המשקל.

שורה 6—9: שה"ש ד' ט"ז; ישעי' כ"ג ט"ז; ש"א י' ו', תהלים פ"ה י"ד; איוב ל"ג כ"ה, דברים י"ח ה' (וצ"ל בשם ד', כמ"ש בכ"ג).

ובגיא: לפני, נגד המשקל). — והימיבי שיר מנעמיו (שורה 6).
בכ"י: והניסי שיר ומנעמיו. — וישיב לימי עלומיו. לדעת ק מוסב
על המשורר בעצמו (ומכאן ראה שאינו רי"ה, כי הוא לא היה עוד
בעת ההיא זקן בא בימים. שיאמר על עצמו כן). והרכבי פרשו שמוסב
על ר' יוסף המהלל או על הכנור אשר הזכירו בשורה שלפ"ו.

שורה 10—13: ישעיה נ"ה א', בראשית ל"ב ג'; שם מ"ז כ"ו;
זכרי' ד' ו', שפטים ה' ה'. — חרשה (שורה 11), צ"ל חרשה, ותקנתי
מצד הסברא וכ"ה בכ"י, ובשאר הנוסחאות מורשה. — כיום. קרי:
כיום (כ"י: כהיום). — מפני (שורה 13) בגיא: לפני (נגד לה"כ).

שורה 14—17: ירמ' ל"ב י"ט; בראשית מ"ה ד', ישעי' כ"ה
כ"ט; שם ב' ט"ו, שה"ש ד' ד'; תהלים מ"ה ח', דה"א כ"ה ה' (וגם
בוה הנוסח העקרי: על כסא מלכות ד', כמ"ש בכ"י, ובגיא: כסא
מלכנו שהוא נגד המשקל, והגהתי אני: כס מלכנו, ואמנם בעת נדע
את הנוסח הנכון). — אלהיך (שורה 15) בגיא: אלהים. —
ותושיות (שם). הוא הנכון ולא אדע מדוע הניה הרכבי (בשתיקה)
וכתב: לתושיות. — ושמדך (שורה 16). גם בזה שנה הרכבי את
הנוסח הנכון וכתב ל'שמדך, והוא דבר שאין לו שחר.

שורה 18—21: דניאל י"א כ', כ"א; שמות י"ד כ"ו; ישעי'
י"ח ד'; יחזקאל מ"א י"ג, דברים י"ד ב'. — יד (שורה 18), בכ"י: דת.

שורה 22—25: תהלים צ"ח ח'; איוב ח' כ"ב; שי"א ט"ו י"ג. —
ישגנו (שורה 25), כ"ה הנכון לפי החרוו ולפי המשקל, והרכבי
מנקד: ישגנו.

צו.

כ"א ח"ב מחלקה ב' סי' פ"ג; כ"ב ח"ב סי' ל"ד. — מושח; המדריך לו חרוז אחד מחלק לארבעה חלקים, וכן הדין להאזור; חלק א' ב' וד' יש להם יציאה מיוחדת להם, והחלק ה"ג לו ג"כ יציאה מיוחדת, והיציאות האלה חזורים ושבים בכל האזורים; הבית לו ג' חרוזים מחולקים, ויש לדלת יציאה בפ"ע ולסוגר יציאה בפ"ע. משקל חרוזי הבתים שונה ממשקל חרוזי המדריך והאזורים. — ממעל להשיר כתוב: וקאל פי ספארקתה ר' אברהם קריבה.

שורה 1: דודי אשר נסעו ממני שסעו כפרודם את לכבי ויקרעוהו לגורים, ויבקעו ענני בכ"י הממטירים דמי ודמעני גם יחד; ראה הערותיו צד 32, לשיר י"ד שורה 5—6, וצד 119 לשיר נ"ב שורה 5—6; ראה גם הרכבי בהערותיו לשירי הנגיד, זכרון לראשונים ח"א צד 163. והמנהג הזה כבר נהוג אצל המשוררים היותר קדמונים, ומצאנוהו אצל דונש, הובאו דבריו בתשובות תלמידי מנחם צד 22: דמעו עיני בדם דסקן | למיודעי בעת רחקו.

שורה 2—5: תמה אני על קרובי כי שבו ויהיו לי להורגים, ואמנם מדת האהבה שבי אומרת, כי הם שוננים ולא במרד ובמעל עשו מה שעשו, אבל קרבי המתמוגגים (תהלים ק"ז כ"ו) עונים, שלא יתכן אשר לא ידעו (קרובי וידידי) את לב מי (לבו של מי) קרעו, ביום תקעו את חציהם מבעד לצלעי (כלומר בלבי).

שורה 6—9: אנה הלכו ידידי, השכנים בין צלעי ובקרב לבי אהלם נטו, ידידי אשר בלתי פניהם כל רנעי נהפכו לליל, בעוד אשר היו שעשועי כל עוד היותם עמדי, ובפנעם בי עלי דרכם שעשעו נפשי ויקרעו את הקדרות אשר היה פרוש על פני רקיעי! — מרם (שורה 9). = לפני, על פני (ר"ל מקומי ולא זמני).

שורה 10—13: הם לבי בקרבי (תהלים ל"ט ד') והוא יתאוה תאוה ויכסוף לראות את ידידי, אשר לסהר אדמהו, ובשכבי על ערש

חליי — כי חולה אהבה אני — אשאל ואחשך לחיות את תארו, ואני מתחנן למראיו ולברק זהרו לאמר, שעו ופנו אלי אתם מלאכי ידידי, הגיעו עדי יצירי ואל חמנעו (כמברר מ' ט"ז) מלעלות יצועי ומלבקר אותי בחלום (ראה צד 119 הערתי לשיר נ"ב שורה 1—4).

שורה 14—17: דודי חלף הלך לו ועיני נואשו מראות בטובה למן היום אשר עוב אותי, וע"כ חושו נא רעיוני לבקש את פניו, בקשורה בין צבאות מעונים, בין שרפי מעלה, ואם תשמעו תשואות חן חן (זכריה ד' ז) ותפגעו במלאך מארום, אז דעו לכם, אם לא תדעו עוד, כי זה הוא דודי ורעי (ראה שה"ש א' ח', ה' ט"ז).

שורה 18—21: יום נסעו מסעי הנדוד עם דודי, רצתי אחריו — ובלבי יקד יקוד — להשיבו ולצוות לנוהג ברכבו שיעמוד עוד מעט קט ולאמר לו:

فَفِ نُوْدَعَا | لَعَسَى نَاخِدَعَا | اِنْ لَمْ يَبْفِ صَعِي | تَاكْمَلْنِي مَعَا⁽¹⁾
[ותרגמו ב: עמוד...⁽²⁾ | אולי נרמה אותו | אם לא יִתַר עמי |
תשאני עמי]. — נסעו בו, ר"ל נסעו אתו; ראה את הערתי צד 193
לשיר ע"ח שורה 47—48.

צז.

כי"א ח"א סי' קמ"ו (חסר); כי"ב ח"א סי' ס"ב. — משקלו כמשקל שיר ג'.

שורה 1—4: הכונה, אף אם יכלו השמים ויבולו ושמש וירח ישנו ויאספו את אורם, זרע יעקב לא יכלה וישראל לא ישבתו מהיות גוי כל הימים, הם חיו ויתחו והיו ויהיו עוד כל ימי העולם (ראה ירמ'י

⁽¹⁾ עָא = עֶא בכל חלקי החרוז הזה.
⁽²⁾ אולי: שנפקוד עליו דבר.

לֹא לִיָּה לִי. — כְּלִיתֶם, בְּכִי: עֲלִיתֶם, וּתְקַנְתִּי (בְּעֵצַת ע) עֵד מְלִיצַת
מְלֹאכֵי ג' ו'.

שורה 5—6: וזה לכם (אל ישראל עמו הוא נושא את מדברותיו)
האות כי חפץ די בכס וכי יעמוד זרעכם ושמכם: ראו נא את הרעים
אשר יקים לכם די, וכי עוד היום תרעו את המרעה (המוסרי) אשר
רעיתם מאז, ובדבר הזה תאריכון ימים.

שורה 7—8: עת האמרם ושמתם אלוף לראשכם את שמואל
בן חנניה הנגיד, כאלו העליתם את שמואל בן חנה הנביא (ראה ש"א
כ"ח י"א ואת דעת ש"י במה שיבוא), כי כמוהו כשמואל איש אלהים
קרוש וגדול ליהודים, שמואל ברורו כשמואל ברורו. — האמרם,
דברים כ"ו י"ח, וכמו שפ"שו רס"ג (פחה, נגיד ומצוה ראה הרבכי,
זכרון לראשונים ח"ה צד צ"ב והלאה), וכבר השתמש רי"ה במלה
הזאת לענין זה בשיר נ"ז שורה 13 (צד 76) ויאמר: כלם אותו
מאמירים | למשול עליהם ועל בניהם (ראה את הערת הרבכי אשר
הבאתיה לעיל צד 130; ראה גם הערתו לשיר צ"ח שורה 13—17).
ואף שלפי האמת באר רי"ה את הכתוב דברים כ"ו י"ח באופן
אחר, כאשר העיד עליו הראב"ע (בפרושו במקומו), במליצתו לא נהג
כן. והנה השתמש המשורר במלת עליתם שלש פעמים ביציאות
חרווי שירתו שלפנינו (שורה 8, 22, 39) והרוצה לדרוש ימצא ג'
הוראות שונות למלה הזאת, וכבר התאמץ ש"י לבאר את הרבכים
ויאמר בפרוש חרווי שלפנינו: "העליתם, כמו רוממתם, שהיא לנגד
האמרתם שענינה ג"כ לשון מעלה רמה, וא"ש הנגיד ג"כ חנה שמה"
(יאמר כן עפ"י ההשערה). ובפרוש שורה 21—22 יאמר: "תחת
ועליתם צ"ל וחייתם, כי בשירה הזאת לא נמצא חרווי משרש חיה,
והסוגר הבא (שורה 24) בעודכם על אדמה לא חליתם כעין סעד
לדברי, כי הוא יתאים בדרך ישרה עמה. והנה רפאים לנגד מתים
כמליצת הכתוב מתים בל יהיו רפאים כל יקומו (ישעי' כ"ו י"ד);
אולם נוכל לקים הנוסחא כמו שהיא, כי פירש ז"ל העלית מן שאול
נפשי (תהלים ל' ד') כמו החיית". ועליתם שבשורה 62, היא עליה
ממש המתאים עם אנחנו נעלה שבדלת, ובוה נמצא חננים השלם
בחרוים האלה".

שורה 9—18: ר"ש הנניד לוי היה וע"כ ישים המשורר אל הלויים את פניו ויאמר להם, בני לוי היו נלויים ומתחברים אל שמואל (ואולי היו נלויים = הקבצו), אשר הוא לכם נזר ועטרה; לוי חן אשר לויתם מאת ד' (נלויים, לוי, לוית, לויתם, לשון נופל על לשון), ואם תרצו לדעת את שבהיו (למען ההללוהו בשירכם) למדו אותם מפי מעשיו (והוא ע"ד שאמר בשיר א' צד 1 שורה 7—8: לא פי יהללך אבל כי אכתבה | מפי חסדיך אשר יקראו, וכבר העירותי על רעיונות דומים לזה במ"א). והיה כי תענו (הרמת קול לשיר, שמות מ"ו כ"א) בקול שיר גם הוא יענכם (בנדבכת ידו; הושע ב' כ"ג כ"ד); לכו שלחו ויביאו לכם את הכנור אשר הליחם בימים עברו על נהרות בבל (תהלים קל"ז א' ב'), כי הנה המלאך אשר אתם חפצים (מלאכי ג' א') בא ותראינה רגלי המבשר (ישעי' נ"ב ז') אשר הכיחם לו, והנה בא קץ לצרתכם ותסעו ממרה ומחררה (כמדבר ל"ג ט, כ"ד) ותחנו במתקה ובהר שפר (שם שם כ"ג כ"ח).

שורה 19—20: על הכלל הוא מדבר ולא על הלויים, וכונת החרוז בארתיה לעיל צד 125—126 בהערתי לשיר נ"ה שורה 10—13. — משלי כ"ה כ"ב, וראה שם ו' כ"ו.

שורה 21—24: אחם הרפאים שכני קבר, נערו את העפר המכביד עליכם, והיה כי תקראו שם שמואל ותחי רוחכם ותעלו מקברותיכם (יחזקאל ל"ז י"ב), והוא שמואל אשר היה יכול לרפא את מחלתכם ע"י מרקחיו ולא הייתם מתים מעולם. את דעת ש"י בבאור החרוזים האלה הבאתי בהערתי לשורה 7—8.

שורה 25—26: ר"ל אפילו הייתם נותנים חייכם פרוין וכפ' לחיו, לא נמלתם עוד את מקצת חסדיו הרבים.

שורה 27—28: עדה"כ ישעי' נ"ה א'.

שורה 29—30: כונת החרוז פשוטה ור"ל כי מדברות פיהו של הנניד יראה וחכמה, ולו יאבו בני עמו, ויורה אותם את הדרך הישרה שיבור לו האדם, ואמנם מלת אתו קשה היא ולא אוכל לפרשה; וב קורא אתו, מלשון ויתו, ש"א כ"א י"ד, וטעמו: אכתוב, ר"ל מנאמיו של ר"ש הנניד, ממה שדבר אלי בסיו, אוכל לכתוב דברי יראה וחכמה

וע כתב: „אולי ציל שתו, והוא מוסיף ומפרש את החרוו שלפניו שתו יין וחלב וכו', כלומר שתו יראה וחכמה, ר"ל מלאו את בטנכם, ע"ד אמרם ו"ל והוה שותה את דבריהם (אבות א ד'), וכלה"כ איוב ט"ז ט"ה, ל"ד נ"י, ושי"י גורם אָרְי. — מנאמיו, בכ"י: מנעומיו.

שורה 31—32: הוא קנה יקרות (מעלות ומדות טובות חכמה ומוסר), אשר אתם מכרתם אותן בלא הון, כי לא מצאתם בהן חפץ, והוא לא חשב את אותן החמורות (מחמדי הומן). אשר אתם קניתם אותן ותעמלו להשיגן.

שורה 33—46: מוסר השכל ולקח טוב לבני דורו. יאמר: אתם אהבתם חמדות, אשר לא לכם הגה ורק שאולות הן בידכם ויבא יום וחלקנה מכם, ואולם בזיתם לקנות את אותם הקנינים, אשר היה ראוי שיהיו חמדות נפשכם, רק אל יפי גביש וראמות (איוב כ"ח י"ח) נשאתם עין, אבל נשיתם (שכחתם) לקנות את אותן המעלות והמדות, אשר היה ראוי שתהיינה חמדות לבבכם, ורק בכסף ובוהב עריתם והתפיתם, תחת אשר היה לכם לעדות עדי חכמה ויראה; ועתה הגה אתם חושבים כי בקנותכם הון רב כבר עליתם למרום. אבל הראו נא לי את השבי אשר שבתם שם (עדה"כ תהלים ס"ה י"ט, ושי"י מנסח וקורא: משם, ואיני יודע מדוע), אתם חושבים כי כבר עמדתם עם קדושים ובסודם באה נפשכם, אבל באמת רק מרחוק השתחיתם (שמות כ"ד א') ועד הקדושים לא באתם, ועל כן זאת עשו אפוא, לכו אל שמואל הנביא, אשר דלה דליתם ממעיני צדקו ולמדו מדרכיו הטובים את מהלכי היושר ועשו ושמרו את מעלליו, ואם ככה אתם עושים אז רק אז תשיגו מעלה רמה ותהיו כאחד הקדושים אשר בארץ, בעלי חכמה, מדות ומוסר.

שורה 47—52: אתם העכים הממהרים לרוץ אורח (ראה צד 76 את הערתי לשיר ל"ב שורה 7—8), וגם אתם כוכבי מרום (אשר זה דרככם להקיף במרוצה את הארצות כלן), אשר מאדוני שמואל ליתם את זהרכם ומאור פניו אור לכם, שאו את שלומי אל אדוני זה והעירו (שה"ש ח' ד') והעירו על אהבתי העוה ושהרו (ר"ל העירו) על מה שחיותם, ר"ל על ידירותי הנאמנה אשר ראיתם; והיה אם לא יתן אמן בדבריכם ועוד יוסיף לחקור עדות למען דעה, אם באמת אהבתו נפשי, אדמה כי גם היאורים (בנראה הוא רבים במקום יחיד, והכונה על

הנילוס, וכמו שהוא מבאר בחרוזים הבאים) יענו כאשר עניתם (שמות כ' ט"ז), יתנו עדיהם ויצדקו ויאמרו אמת כל מה שהעידותם. — והעידו (שורה 49), בכ"י בלתי ברור ויש לקרוא והעירו או והעידו. וב כתב: אולי צ"ל והעידו (היו עדים) והגידו (ע"ד אם לא יגיד, ויקרא ה' א').

שורה 53—64: בין שורה 56—57 נשמט ע"י טעות הדפוס חרוז אחד וז"ל:

צְעִיתֶם עַד אֲשֶׁר צַעַן עֲבַרְתֶּם
וְאֵת שְׂאֵהֶבָה נִפְשֵׁי רְאִיתֶם

וענין החרוזים הוא: המשורר ישים מדברו אל פלגי היאור (הוא פישון הוא נילוס ראה צד 182 בהערתי לשיר ע"ג שורה 5—6) אשר הוכירו בחרוז שלפ"ו ויאמר: ראו נא פלגי היאור את דמעותי והעידו והגידו, אם לא יגדל בכי עיני על פרוד ירדתי יותר מבכיתכם אתם (כלומר דמעותי תולנה בשפע יותר משטף מימיכם)! אתם, פלגי היאור, אשר יצאתם מן הערן ותשקו את עצי הגן (בראשית ב' י', י"א), ותעברו את המקום ההוא ותצעו (ישעיה ס"ג א' ופרשו מלשון נמיה והליכה) ותבואו עד צען (מצרים) לראות את ירדתי שאהבה נפשי (שה"ש ג' ג'), אתם, נהרי פישון, תפושון (חבקוק א' ח') ותרכו ותכבו לי אני הגולה מזבולי כאשר גליתם אתם ותגרשו מן הערן, כי אתם ידעתם את נפש גר נע ונד כמוני, אחרי כי גם אתם גרים הייתם (עדה"כ שמות כ"ג ט'). נודדים בארצות נכריות, וכאשר עליתם אתם מצרימה אל שמואל, אחרי אשר סבתם על מקומות הברולח ואבן השהם (בראשית ג' י"א, י"ב) ולא מצאתם דוגמתו, כן אעלה גם אנכי אליו לראותו. — צעיתם — צען (שורה 57).

שורה 65—74: מה זה היה לכם (מחשבותי?) כי לאיתם, ולמה זה רפיתם כנפי רעיוני? ואתם חרוזי השיר, למה זה עניתם בעת שקר (עת שרתי שירי תהלה לאנשים בלתי ראויים לתהלה), ועתה כי באתי להלל איש אשר לו נאוה תהלה באמת, תחשו ולא תענו? כלכם קשרתם עלי קשר ותוידו להתפרץ מפני ולא תחפצו לבוא עוד בכפל רסני (ראה את הערתי צד 115 לשיר מ"ט שורה 43—44), ובעוד

אשר ביום אתמול, כאשר ירשתיכם וגרשתיכם מעל פני אתיכם (באתם)
 לידי כבוא החיות לידי נח (בראשית ז' ח', ט' ודרשת חנמזיל בכ"ר),
 הנכם היום, כבקשי לאסיף אתכם, נפוצים ומפורזים ומפורדים ותועים
 כצאן בלי רעה, אבקשכם ולא אמצאכם! — ידי אל חי קראתכם,
 ענין החרוז מובן וכונת המלים האלה מכוסה בערפל ולא אוכל לפרשן
 או לחקנן; ודע שמלות אל חי בלתי ברורות בכ"י, ויש לקרוא גם
 אלהי או אלפי. וב אמר: „אולי צ"ל ידי רוחי (אך למלת קראתכם
 לא מצאתי ענין)“; וגם ע קורא ידי רוחי ותחת קראתכם הוא קורא
 קראתים = אשר קראתים, והכונה על ידיו של המשורר הכותבות
 את שירו והן הן ידי רוחו. ועוד הוסיף ע לאמר: „ואולי ידי אל חי
 דומה אל מליצת יד ה' (מ"ב ג' ט"ו וכל כיוצא בו) ותחת קראתכם צ"ל
 קראתים (= קראתים) ולפ"ו תהיה הכונה: ההתלהבות אשר קראתי
 אליה לבוא אלי רפתה“ — ירשתיכם (שורה 71), מלשון אוריִש
 גוים (שמות ל"ד כ"ד) והדומים לו; וב מפרשו כמשמעו: תמול ירשתי
 אתכם (כלומר הייתם לי למורשה) ובאתם לידי מהר, וכאשר באו
 החיות ליד נח אל התיבה כן באתם אלי; וע קורא: דְרִשְׁתֶּיכֶם.
 ויש"י גורם: יְדַעְתֶּיכֶם ונוהן למליצת המשורר טעם לפגם. — רעה
 (שורה 74), בכ"י תועה, ושעות היא.

שורה 75—86: ועתה הקבצו נא נפוצי מליצתי ואעשה אחכם
 עדי נאון אשר תנאו נאה על ידו (ראה הערתי צד 100 לשיר מ"ג
 שורה 9—10), דברו ננידים (משלי ח' ו') ננר הנניד (תגנים משלש),
 ואם בו תהגו ואותו תהללו אמת יהגה חכם וצדק כל מדברותיכם;
 ואת הפרחים, אשר מהם נעשה זר תפארה להנניד, ארו אותם — כאשר
 הסכנתם עשה — בנן משרה (כצ"ל ת' נן משוך בשורה 79), תורה.
 הוד וכבוד, ואחר דאו נא, שירי, לצפון וימין ובכל מקום אשר תדאו
 שמה שאו אתכם את מהללי הנניד, והיה כי יקרא שם הנניד עליכם
 לא יהיה לכם זאת לפוקה, אם לא תהיו שלמים ונקיים מכל סיג ומום,
 ואם העויות וימצא בכם דבר אשר לא כרת ומליצה דלה ורזה — אין
 דבר! בשם הנניד תרנולו — ונשא פשעכם! ואם הקרבתם לו למנחה
 את כל אשר השיגה ידכם להקריב, מי זה ישאל, מה זה עשיתם ולמה
 לא תתנו יותר? (והכונה לאמר, כי ישא הנניד לפשע המשורר אם לא

עלה שירו יפה, כי הוא נותן לו כפי אשר תשיג ידו, וגם ד' רצה במנחת עני וישע אליה). — בימין וצפון (שורה 81), תהלים פ"ט י"ג.

שורה 87—96: ובכן לכו נא, שירי, ובשרו את ציון ונחמו אותה ודברו אל לבה לאמר: שלו (לשון שלוח), נאות שלום (ירמיה כ"ה ל"ז), למה שאיתם ולמה נדמיתם? השמיעו נא קול ברמה (שם ל"א י"ד) ויד רמה שאו, כי מדוע תלכו עוד שהוח? הן שמואל כבר בא ועוד מעט ודוד (משיח בן דוד) יבא אחריו (כי כן נמשח דוד למלך בימי שמואל הנביא), ועוד יחרשו ימיכם כימי קדם ושלוח השקט תשכון בקרבכם! ואתן בנות ציון (בתולת בת ישראל) צאינה וראינה בעטרה (עדה"כ שה"ש ג' י"א) אשר יעמרכן הנביר, אשר נכספה וגם כלתה נפשכן אליו, וברשיונו (עזרא ג' ז') תעלינה ציונה לשוב לבנות, כי תצלחנה, את זבול בית מקדשכן אשר כבר בניתן אותו כימי קדם ויחריבוהו האויבים. — קול דממה (שורה 89), מ"א י"ט י"ב, והכונה — על דעת ע' — לא ברעש וסופה, כי בשונה ונחת ינשע ישראל; וש"י מניה וקורא קול ברמה ואומר: ברמה הא' שם מקום, והב' הוא הפעל לנקה וענינו הגבהת קולי, ויהיה א"כ בחרו שלפנינו תננים משלש: ברמה, ברמה (תננים שלם), רמה. — ודוד (שורה 91), בכ"י: ודוד.

צח.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס' ע"ח; כ"ב ח"ב ס' כ"ט; כ"י ברלין (= כ"יג) 4° ס' 576 דף קכ"ד ע"ב. — מושח; נבנה ע"ד שיר ס"ז ושיר פ"ו, אבל משקלו משקל אחר.

שורה 1—2: המשורר כאלו ראה בחזון כוס יין לבנה מלאה יין אדום ביד ר' יצחק ידידו המהלל, והוא שואל, האם כוס הלבנה היא אשר הורק אל חוכה יין אדמדם, או ברד הוא ובתוכו אש מתלקחת ולהב הברק? ראה שמות ט' כ"ד; ובפסיקתא דר"כ הוצאת כובר דף ג' ע"ב: כתיב ויהי ברד ואש וגו' ר' יהודה אומר צלוחית של ברד מלאה אש; וראה מ"ש במה"ע Monatschrift שנת מ' צר 164 הערה 2. — הלבנה, ככ"א ובכ"ב: הלבונה.

שורה 3—7: הכוס הזאת, אשר כלבנת הספיר (שמות כ"ד י') מרָאָה, תאחו את העינים (מלשון אחיות עינים שבחלמוד), ועתה כי בא יין אדמרם אל תוכה, היא תשבין את ידי תופשה ככתם אופיר (איוב כ"ח ט"ז), והיא נמצאת ביד הגביר, אשר הוא מחפיר באור פניו את כוכבי השמים, ובראותי את כל אלה אשים לב ואתבונן לדעת אם נפתחו השמים ויהי אור וזהר, או כי ירדו צבאות השחק לנשוק את יד יצחק! — וככתם (שורה 4), בכי"א ובכי"ב: ובכתם, בכי"ג: או ככתם, ואני תקנתי את הנוסח לפי ענין החרוים.

שורה 8—12: ומעתה הוא מתחיל בתהלת ידידו ויאמר: הגביר יצחק נאצל הוא מאצילי עולם (ר"ל כי הוא מגוע ישרים ושלשלת היחס עמו), והוא ינצל מכל גדולי הזמן את עדי מהלם (עדה"כ שמות ל"ג ו') וילבשנו, כי הוא רק הוא משנבם ובו ועל ירו החליפו את צלם, צל עובר, בצל אמיר מצל אשר לעולם יעמוד; לו הכינה יד הזמן מעלה אשר לא תעתק ולא תמוש, עריו לא הורד וחליו לא נתק ולא ינתק אבל לעולם יעמוד ונור תפארתו לרור ודור. — לשון המשורר בשורה 9 קשה מעט והשתדלתי לפרשו ככל אשר השיגה ידי. וע כתב: כך אני מפרש את הבית הזה (8—10): הגביר אשר הוא נבדל ונפלא מכל גדולי הארץ בדורו (אשר הכין לו עדי עדיים, שורה 11—12), פשט את תפארת גאון הגדולים ההם וימאסנה, ובקום אמיר מצל זה סר צלם ולא יוסיפו בני הדור לחסות בו. וב אומר: לדעתי יתנצל הוא כמו ינצל לו (כמו והתנחלתם, ויקרא כ"ה כ"ז), וזה טעם החרוים: הגביר (ר"ל יצחק) נאצל מבין אצילי עולם בעבור זמן אשר ינצל (ר"ל יגול) לו (ר"ל לעצמו) את עדי מהלל האצילים ההם ויד הזמן אשר לקחה מהאצילים את עדים הכינה מעלה לא תעתק... (והוא יצחק). — באמיר מצל (שורה 10), בכי"ג: באמיר, והיא טעות; ונוסח כ"ב הוא בחרש מצל (יחזקאל ל"א ג'), ואני בחרתי בנוסח שלפנינו (נוסח כ"א), יען הבית שלאח"ז (שורה 13) מעיד על היותו העקרי. — צלם (שם), בכי"א: את צלם, נגר המשקל.

שורה 13—17: והאמיר אשר הזכרתיו (בשורה 10), הוא יצחק ידידי, אמיר תמר רב ורם עוד מימי נעוריו (ואולי מלת מנער שייכה לחרו הבא: מנעוריו היה מהללו מאמר וכי), ותהלתו מלאה הארץ

ומהללו מאמר (כצ"ל) יושבי שער, כי ידברו בו ובו ישיחו, מערב (ספרד) יתאמר ויתרוטם (ראה הערתי צד 236 לשיר צ"ו שורה 7—8, ואין צרך וגם לא יתכן להניח יתימרו, ישעיה ס"א ו') על ידי שמו, שם פאר וכו', על שנער (היא כבל), ויאות לה לספרר אם תדבר גבוהה נבוהה ויצא עתק מפי' (ש"א ב' ג'), כלומר: אם תלבש נאה וגאון בהחסארה בו (ראה הערתי צד 31 לשיר י"ג שורה 31—32), הנה השתמש המשורר בשם ארץ ספרד בלשון זכר, וכבר ראינו אצלו כדבר הוה והעירותי עליו לעיל צד 131 בהערתי לשיר ג"ז שורה 15—19. — התמר, כ"א: תתמר. — על שמו (שורה 15), שם: בשמו, והנוסח שלפנינו נכון יותר לפי המשקל. — שם פאר (שורה 16), בכ"ב: שר. — לספרד (שורה 17), כ"ה לנכון בכ"ג; ובכ"א ובכ"ב: להסרה.

שורה 18—22: נר מערכה היא התורה, ניר ממלכה היא המשורה, הון וברכה היא הנדיבות, ויאמר, כי שלשתם ימצאון אצלו ושם יבקשם המבקש, ואמר השמאיל הימינה, ר"ל בכל פנות שאתה פונה ובכל אשר יחשוק לך, אם תחפוץ שימלאון משאלותיך פנה אליו ושקה את שתי ידיו, והוא יעשה את רצונך וימלא תאות נפשך.

שורה 23—27: אם הלב יכאב לפרודו ורוצה להוות אותו, אשר להר המור אדמהו אמשילהו, לשאוב ממקורו ולשמוע בקול דברו לעשותו, אז שואלים על אדותיו (כשואל בשעתו) בעלת אוב וכו'. את החרוים הערביים לא אוכל לפרש, ובכ"ג נמצאים במקומם שני חרוים עבריים ז"ל:

אם כבוד אל חנה	שם בציון הוחק
נעלה לא נרד	עד נשלם לו חק

והם הוספה מאוחרת. — אם, בכ"ב: הן. — בעבורו (שורה 25), בכ"א: על דברו (כלומר על אדותיו).

צ.ט.

כ"א ח"א ס"י ר'; כ"ב ח"א ס"י ר'. — משקלו כמשקל שיר ג'.
— כנראה כונת המשורר לבשר את ידירו, כי אחר חג הפסח ימהר
לבוא אצלו ולבקרו, ועפ"י ההקדמה הזאת יובנו הדברים על נקלה.
ואמר צלעי (שורה 1), שהן משכן הלב. — שורה 4 עדה"כ הושע
ט' י"א. — לשורה 5—8 ראה תהלים ק"ח כ"ז (ואולם כונת המשורר
על החג ולא על קרבנו); שמות י"ב י"א. — לא (שורה 6), בכ"א:
אל. — יעמידכם (שם), ר"ל יעצרכם, או שהכונה לא יעבר לפניכם
ויקדים לבוא לפני בואכם.

ק.

כ"א ח"א ס"י שני"ה; כ"ב ח"א ס"י ל"ט. — משקלו כמשקל שיר
י"ג. — השיר הזה הרפסו דוקס בלונדון יצחק (= כ"צ) מחברת כ"ז
צד 16 והלאה, והוא הביא בו ערבוביא כי הכניס אל חוכו את תשובת
ר"י גיאת לר"י"ה ושם את החרוזים משורה 47 והלאה לסוף שירו של
בן גיאת, ועוד הרבה לשבש את הנוסחאות ולהשחית את כונת המשורר
מכלי דעת. — שורה 1—2 ושורה 7—8 הוזכר דוקס במה"ע
"המורח" לשנת 1851 עמוד 380, ושורה 7—8 הביא אותן גייגר
בספרו ציצים ופרחים צד 11. שורה 39—40 הביא דוקס בשירי
שלמה צד 89.

שורה 1—2: מה זה היה לי כי ארוה את הארץ (ישעיה ל"ד ז')
בדמעותי, וכי אשקה במי עיני אדמה אשר לא זרעתי ולא תצמיח לי
פרי. — ארץ, דוקס (בהמורח): תבל. — בראשית ט"ז כ"ג; זרעתי,
מלה חדשה שבנה לו המשורר לצרכו משרש זרע.

שורה 3—4: יאמר כי ידירו חביב עליו יותר מגופו וכי יעבר על
יסוד ביתו החרב מאין יושב, או רק על ידירו ישאל או אבל את נפשו

הוא (אשר גם היא נסעה אל המקום אשר נסע שמה יידין) לא יזכר
וישכחה. — על, בכי"ב: עלי, נגד המשקל.

שורה 5—6: אנכי אחבק את תל בית דודי ואת חרבותיו ואבכה
על שממותיו. ואבכה אתי את התל עד כי יתן גם הוא בכי קולו על
השרפה אשר שרף יידי בקרב לבי ע"י פרודו. — דוד, כ"צ: דודי,
נגד המשקל. — יבכה (שורה 6). שם: יבנה, נגד הענין.

שורה 7—8: כאשר נסע ממני יידי עור נשאר לו מסלות
בלבבי (עדה"כ תהלים פ"ד ו', ור"ל כי עור זכור יזכרנו ולא ישכחנו
לנצח), אשר נזר אותו לגורים ע"י פרודו, ואני מסלתי בין שממות ביתו,
אשר שמה אני הולך לבכות על נדודו. — בתוך, דוקס: בין, וניגר
חקן את הנוסע ע"י המשקל והוא קורא בבין, ולא כון לנוסח כה"י.
— מסלותיו, דוקס וניגר: מסלתו, נגד לה"כ. — שממות (שורה 8),
בכ"י"א וכן אצל דוקס וניגר: שממות. — ביתו (שם), דוקס: ביתי,
ובכל זאת הוא מתרגם: sein Haus, ונראה מתרגומו, שנפלה טעות
בדפוס וכי גם נוסחאתו הוא היתה ביתו; אבל ניגר נמשך אחר הטעות
הזה ועל פיהו הוא מתרגם (צ"פ חלק האשכנזי צד 20):

Mein Herz ist zerschnitten, als schreite sein
Fuss durch,
Mein Haus ist verödet, mein Schritt nur auf
Trümmern.
והאמת ממנו והלאה.

שורה 9—10: וקירות בית יידי, אשר אני מתהלך בתוכם לבכות
ולקונן, הם ישאלוני לאמר, מה לך פה ומי לך פה, כי עורך מתהלך
בתוכנו, הן יידיך כבר חלף הלך לו ואיננו? ואני אשיב להם: לאט לי!
אם את יידי לא אמצא הנה הפין אני לחצוב לי פה, בתוך חרבות
ביתו, את קבורתי! והרברים נאמרו עדה"כ ישעיה כ"ב ט"ו.

שורה 11—12: חצרות יידי, אשר חרבו ויעלו קמוש וחוח וחציר
יצמחו, (חצרות—חציר, לנע"ל), הם גם הם לא לעולם יתנברו בכין החציר
אשר הם שם, כי אני ארבה כל כך בכניה, עד כי ימסו, כי ימסו אותם
דמעי. ואולי הכונה: בראותם את רוב בכיי יבכו גם הם עד כי ימסו בבכיהם.

יתגברו הוא אצלי כמו באיוב ל"ו ט'. ונוסח החרוז הזה משבש גם בבי כה"י וגם אצל דוקס, כי בכ"א נמצא: בבין חציר היתגברו (ת' חציר היתגברו), ובכ"ב: בבין חציר התגברו, ועוד שם עליכם ת' עליהם (שורה 12), ותמסו ת' וימסו (שם), ואצל דוקס: בבין חציר התגברו, ות' וימסו הוא גורס והמסו, ואולי נוסח כ"ב הוא העקר רק שצ"ל בבין, והמשורר מדבר אל החצרות בלשון נוכח (כמו בחרוז שאח"ז) לאמר:

חֲצֵרוֹת יְדִידֵי בְּבִין חֲצִיר הַתְּתַנְּבְּרוּ
אֶבְרָהָהּ עֲלֵיכֶם וְתַמְסוּ לְבִבְתִּי

והכונה כמו שפרשתי. ושי"ל מבכר את הנוסח היתגברו, ור"ל שחצרות הידידים שנחכאו בין חציר מתגברים אליו (בראשית מ"ב ז'). ועל גם הוא קורא היתגברו, אלא שהוא מפרש לאמר: היוכל איש להכיר עוד את החצרות ולראותם (עי"פ משלי כ"א)? הלא החציר עלה עליהם וינכס, ושאריתם תמס לבני ועלתה כלה בתהו! — בבין חציר, ישעיה מ"ד ד'.

שורה 13—14: מיום נדר העפר אשר היה משכנו בתוככם, את עפרכם אני לוחך והוא לחמי (עדה"כ ישעי' ס"ה כ"ה), ובמקום אשר דרכו שם הליכי ידידי (כף רגלו, איוב כ"ט ו') אתור את מנוחתי (במדבר י" ל"ג). — עֶפְרָקְכֶם — עֶפְרָקְכֶם לְשׁוֹן נַעֲלָה, ובכ"ב: עֲנֹת (ת' עֶפְרָקְכֶם), וכ"ה אצל דוקס, ולא אוכל לפתרו, מלבד שהוא עכ"פ נדר המשקל. — אתור (שורה 14), דוקס: אתן.

שורה 15—16: ואני בחרתי בכם להיותכם לי מקום מנוחה, יען אחסין לראות את מקום החבוק (ר"ל את המקום אשר שם חבתי את ידידי והוא חבנני) אשר האביר את רוחי, ואולי אמצא שם, כי אבקש, את רוחי אשר אבדתי. ושי"ל מנסח ומגיה (אינני יודע מדוע ולמה) וקורא: מקום הַבּוֹק (l), "מן בוקה ומבוקה" ואומר כי "החרוזים שלפ"ז ושלאח"ז עדיים", ואני עדים לא אראה והכרח להגיה לא אביר, ולו היתה כזה, גם אז לא הייתי מודה לו להנהתו. — ואראה, דוקס: וארא. — האביר, שם: הוא ביר.

שורה 17—20: אולם בכואי שמה לא מצאתי שם רק את ערבי הנדוד השחורים, אשר הפכו נם את לבי לערב (ר"ל אשר השחירו אותו והחשיכוהו) עד כי לא אכירנו עוד, והיה אם אשמע את קול ערבי הנדוד לא אדע, אם ערב הוא ההומה ואם הוא לבי הנדבא. אצל דוקס חסר ממלות „ערבי נדד“ שבשורה 17 עד „ערבי נדד“ שבשורה 19, ושני החרוזים נעשו אצלו לחרוז אחד ז"ל: לא נמצא (כן ת' נמצאו) שם לבד ערבי נדד אשאלה | ההוא לבכי ואם ערב פרידתי! — ע"ד מליצת עורב הנדוד או עורב הפרידה כבר העיר דוקס במה"ע „המזרח“ לשנת 1851 עמוד 283, והמליצה לקוחה, ככל המליצות הרומיות לה, מן הערביים, וכן מצאנוה לר"י חריוזי בהעתקת מחברותיו של חריוזי (מחברות אית'אל צד 84): ומחר יקראו ערבי הפרידה ביני וביניך; והוא השתמש בה גם בתחכמוני שער ח' דף י"ז: עד צעק בינינו עורב הפרידה (כצ"ל ת' עד צחק שבדפוס, וצחוק עשה לנו קאמינקא שהדפוס במהדורתו צד 89: עד צחק, ולא העיר מאומה); ואצל רמבי"ע מצאנו בתרשיש צד 64: ערב כל גיל מלב כל דוד | העת לנדוד קרא עורב. ושחרות הלב כבר מצאנוהו בשירי הנגיד (זכרון לראשונים ח"א צד 36 שורה 14—15): והיום יום ערפל וחשכה | והשמש כמו לבי שחורה; גם חריוזי אמר שער כ"ז דף מ"ג: ולכו שחור ברב היגונים. — לעורב (שורה 18), בכ"א: למינם. — עורב — ערְבתי (ש"א י"ז י"ח), לשון נע"ל.

שורה 21—22: זה דרכי לקבל עלי את דיני האהבה ולהתנהג על פיהם, וכאשר אשמח ברצות אהובי כן אשא ואסכול את בנדו אם יבגוד בי, אבל הנדוד הוא שלא כתורתי (תהלים קי"ט פ"ה, וראה ר"ש בונפיד במה"ע ממזרה וממערב ח"ב צד 115 סי' 2 שורה 11; ראה גם דברים כ"ח ס"א), ואת יסוריו לא אקבל באהבה. — ברצות, דוקס: בראות. — כתורתי (שורה 22), שם: כתודתי.

שורה 23—26: קירות לבכי יהמו (ערה"כ ירמיה ד' י"ט) לקירות ביתו החרב מאין יושב, עת אשאלה אותם על ידידי איהו והם נלאים מלהשיב לי (תפש מליצת הכתוב משלי כ"ז ט"ו), כי הוא פנה והלך לו והם אינם יודעים איה אפוא הוא, ואני זאת שאלת נפשי ותאותי, כי יתן את לבי מדרך לרגליו כאבני בית מעונו (כל עוד היותו בו), והיה כי ישמע את אנותי אולי ירך לבבו ושוב ישוב אלי. — לו

(שורה 25), בכ"ב: ל', וכ"ה אצל דוקס. — מעונו (שורה 26),
דוקס: מנוחתו. — ופן ירך (שם), בכ"א: וכן דרך.

שורה 27—30: הגה הרבה המשורר לקונן על נדוד ידירו
ולבכות על חרבות ביתו (ראה הערתי לשיר צ"ד שורה 5—6, לעיל
צד 225), ועתה הוא אומר: הרואים את צערי והשומעים לקול בכי
שואלים אותי, אם ידע ידידי את שבתי ואת צרות לבכי וכי מצטער
אנכי כ"ב על נדודו, ואף אני אשיב אמרי להם, ואיך לא ידע את כל
אלה, הן הוא חורש בעגלתי (ע"ד שפטים י"ד י"ח), כי נפשי ולבי אצלו
הם כי הגלו אתו, שניהם (הלב והנפש) נועצו עלי לקרב עת אספתי
ולמהר יום מותי, ובכן עזבוני וילכו גם המה כאשר הלך הוא, ואם כן
הלא יראה אותם ונפשו יודעת מאד את שבתי אשר השברתי בנדודו
ממני. — עלי (שורה 30), בכ"ב: יחד. — עת (שם), שם: יום.

שורה 31—34: מה זה ועל מה זה חפץ ידידי דכאי ולמה
יעציב את לבכי? האם יען אשר נהניתי ביום אתמול כראותי את פניו
היפים ואת לחייו האדומים ישפוך הוא היום את מררתי (איוב ט"ז י"ג),
ואם יקח את נקמתו ממני על אשר העויתי (שם ל"ג כ"ז) ואגנוב מעט
מורדיו (הכונה ג"כ על הביטוי בפניו הדומים לגנת ורדים), ועל גנבתי
זאת אשלם את לבכי? ראה הערתי צד 172 לשיר ע' שורה 31—34,
לחיו (שורה 32), בכ"ב: לחייו; דוקס: לחיי. — או (שורה 33),
שם: אם. — מעט (שם), דוקס: מענו.

שורה 34—40: חמסי על השיר, אשר נאמר בו, כי העפרים
לית דין ולית דין עליהם, וכי פטורים הם מכל עונש בשפכם לב
אהוביהם, וחלנתי על בעל השיר הזה, על מחברו, הוא רב יהודה יסוד
סוד התעודה וכו', אשר הוא המעמיד מנדלי דת על מכונם וחקר
לתכלית כל דין ודין, אף כי את שאלתי אני לא הבין ולא שם את
לבו אליה, ומה שאמר אין על עפרים פליליה, נראה שאמר כן ר"י בן
גיא בשירו לר"ה, והרעיון הזה מצוי בשירים, ומצאנו לר"ה שאמר
(כרך ב' צד 31 ס' כ"ז שורה 3—4): לולי היות משפך משפט
צבי | מדבר אשר אין על חטאיו כופר; וכדברים האלה מצאתי גם
בשיר "עמדו עמדי" (המיוחס לר"ה ועוד הרבה שקול אצלי אם לו הוא
ואם אין): הלאהובים אין דין פלילים אתכם | עד יקרכם כזאת ותבחנו;

ראה גם בהערתי לשיר ק"ט שורה 8—12. — ולבעליו (שורה 36).
 בכ"א: ולב עליו, ואצל דוקס: ולב עלי ותלונתי. — דת (שורה
 37), בכ"א: בין. — אחרית (שורה 38), כלומר תכלית ועדה"כ איוב
 כ"ח ג'; ראה הערתי צד 145 לשיר ס' שורה 57—58. — בן (שם),
 ר"ל הבין, והבנין מצוי אצל הפייטנים והמשוררים; אצל דוקס: ובן.
 — יסוד סוד התעורה (שורה 39), ראה צד 140 בהערתי לשיר נ"ט
 שורה 8—12. — שמו נודע בישע (שורה 39—40), רמז על
 שמו הערבי של ר' יהודה, בן גיאת, שענינו מושיע, וכבר העירו ע"ז
 רמ"ש ויגיר (ראה עמודי העבודה לר"א לאנדסהוט צד 112), ועל
 החרו שלפנינו אמר בדברים האלה דוקס (שירי שלמה צד 89), ובשיר
 "לפני כרוב שלש" (המיוחס ג"כ לר"ה והוא עודנו בכתובים אצלי) אמר
 המשורר:

יְהוָה אֱהוּדָה-לִי בְלָבִי וְשִׁפְתוֹתַי
 וַיִּצְחַק מִצַּחַק עַל-שְׁמָעַם בְּנֹת שִׁירִים
 אֲנִישֵׁי חֲמֹדוֹת בְּן-עֲזָרָה וּבֶן-יִשָּׁע
 מִתְיַחֲשִׁים לְצֵאת לְקָרֵב בְּגַבּוּרִים

ונראה שכנן על בן עזרא ובן גיאת.

שורה 41—44: לתלמידיו, אשר על ידיהם נחקקו עוד יותר צלמו
 וזכרו בלבי, כי לא ראיתי עוד רב אחר ולו תלמידים רבים גדולים
 וטובים כאלה, להם אחנן קולי (משלי כ"ו ב"ה) לאמר: לאט לי, אתם
 הקוצרים שדה בין, אל תרבו לקצור את כל תנואת השדה והניחו גם
 לי ללקט שבליים ולקבץ את אלמתי! — הנה בארתי את החרוים על
 פי הנוסח שלפנינו, הוא הנוסח שבכ"א וכ"ה אצל דוקס וכן מובא על
 גליון כ"ב; אבל בכ"ב בפנים כתוב: אשר חקקו צלמם בחבי וטוב
 זכרם לנשמתו, והנוסח הזה קל הוא להבין, וע"כ נראה שהוא
 משנויי האחרונים, והנוסח שלפנינו הוא הנכון. — אחנן, אצל דוקס:
 אתחנן. — צלמו (שורה 42), שם: צלמיו. — משבליהם (שורה
 44), ר"ל משבלי שדה הבין, ולא נמנע מלהשתמש בלשון רבים,
 יען נכנתו על דברי חכמה ואמרי בינה, והם רבים. ואולי העקר כנוסח
 כ"ב: משבליכם; נוסח דוקס: משבליים.

שורה 45—50: אם אמנם יארכו ימי הנדוד וימים רבים נהיה רחוקים איש מרעהו, הנה הפרוד הזה איננו פרוד גמור, כי לבי נסע והוא בידכם ותבניתכם הלא נשארה עמדי, כי זכור אזכור אתכם בכל עת, וא"כ עוד החבור קים באיזה ענין והקשר לא נתק כלו. ולולא שם הומן אנך על מחשבותי (עמוס ז' ז', ור"ל לולי הכביר הומן עלי את אכפו). כי עתה כבר הייתי ממהר לבוא לפניכם בכפל (איוב מ"א ה') מגלתי, כבר הייתי כותב לכם דברי אהבה וידידות, כי אהבתי אתכם עזה היא ותבניתכם לנגדי תמיד; עת אשב על בת הזמורה (על כוס יין) או את זכרכם אשים לי לשיר זמרה, וכי יחלוף על פני רוח'הא הכא מפאת ארצכם, הוא זמרת (בראשית מ"ג י"א), פרי מתוק לחכי (ראה שיר ציד שורה 69—70 ומ"ש ע"ז בהערת צד 229). — כפל מגלתי (שורה 48), קרא כן את המכתב ע"ש שכופלים אותו. — אשים (שורה 50), בכי"ב: שמתי.

שורה 51—56: פגעו לי (בראשית כ"ג ח') בירידי וחלו את פניו, כשם שאני מתחנן אליו כי ירצני ואני משתחוה לעמתי ומתאוה שירצה את השתחויתי (בהשתחויתי בית רמון, מ"ב ה' י"ח), כי אף אם כלכם אהובים וחביבים אחס לי, ר' יהודה חביב עלי ביותר, ואסיהיה הוא לי אחותי מכס או יפול חבלי בניעמים אף נחלת ששרה עלי, ואני עוד היום לא אכירתי פנים אל פנים ורק טיב שמו נודע לי, ובכל זאת בנוגה זכרו יאיר חשכי ועל ידו תורה אפלתי. — בנר (שורה 56), בכי"ב: בעת, ונוסח שלנו (נוסח כ"א) מוכא על הגליון.

שורה 57—60: אם נקראה עירכם בשם רמון לפני היות יירידי בתוכה, כי אז על לא אמת נקראה כן, ורק מאז נמצא הוא בקרבה, יתכן לה השם הזה (כי הוא איש מלא תורה וחכמה כרמון), ועתה זאת אעשה, אעלה ברמון יירידי (כנראה מבשר רי"ה את בן ניאת, כי בוא יבוא אליו לבקר) ואחזה בסנסניו, כי בעסיס רמוני, תרופת החושקים (שה"ש ח' ב'), תרופתי. שורה 59—60 נאמרו ערה"כ שה"ש ד' ט'. — ברמון (שורה 57), בכי"ב: בנאון, ונוסח שלנו על הגליון. — תעודתי (שורה 58), שם: תהלתי, מלה שהשתמש בה המשורר בשורה 40. — יירידי (שורה 59), שם: יירדו.

שורה 61—62: יש ויש כמה מדינות (ר"ל עירות, וזה ענין מלת מדינה בפי הערביים וכן בדברי רז"ל) כרמון, ולולא היה רב יהודה בתוכה,

כי אז יכלתי להחליפין זו בזו, ורק על ידו תצטיין רמון והוא תהלתה המיוחדת לה. — לו, בכ"א: לא.

שורה 63—64: יום אפקיד את רוחי בידו אדע כי צלחה סחורתי; ומליצת „צלחה סחורתי“ כבר השתמשו בה גם אחרים. ואזכיר ביה רק מאמר אחד נמצא בספר מאוני צדק לנואלי צד 132: אם אנחתך על העולם הבא הנה נא צלחה סחורתך, ואם היא בער העולם הזה דע לך כי אבדה רכולתך. — את, חסר בכ"א. — בכפוף, שם: בכפרו, וא"כ הכונה יום אתן את נפשי כפר נפשו.

קא.

כ"א ח"א ס"י קמ"ה (לפי הרשימה, וחסר בכ"י עצמו); כ"ב ח"א ס"י ל"ז (רק החרו הראשון), ושם בחיג („מחנה הנשאר“). — נדפס בגנוי אקספורד צד 42; קעמפף Poesie. Nichtand. ח"ב צד 228; נרץ, לק"ש צד 77 ס"י ח'; הרכבי ח"א צד 92 ס"י ח'. מקצת המעיות אשר נפלו בניא תקן ניגר בספרו על רי"ה צד 138, ואחריו בא קעמפף ויתקן עוד שבושים אחרים, ושניהם כונו עפ"י הרוב לנוסח הכ"י. — משקל השיר הוא כמשקל שיר נ'. — שורה 1 — 26 הם הקדמה, בה יאמר, כי הנדוד לא תמול הוא והבכיה על פרוד האהבים היא בכיה לדורות שעברו ושיבואו, אבל אין לנו הצדקה לריב על אדות הדבר הוה עם הומן, כי הוא איננו אשם בדבר, והכל מתנהג על פי חקים ידועים אשר שם אותם הכורא בטבע והחקים האלה לא ישתנו לאיש ואיש ופעלותיהם אינן טובות בהחלט ואינן רעות בהחלט, אבל טובות ורעות הן לפי בחינת המקבלים. כשורה 27—28 מוצא לו המשורר מעבר לתהלת ידיו ולהאריך בספור עוז אהבתו אותו (שורה 29—46). כשורה 47—60 הוא מתרעם על הפתאים אשר בזמנו, אשר חכמת מה להם ואינם ראויים לדברי החכמה הגנויים באוצרו, ובשורה 61—64 הוא מסיים בשבח עצמו.

שורה 1—28: ידענו גם ידענו את הנדוד ואת רעותו עוד מימי עולמים (תהלים פ"ט מ"ו), ונחל הבכי (הרמעות אשר תשחפכנה על

אדות הנדוד) הוא נחל קדומים (שפטים ה' כ"א). אבל האם בזמן נריב
 על הרבר הזה והוא לא חשא ולא אשם, או על ימים נקצוף והם לא
 עון להם, כי הנלגלים בקו צדק ירוצון ולא יעבטון ארחותם! והרבר
 הזה (הנדוד) אם חדש הוא בעיניך? אין כל חדש בחבל, כי חקיה
 רשומים הם באצבע אלהים (הוא שם אותם בטבע) מאז הוסדה, ועד
 עולם לא ישנו דבריה (עניניה, חקיה) ולא ישלמו עליהם החלוף
 והתמורה, כי חתומים המה בטבעת ימין עליון (תהלים ע"ז י"א). וכל
 מקרה ומקרה מסודר בסדר נכון. האחד אוהו בעקב חברו, כל עלול יש
 לו עלה וכל סכה יש לה מסכב, ואין כל חדש אשר לא היה כבר
 פעם ופעמים, כי גם העלות והסכות המסככות את המקרים לא חדשות
 הנה מקרוב באו, כלן בחכמה יסד אותן היוצר וסוף מעשיהן
 במחשבתו תחלה, להיטיב מצד אחד אף אם בהכרח מביאות הן
 לפעמים גם רעה מצד אחר, וכן הרבר בפרוד הידידים. אשר הוא רע
 אמנם לירידים אבל עקרו טוב, ונחויץ הוא לתכלית קיום העולם לפי
 חפץ הכורא, אשר ברא את בני האדם למען יפרדו ולמען יצא לאום
 מלאום (ראה בראשית כ"ה כ"ג), ולולא נפרדו בני האדם למשפחותיהם
 ונפלגו ללשונוותיהם בדרך ההפלגה (ראה שם י"א א'—ט'), כי אז לא
 מלאה הארץ עמים מעמים שונים, אבל היו עם אחד ושפה אחת
 לכלם, ולא כן חשב ד' על תבל ומלואה. ואת הענין הזה מצאנו גם
 בדברים אחרים; יש דבר אשר ייטב לאחד ורע הוא למשנהו, שקוי
 הוא לעצמות זה ורקב לעצמות זה (משלי ג' ח', י"ד ל'); ויש אשר
 יתקצף איש וקלל (עדה"כ ישעיה ח' כ"א) ביומו ויקב את רגעיו הועומים
 (במרבר כ"ג ז'), ואוחו היום בעצמו, אשר הוא יקללהו, יברכהו אחרים
 המבלים אותו בטוב ובנעימים (איוב כ"א י"ג); מאכל פשוט ימתק לחיך
 איש בריא ויהי בפיו כדבש למתוק וכנפת יטעם לחכו, בעוד אשר בפי
 החולה גם הנפת כשרש רתמים (שם ל' ד'), ופירש לחמם מלשון
 לחם ולא מלשון חום; והרכבי באר: והוא בפיו כמו נחלי רתמים,
 תהלים קיב ד' ולא כן הוא לדעתו; גם האור, אשר אמרנו כי
 הוא יאיר לכל אדם בשוה ומתוק הוא לכל העינים, גם הוא יהסך
 לחשך בעיני איש דואג, יעלם ממנו ולא יראנו, כאשר לא תראינה אותו
 גם עיני ביום ישכן עליהן הענן (שמות מ' ל"ה), והן יורדות זרמים
 שוטפים, נהרי מים נחלי דמעות — לנור משה יירידי! — קדומים

(שורה 1), בניא: הקדומים. — פלכים (שורה 5), מלה לקוחה מן הערביים (فلک), והכונה על הגלגלים, והמלה הזאת השתמשו בה חכמינו הרבה והביאה הח' גולדנשהאל בספרו Grundzüge u. Beiträge צד 31 (ראה גם רמשי"ש בספרו על ההעצקות צד 382 הערה 101 וצד 646 הערה 354), ורי"ח פאללאק בהערותו לס' תקון מדות הנפש שהו"ל צד מ"ט לא ידע דברים ברורים. — באצבע אל (שורה 8), שמות ח' טו; מלת אל חסרה בניא והוסיפה גיגר מדעתו וכן לנוסח הכ"י, וכתב שנוכל להוסיף גם מלת הם להשלים את התנועה החסרה, וכן עשה גרין, ולא כון יפה כי לא השלים את החסרון בענין. — לפרד (שורה 13), אין לנו קבלה ע"ד נקוד המלה הזאת כי לא תמצא במקרא, ואני נקדתי כאשר נקר קעמפף (ואחריו הרכבי), ובכ"י נקוד לפַרְד, וש"י מנקד לפַרְד. — מאז (שורה 15), חסר בניא. — ייטב (שורה 17), בניא ולק"ש: יטב. — ורַקֵּב (שורה 18), קעמפף והרכבי: ורַקֵּב, והרכבי בהערותיו צד 194 תקן את הנקוד עפ"י לשה"כ. — גַעְלָמִים (שורה 26), תהלים כ"ז ד'; קעמפף והרכבי: גַעְלָמִים. — כעיני (שורה 27), ג"א: בעיני. — יִשְׁבֵּן (שם), בניא (ולק"ש): שכַן (= יִשְׁבֵּן) והוסיף קעמפף וי"ו מדיליה ויקרא יִשְׁבֵּן והעיר הרכבי ואמר: והגחתו היא אך למותר כי צ"ל שכַן־עַנְן בסמיכות, הנה כתב כן ואת פי הדקדוק לא שאל. — דברים דומים בענינים לדברי משוררנו בשורה 3—10 כבר אמרם גם רמב"ע בשירו "הלעד הומן" חרוז 17—22 (במה"ע Monatschrift שנת מ' צד 170). שורה 29—38: זה משה ירדי, מקור החכמה, אשר בפיהו אמצא מקום הפז ומחצב הכתם הטוב (אמרי פיהו נחמדים מזהב ומפז רב), נפשי היתה קשורה בנפשו (בראשית מ"ד ל') בחבלי הידידות או בטרם הוכרחנו להפריד איש מעל רעהו, ואם פרודים נולדנו האהבה אחרה אותנו כאלו היינו תאומים מבטן, ויחריו היינו אמונים על ערוגות הבשמים (שה"ש ה' י"ג) ויחריו ינקנו שד (ישעיה ס"ו י"א) שדי בת הכרמים (הוא היין, ור"ל יחדו התענגנו בנגים ושתינו יין; והרכבי כתב: יתכן כי ירמו המשורר לשם חבור הרמב"ע שנעברית שמו ערוגת הבשם ובערבית כתאב אלהדאיק, ס' פרדם וכרמים, ואני לא אדע, איך ירמו

המשורר על השם „ערוגת הבשם” אשר נקרא על ספרו של רמביע מאת אחד המעתיקים אשר היה מאוחר ממנו בזמן, כי דעת האומרים, שרמביע בעצמו כתב את ספרו עברית בטלה רמשיש בספרו על ההעתיקות צר 411 והלאה בטול גמור, וכבר מצא הרכבי בעצמו את מקור הספר הערבי בפ”ב). — לשורה 32 ראה מיכה א’ י”ג, ועל מליצה דומה לה העירותי לעיל צד 103 הערה לשיר מד שורה 1—2. — נסתח (שורה 33), דברים כ”ח נ”ו. — שורה 34, ראה בראשית ל”ד כ”א. — ילדונו (שורה 35), בניא: ילדוני. — שד שדי (שורה 38), לשון נע”ל; קעמפף והרכבי מנקדים: שד, נגד לשון הכתוב.

39—42: ועתה כי נפרדת מעלי אוכרך ידידי על ההרים, אשר היו לי אתמול, בהיותך עמדי, כהרי בשמים (שה”ש ח’ י”ד), אבל היום נהיו לי להרי בחר (שם ב’ י”ז), כי בתרה פרידתך את לכבי, וכאשר אוכרך תכבינה עיני והן מגוללות ברמעת, ורמעת מגוללה ברמי (ראה הערתי לשיר ציו שורה 1, לעיל צד 234). — ישעיה ט’ ד’.

43—46: אתה נפרדת מעלי וחמורתך נחן לי הומן אנשים אשר בניהם שלום ידברו וקרב לבם (ירמיה ט’ ז’, תהלים נ”ה כ”ב), ואני מוכרח לדבר עמם אף כי חציר ושומים אמצא בניהם תמורת המן אשר בפך (במדבר י”א ח’ ט’). — המירך לי, ככ”י: המורך לך. — בכל, בניא ולק”ש: בכל. — כס (שורה 45), ככ”י: כך, וכ”ה בניא ולק”ש.

47—52: המסי וחמתי על הפתאים האלה, אשר אני שוכן בקרבם כעת, אשר חכמים המה בעיניהם (ישעיה ח’ כ”א), קוראים לשקריהם אמונות ואמונתי אני קוראים קסמים, וזרעים וקוצרים שבלים וישמחו בהן, אף כי צנומות הן (דעות שדופות קרים), ומה שאמר קוראים לשקריהם אמונות אין הכונה בו על האמונות השונות אשר לעם ועם, כ”א על אמונות ודעות נפסדות אשר לקצת בני עמנו, ודברים דומים לאלה אמר גם בשירו הוי הלומדים (הזכרתיו צד 159 בהערתי לשיר ס”ז שורה 18—22): הוי הלומדים חכמת עצלות | ולדעת האל קראו אוב; וכבר מצאנו לרשביג שאמר (שירי שלמה צד 2): דעת אלהים ישימו | כאוב וכידעוני. — אמונתי (שורה 50),

בניא ובל"ש: אמונתנו נגד המשקל, ושי" קורא אַמוֹנָנוּ (דברים ל"ב ב'), ואני נוסח הכ"י עדיף לי. — ושמחו (שורה 52), בניא: ויצמחו ובלק"ש: וישמחו, הראשון נגד הענין והמשקל והשני נגד המשקל.

שורה 53—54: החרוו הוה קשה הוא מאד ולא אוכל לבוא עד חכלית כונתו. והנה בכ"י הנוסח: וחצוני דבר חכמה וכו', וכן הוא בניא ובלק"ש, וניגר לא הבין את כונתו גם לא היה לאל ידו לחקן את עיתתו וע"כ לא תרגמו בספרו צד 35. והנה בא קעמספ והניה את הנוסח ויקרא וצוני דבר חכמה וכו' והוא מתרגם:

Ihr Treiben brachte mich auf den Gedanken,
Die Perlen einzuschliessen in den Schranken

ואחריו נמשך גם הרכבי אבל לא פירש את הדברים ולא העיר עליהם מאומה. ובפה מלא ובלב שלם אני מתחרט, כי נמשכתי גם אני אחר קעמספ ואקבל את הגהתו, כי באמת אין לה כל יסוד ואין בכחה להאיר את האפל הפרוש על החרוו שלפנינו. מלת וצוני לא מצאנו מעולם שיהיה המכון בה = והורני, גם לא נאמר מי הורה והעקר חסר מן הספר, ואף גם זאת מלת חדשים לא נדע מה ענינה בזה ומה כונת המשורר בה. אמנם גם נוסח הכ"י בלתי מובן לי, וכבר חשבתי לקרוא וְחִיצוֹנִי ולפרש כי הפתאים אשר הוא מדבר עליהם רכשו להם רק את הצד החיצוני מכל דבר חכמה המכסה את הפנינים הפנימים, או שקן לאמר, כי מתעסקים המה בחכמות חצוניות אשר חדשות הנה ומקרוב באו, והנה מכסות על פני החכמה האמתית, וידועים דברי ר"ה שאמר בשירו "דברוך כמד עובר רקוחים" (בכ"י צד 54 סי' ד'; דיואן שר"ל דף מיא סי' פ"ו; גרין, לק"ש צד 100 סי' כ"ו; הרכבי ח"א צד 16 סי' ח):

וְאֵל מְשִׁיאָהּ חֲכָמָה יוֹגִית

אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי כִי אִם פְּרָחִים

אולם הפרושים האלה גם שניהם אינם מתישבים על הלב, וע"כ ישאר החרוו בצ"ע ואניה לאחרים מקום להתגדר בו. וב כתב: אולי פרוש החרוו: ואותי צוה דבר חכמה חדשים (כצ"ל במקום חדשים) לכסות

וגוי, ודבר חכמה הוא הַמְצִינָה והמשורר אמר כי הוא ממתי סודו של דבר חכמה שצוהו חרשים, כלומר עצות ודברי סודות (כמו בלה"כ חכם חרשים, ישע"י נ"ג) לכסות בהם הפנינים הפנימיים. וע כתב: אמרתי לקרוא כך לשון שורה 53:

וְהַצְוִי דְבַר הַחֲכָמִת הַחֲרָשִׁים

פעל נצה בכנין הפעיל מצאנו מחבר אל יחס הפעול תהלים ס' ב'; חכמת חרשים, ר"ל חכמה עמוקה). והחרוז הזה הוא המשך החרוזים הקודמים לו, והכונה בו לאמר: הפתאים בחרו בדעותיהם הכוזבות ואת דעתי נאצו, הם שמחו בחכמת מה להם ויריבו עמדי על דבר החכמה העמוקה לאמר לא היא למען כסות את הפנינים היקרים, אשר איש חבונה ידלם.

שורה 55—60: ואני אמנם אור לי ואוכל לחפש כל חדרי דבר החכמה ולהוציא מבית ננויו את האבנים הטובות (לְשִׁמִּים, רבים ממלת לְשִׁים), אבל נשבעתי ואקימה לשמור את הדברים בלבי, וכי יבוא אלי אחד הסכלים ויבקש כי אנלה לו את סודי ואלמדהו דעת, אומר לו: הדבר הזה לא יתכן, כי מה לגנום זהב באף חויר (משלי י"א כ"ב), כלומר: מה לך ולדבר חכמה? ואני עושה זאת לא מפני שצרה עיני במבקשי החכמה, רק יען ידעתי כי דברי לא יוכנו ולא יעשו פרי, ואין את נפשי לערף נשמי ענני על מקום לא יורע ולא יצמיח ולא יעלה פרי חבונה. — עליו (שורה 60), בכ"י ובני"א וכן בלק"ש: עלי.

שורה 61—64: ואני לא אירא כי יפנו אלי האנשים עורף אם אחגאה עליהם, כי יותר משאני צריך להם הם צריכים לי! צרכי לאנשי זמני נקל מאד והרי הוא דומה לצרך הנשמה להנוף; כל עוד אשר יכיל הנוף את הנשמה היא היא רוח החיה בקרבו, ואם נלאה לשאת אותה, אז תעובהו והנה הוא פגר וכל רוח אין בקרבו, וכן הדבר אצלי, כי אני הוא רוח ונשמה לזמן (לאנשי הזמן). והוא צריך לי ואין אני צריך לו. וכבר אמר כדבר הזה רמב"ע, תרשיש צד 7: עולם דומה אל נוף גבר | אך אברהם רוח אפו. — ונדמה. בני"א: ונתנה, ובלק"ש: ונרמה (טהי"ד?), וש"י מגיה מדעתו וגורם וְנִתְּן, ולא באר את הדברים, ונוסח שלפנינו נראה לו דחוק, ואני אומר הלואי ולא יהיה לנו בשירי

ר"יה נוסח יותר דחוק מזה. — יבילוה (שורה 63), בלק"ש: יבילוה (טה"ד?).

קב.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס"י ס"ג; כ"ב ח"ב ס"י י"ד. — מושח;
נבנה ע"ד שיר נ"ט אבל במשקל אחר, וגם מדריך אין לו. בדבר המשקל
יש להעיר, כי לא שם המשורר לב לשו"א נע ומרכב והיו בעיניו כלא
היו. והנה בכ"י לא פורש לכבוד מי חָכַר השיר הזה, ונראה שעשאו
המשורר לכבוד ר' יוסף בן מינש.

שורה 1—5: דברים ל"ג ה'; ישעיה ג' ח'; ש"ב כ"ג ג'; שה"ש
ו' ט'; ישעיה כ"ח ה'. — עת (שורה 1), כ"ב: בעת. — ביד אלוה
(שורה 3), ר"ל בכחו, ובכ"ב: ביראת יה, ונראה לי שנוי ששנו
האחרונים כדי להתאים דברי המשורר עם לשה"כ. — ענין שורה
4—5 הוא: חמדת איש (ראה ש"א ט' כ'), אשר כל אדם יעיר עליה
כי אחת היא וברה, משורה מוכנה היא לנגיד ועמרת צבי לצבי ישראל
ותפארתו. — משרה מוכנה (שורה 5), בכ"א: משרתה מוכנה,
נגד המשקל, ובכ"ב: משרתה מוכן, נגד חקי הלשון.

שורה 6—10: וחמדת אנוש (המשרה אשר הוכירה בבית שלפ"ו
וכונתו על משרת הנגיד) אם יקרה היא מתבל ומלואה (תהלים כ"ד א'),
הלא אמרתי לכם כי היא אמרה, אשר ענינה (הענין השייך לה, האדם
אשר מיועדת היא בשבילו) הוא הנשיא אשר בחרה בו, והצור לא
תהו בראה כי אם לשבת יצרה (ישעיה מ"ה י"ח), למען ישב על
כסאה יוסף, אשר על ידו הוקל עבטיט המכביד (חבקוק ב' ו') על
ישראל, כי הוא גבר ושרה, ובמלחמת הגבורים היה הוא הגבור והמהיר
מכלם ובגוסו העמיד עשרה מהם (ר"ל רדפם והשיג אותם). — נוסח
שורה 7 בכ"ב הוא: אמרתה הכי אמרה | וענינה נשיאה (ואולי יש
לנקד: אַמְרַתְהָ). — עבטיט (שורה 9), בכ"א: עם טיט. —
עשרה (שורה 10), בכ"ב: ושרה.

שורה 11—15: בראשית מ"ט כ"ב, כ"ד, קהלת ד' ד'; שמות
מ' ל"ג; איוב ג' ד'. — ענין שורה 13—15 על דרך שבארתי לעיל
צר 54 שיר כ' שורה 9—10. — מעשיך (שורה 11), בכ"ב:
ומעשיך. — מהן (שורה 13), קרי: מהם.

שורה 16—20: ראו נא שם המון עם נקלה (הכונה על ישראל
אשר הקילוהו צריו ומשנאו עליו עקב הגדילו). אשר חמסו על זמנו
ועל צרותיו יתאונן! עוד מעט ויִןשע, כי לפני בוא רב יוסף, איש מלא
יקר אל ועומד בין ההרסים (זכריה א' ח'). יוסר כל סלון ממאיר וקיץ
מכאיב וישרף באש המסוי (ישעיה ס"ד א'), יוסף כל צר, כי שאנתו
(של ר' יוסף) גם את השרים תחריר ובמלחמתו הוא קולע אל השערה
ולא יחטיא (שפטים כ' ט"ז). ובו לבדו בחר ד' וישימהו מבצר עז
לעמו ביום צר לו. — נשרף (שורה 17), כ"ב: ונשרף.

שורה 21—25: הבשורה כי הגביר יוסף יהיה אמן (אסתר ב' ג')
את עם אל בעדנים, באה כשמן בעצמותינו, ונחלי השמן שטפו ויעבירו
את נחל האבנים (ש"א י"ז מ'), אבני הנגף אשר ננפה רגלנו בהן, וע"כ
אקרא בקול: יחי השר יהוסף! ואתם, אחי בית ישראל, אמרו אמן על
קריאתי ושאו רגנים לאמר... — את החרוזים שאינם עבריים (הנמצאים
רק בכ"א) לא אבין, ואולם נראה כי בסוגר הבית האחרון נוכר שם
העיר Guadalaxara.

קג.

כ"א ח"א ס' שי"ד; כ"ב ח"א ס' צ"ט. — משקלו כמשקל
שיר ע"ג.

שורה 1—2: בחיי ידידי נשבעתי, כי לא אמצא רפאות תעלה
אחרי הסרדו מעלי, עד אם אשוב ואסנע בו, ואז תהיה פניעתי בו צרי
ומרפא לסנע (ר"ל מכת) הנרוד. — סנעו — סנע, לשון נעיל. —
אחריו, בכ"ב: אחרי, וע"כ כתב אחד הקוראים על הנליון, שתחת עד
(שורה 2) נ"ל שצ"ל נוד.

שורה 3—4: גם האור המתוק והטוב לעינים (קהלת י"א ז') גם הוא לא ימתק לי, ומיום עלה שחר (בראשית י"ט ט"ז) הנדוד וידידי עזבני אמאם את אור השחר ולא אמצא בו הפיץ. — שחר — שחרי. לשון נעיל.

שורה 5—6: זכר ידידי וזכר יום פרידתו הם אצלי פתרון חידת שמשון (שפטים י"ד י"ח). כי זכרו מתוק מרבש וזכר נדודו עז מארי וירכא לארץ חייתי. וכבר אמר רי"ה בדבר הזה על הפרוד גם בשיר כ"ו צד 37 שורה 8, וראה מ"ש על דבריו, ומחרוז שלפנינו ראה, שהנוסח העקרי שם הוא ואריו (או מאריו או כאריו). — בפי, בכי"ב: במ (או: הם).

קד.

כ"א ח"א ס' שכ"ד; כ"ב ח"א ס' קב"א; כ"י אונספורד ס' 2000 (= כ"ג). — משקלו כמשקל שיר ב'. — השיר הוא העתקה משיר ערבי, אשר זה לשונו (עפ"י כ"א ח"א ס' שכ"ג וכפי שתקנו ב):

غداً يرحلون فاصبر⁽¹⁾ رسلك كن بالظلام بطى اللحي
ويا ليلة اسوتى⁽²⁾ ان طمرت بالصبح فاستد به من وثاق
ويا هم نفسى كن ظلمة تقيدهم عن طي وانطلاق
ويا نفسى جيبهم من امام وقابلهم ببسيم (?) احتراف
ويا نمعى سد الطريف وافرح عليهم نجيع الاماق
سيذرون كيف يغيبون عني الى... استراف

(1) ככ"י: כאצבר. (2) ככ"י אסידו.

שורה 1—12: ליל הנדוד הוא הלילה שלפני יום הנסיעה, ואל הלילה הזה יאמר: הגה ידירי נוסעים מחר, וע"כ אתה הלילה התארך (היה ארוך), התאחר אצלנו ואל תמהר לפנות מזה, אבל התנהלה לאטך (בראשית ל"ג י"ד) ופרש כנפיך השחורות על זהרי שחר ולא יאור היום! ואתה, בכי עיני, היה לגשם שוטף עת תוכל לעצר עי"ז רכב ידירי (כאשר אותה נפשי) ולא יוכל לסחור, ר"ל לנוע וללכת אנה ואנה! ואתה יגון לבכי השחור מצער, קדם את ידירי בענן שחור למען לא יראו את עלות השחר ולא ידעו כי עת הנסיעה באה! ואתה העשן העולה באפי (ש"ב כ"ב ט', תהלים י"ח ט'), עלה נא ביחד עם אנחותי והיה ללבת אש אשר ישרוף ויחר (יחזקאל ט"ז ה'), והיה כי תעמדו כלכם על דרך ידירי להיות להם שטן, אז יתנו נא ידירי לב להתבונן ולדעת, אם יוכלו לשים לדרך פעמיהם עד היום, אשר אבחר אנכי, אנכי ולא הם! — ראה את הערותי צד 80 לשיר ל"ו שורה 1—2, וצד 93 לשיר מ' שורה 9—12. — והתאחר (שורה 1), קרי: והתאחר. — הידירים (שורה 2), בכ"ב וכ"ג: האהבים. — ופרוש (שורה 3), כ"א: יפרוש. — שחר — משחר (שורה 4), לשון נעיל. — כנף (שם), בכ"ג: ככף (ש"ס). — עת (שורה 6), ש"י מניה וקורא עד, ומראש חפצתי גם אנכי להגיה כן, אבל קשה היה לי להגיה נגד שלשה כ"י במקום שיש לפרש את החרוז גם עפ"י הנוסח שלפנינו, אף כי הפרוש הוא דחוק מעט. — יסחר (שם), ירמיה י"ד י"ח (ו"ז במקומות רבים בתנ"ך). — בענן (שורה 7), כ"ג: כענן. — הכם בלבת אש (שורה 10), כ"ה בכ"ב, ובכ"ג חסרה מלת אש, ובכ"א הנוסח: חכם (קרי: הכם) בלהבת אשר.

קה.

כ"א ח"א סי' פ"ט. — משקלו כמשקל השיר שלפניו. — וכתוב ממעל לו: וקאל נקל מן כס אבי סעיד בן אלקיש (ר"ל: ואמר, והוא נתק כבי אבו סעיד בן אלקיש, והוא המאסף הראשון לשירי רי"ה). —

יאמר: דבר נפלא אראה בידירי, אשר לא היה עוד כמותו, כי הוא כולל בקרבו שתי מדות מתנודות זו לזו, מצד יפיו ויפעתו הוא דומה לצבי או לעפר האילים, ושאגה לו כלביא; אבל גם בשאנתו יש הפרש בינו ובין הארי, כי אם הוא ישאג ויטרף כארי, הנה צרי מרפא בנשיקתו, וישק את טרפו עלי פיהו ויחי. ועל כן לא לשאנתו יחרד כל איש, אבל חן תארו הוא אשר ימס לו גם לב האריה וברב יפיו גם גבור יקח שבי. ואני הנה אפקיד רוחי ביד ידירי זה ואם הוא יצוה עלי, או מוכן אני גם למות על פי מצותו, אנוע וראי יאמרו איה אפוא אנכי כי לא יכירו עוד את מקומי; שורה 8 היא עדה"כ אויב י"ד י'.

קו.

כ"א היא סי' שבי"ח; כ"ב היא סי' ק"ו. — הרכבי ח"ב צד 42 סי' ו' עפ"י כ"י פיטרסבורג (וכתב שם בהערותיו צד 183 שהדפיסו גם בחדשים גם ישנים No. 3 עמוד 10, והמחברת הזאת איננה בירי). — משקלו כמשקל שיר א'. — יאמר: אם יפנה השמש ויבוא, אנחנו מקוים, כי ביום מהר ישוב אלינו (ראה מ"ב כ' ט'—י"א, ישעיה ל"ח ח'). ועתה אתה ידירי, אם תחפץ כי תבוא תקותנו, שוב נא אתה אלינו המצפים לך, כי אתה הוא שמשנו ואתה תאיר השכנו. — נוחיל השיבו (שורה 2), הרכבי: נוח להשיבו. — הלום ן אל המצפים לך (שורה 3—4), הרכבי: הלום אלה מצפים לך, נגד הענין והמשקל; נוסח הלום נמצא גם בכ"ב, ויען כי ראה הרכבי 'הלום' ולא יכל לפתרו אמר שמוכ טוב להגיה ולקרוא: יפתר (ת' כך ישוב, שורה 3), ודבריו בזה דברי הלומות הם.

קז.

כ"א ח"א קס"ב; כ"ב ח"א ט" קנ"ח; שם ח"ג (מחנה הנשאר").
— משקלו כמשקל שיר ב'. — וכחוב עליו ככ"א: וקאל יסתרעי
למרא מן בע"ץ מן יאנס בה, ובכ"ב (ח"א): ואסתדעא למרא מן בע"ץ
אצדקא[ה] פי בע"ץ אלאעיאד, ועפ"ז חרנמתי. — יאמר: יוצאי פתום
(בני ישראל שיצאו ממצרים) היו שמחים בחגיהם עפ"י ה' בגר וכלוי
וביתום (דברים ט"ז י"א, י"ד), ועתה הנה אני גר בארץ נכריה גם לוי
הנני גם יתום מאב ואם וגם חג ד' לנו, ובכך שמח את לבבי גם אתה
בין המשמח לבב כל אנוש (תהלים ק"ד ט"ו), כהלכי עקב כהלכי הם
(ירמיה י"ז ט'; משלי ב' ז'). — במשמח (שורה 5), בכ"ב ח"א:
במו שמחת, בח"ג: כמשמח.

קה.

כ"א ח"א ט" שפ"א. — משקלו כמשקל שיר ג'. — כתוב
ממעל לו: וקאל ישבו אלפרק מתנאנסא (ואמר, מתאונן על הפרידה).
המשורר מתחיל במלות ומה תשאל עיד הערביים, וכונתו: הנה אתה שואל
את שלומי אני האיש הרוח לנוודך, דע לך, כי מאז אני יושב בלחך כל יגון
יחיש מפלט לו בלבי (ע"ש), בארו כותב הכ"י ערבית: מנתמע, והוא מלשון
עושו ובואו כל הגוים מסביב, וואל ד' י"א, חרנומו ויתכנשוך, וכן פרשו
רבינו יונה בשרשיו: התקבצו, פרווך היה כרקב בעצמותי (משלי
י"ד ל') ומרב תאבה (תהלים קי"ט כ'), אשר אני תאב לך, יאכל עש
את בשרי (איוב י"ג כ"ח), ואין לתמוה על רב חשקי אליך, כי כנכבי
כימה היינו כל עוד ישבנו יחדו שבת אחים, ועתה הננו פרודים ככני
עש (איוב ט' ט'); ראה מ"ש צד 174 בהערתי לשיר ע' שורה
59—60. — ומפרדך (שורה 3), = פרידתך, וכן אינו רוצה להאמין,
שהמשורר ברא לו מלה שאין לה רע במקרא, וע"כ דעתו נוטה שצ"ל
מפקדך; אולם גם מלת מסקד בענין החסרון אין לו רע במקרא, ואם

באנו להגיה או טוב טוב לנו לקרוא ופרודך, אבל לדעתי כל הנהה במקום הזה ללא צרך ובאין הכרח. וכבר מצאנו לרמבי"ע שמשתמש ני"ב במלה הזאת בשירו "הרף נרודי" (דיואן כ"י ס' מ"ז): נסעה ונלכה ומפררו כאש | יקר בלבנו ובכבדנו.

קט.

כ"יא ח"ב מחלקה ב' ס' ע"ה; כ"יב ח"ב ס' כ"ו; כ"י ברלין 4⁰ סימן 576 דף קנ"ב ע"א. — מושח; נבנה ע"ד שיר צ"ח וכמתכנתו ושונה ממנו במשקלו וגם בזה. כי היציאות שבסוגרי חרוזי המדריך והאזור אינן שוות, אבל יש לסוגר חרוז הראשון של המדריך יציאה מיוחדת לו ולסוגרי החרוזים הראשונים של האזורים, וכן יציאה מיוחדת לסוגר החרוז השני של המדריך ולסוגרי החרוזים השניים של האזורים. בדבר המשקל יש להעיר, כי בדלתות החרוזים הראשונים של המדריך ושל האזורים כלם נמצא רגל מִפְּעָלִי (- - -) תחת מִסְתַּעְלִי

(- - -); אולם בסוגר שורה 7 (ובחנו) נראה שהמשורר חשב את התנועה הקלה לתנועה שלמה, ובכ"יב הנוסח: או בחנו. משקל הסוגר של שורה 8 הוא שלא כד"ן ולא אדע להשיבו על מכוננו; ונראה שחשב המשורר את השו"א של באפו לתנועה שלמה, יען חפץ להשתמש במליצת הכתוב תהלים ל' ו'.

שורה 1—2: משאלת נפשי ומאוייה בעד דמות ידירי, אשר שְׁלַשׁ את המאורים הגדולים, אשר היו רק שנים והנה נלווה הוא עליהם ויהיו שלשה, ואני תמה על כי ישבו כאחים יחדו וישליו על לחיו האש והשלג, ר"ל האדם על הלבן. — נוסח הסוגר של שורה 1 בכ"יב הוא: ובעוד דמותו משלי.

שורה 3—7: אני שושך בעיני את דם פניו (ר"ל במבט עיני אני הנהה מאדם לחייו). והוא יקח את נקמתו ממני וישפוך את דם כבדו! אני רואה את לחיו כאלו היתה נן ערן, והנה שם בת עינו נצבת על המשמר כחרב המתהפכת (בראשית ג' כ"ד) ולא אוכל ליהנות מיפיו!

והשפם (ש"ב י"ט כ"ה) אשר ממעל לשפתו העליונה יחד עם השפה והשנים אשר מבעד להשפה הרי הם דומים, כאלו היו שם האבנים אדם ורר, והנפך עליהם (אדם מראהו אדום, ואליו הוא מרמה את השפה; דר מראהו לבן ואליו הוא מרמה את השנים; הנפך שחור מראהו ואליו הוא מרמה את השפם), וצפעוניו אלה (השפם אשר הוא מרמה אותו לצפעונים ע"ד הערביים, אשר אצלם השער בכלל לנחשים צפעונים ידמה, וכבר אמר רי"ה גם בכרך ב' צד 49 סי' נ' שורה 8 על השער: נחש בלחי ימשך וכו' צפעוני אבל השלם לך, ובהערותי שם אדבר את דברי ע"ד הרמיון הזה), הנשכים את ידיו בשלי (ש"ב נ' כ"ז), אין להם לחש (עדה"כ ירמיה ח' י"ז) ואין מנוס מהם, אבל גם אין רע בנשיכתם, לא ירעו ולא יזיקו, והיה כי ישנו את הידדים ובכל זאת חיו יחיו, או אז יבחנו את מדברי וידעו כי אמת בפי. ראה הערתי צד 172 לשיר ע' שורה 31—34. — כבדי (שורה 3), ככ"ג: לבבי. — שפתיו (שורה 5), כ"ב: שפתו — ישנו (שורה 7), טה"ד וצ"ל: יִשְׁכּוּם; ככ"ג: ישכם. — ובחנו (שם), ככ"ב: או בחנו.

שורה 8—12: ידיו זה שתי מדות לו; עת רצונו יוסיף חיים לאהוביו ועת חרונו רנע באפו (תפש לשה"כ תהלים ל' ו', ופרשו כאשר פרשוהואחרים שהוא לשון רונעהים, ישעי' נ"א ט"ו); אם ייטב בעינינו נעמית בימינו (תהלים ט"ז י"א), ואם ירנו ויקצף, ירא את האבנים אשר ישליך עליך בקצפו! וידיו זה דין העפרים דינו ומנהגם מנהגו, כי לא בתקפו ינבר ולא בכחו יחליש גברים, אבל בחנו הרב יוליך שולל את רואיו ובמבט עינו הלחש, ר"ל הקסם, וע"י ימשל על הלבבות (והוא ע"ד שאמר צד 160 בשיר ק"ה שורה 5—6: מחן דמותו לא לשאנתו | ימס אשר לבו כלב אריה), ואני נלאה לספר את מהללו, וכרבות החללים אשר הוא מפיל, כן אלאה לספור אותם כי אין ספורות למנו. ראה את הערתי צד 125 לשיר נ"ה שורה 10—13. — אבני קצפו (שורה 9), מליצה וזה אבל יש לפרשה ופ"שתי; וק קורא: מסני קצפו. — שים (שורה 10), ככ"ב: שם, והנוסח הזה הוא העקר לדעת ש"י, והוא מפרש את דברי המשורר ע"ד הרעיון אשר בארתו צד 248 בהערתי לשיר ק' שורה 34—40; נוסח כ"ג הוא: בין העפרים שם

חנו. — בעיניו הלחש (שורה 11), בכי"א ובכי"ג: החלש, ובכי"ב:
 בפינו החלש, ואני קורא הלחש לפי ענינו וכמו שבארתי.
 שורה 13—17: חק הוא לחשקים, כי ידל בשרם ויכחש מרב
 האהבה האוכלת בס, והנה הוא אומר: אל תתמהו לי, כי אדל אנכי
 יתר הרבה משאר החושקים, כי הנה החשק אשר חשקה נפשי בו גדול
 הוא יותר מחשק שאר האהבים, כי חן תארו של ידידי גם הוא עושק
 את אהביו יתר הרבה מחן שאר הידירים האהובים, ואתם ראו נא את
 חנו ואת הארו! הן קומתו קומת ברוש (הושע י"ד ט'), והיה לו לומר
 קומת תמר עדה"כ שה"ש ז' ח', אבל המשקל הכריח אותו לבחור
 במלת ברוש) וצוארו כמנדל הבנוי לתלפיות, תלויים עליו כל שלטי
 הנבורים (שה"ש ד' ד'), ועי"כ אל תשאלו עוד על אדותי ואל תתמהו על
 עו אהבתי ואל יפלא בעיניכם, אם גם ראש פתניו (דברים ל"ב ל"ג) לי
 כדבש יערב, ודעו לכם, כי אהבתי אותי לא לעל אחשכנה אבל היא
 לית חן לי וענק על צוארי אשר כי אתפאר! וכדברים האלה אמר גם
 רמב"ע בתרשיש צד 44:

קצתני בְּחַיִּי מְמַרְיָבִים לִי פִּי כְּבָדוֹ עָלַי מְאֹד כְּבוֹד
 עַל יְחֻשְׁבוֹ הַחֶשֶׁק בְּצִוְאָרַי נֶאֱנִי חֲשַׁבְתִּיהוּ עֲנַק כְּבוֹד:

חֶשֶׁק (שורה 14), בכי"ב: עֶשֶׂק, — בו (שם), בכי"ב ובכי"ג: כן.
 — וראש (שורה 16), בכי"ב: ורוש.

שורה 18—22: הרבה להלל את יפי תארו של ידירו, ועתה
 הוא פונה אליו ויאמר לו: בי ידידי יצחק, בעלי לחי יפה כמעשה רקם.
 אם אתה לא תשים לב לצרתי ועוד תצחק עלי בכי"י אשר אני ביכה
 לנווך ותרצה להנקם בשפכך את דמי: עשה נא בי את שפטיך! רחק
 ממני ככל אשר חפוניך, כונן את חצי הפרוד לנגדי, אני לא אשאל
 ולא אנסה! כאיש חיל אשר לא יירא את המות, אקים את לבי מטרה
 לחציך! ודע, כי אם תוסיף ליסרני שבע על אהבתי, אני לא אבגוד
 כך, כעבד נרצע אשר לא יחפוני בחפש מאהבתי את אדונו, כן אשאר
 גם אנכי עבד נאמן לך ולא אצא ביוכל (שמות כ"א ה', ו')! ואתם
 השואלים ממני, כי אריב עם לבבי על אהבתי זאת, דעו לכם כי לבבי
 ימאס במוסרי ובתוכחתי יקוני, כי באהבת ידידי בחר ולא ירפה ממנה.

— אם את (שורה 19), בכי"ג: עד מה. — תצחק (שם), בכי"ב:
תשחק. — אקס (שורה 20), בכי"ב ובכי"ג: הקס, ונכון ניכ. —
יריבו (שורה 22), בכי"ב ובכי"ג: מריבי (= קְרִיבִי, והוא הנכון
לדעת ע). — תבעיו (שם), ישעיה כ"א י"ב.

שורה 23—27: המשורר מדמה את אהבתו לאהבת יעלת חן
את דודה, וכמו קינתה אשר קוננה בעלות כרובה, הוא ידירה, יקונן גם
הוא על פרידת ר' יצחק, והוא אומר: תחי כפרך יעלת החן, הבת (ר"ל
הנערה) אשר ספרה על אדותיה (על עניניה ועל כל הקורות אשר
מצאו אותה), כי בעלות כרובה וידא ויעוב אותה בכתה בכה רב,
ובתתה תורה לרעותיה על אהבת לבה צעקה בקול מר ותקרא את
הקריאה הזאת, אשר אני קורא לפרודך, לאמר: נריד וכי... סתרון
החרווים שאינם עבריים נעלם ממני. — מיעלת (שורה 23), בחרתי
בנוסח הזה המתאים עם משקל השיר בלי שנוי, אף כי קשה מאד
לפרשו, ונוסח כ"יב וכי"ג הוא: ביעלת ונמצא במשקלו השנוי
שזכרתי למעלה בהערתי הראשונה להשיר שלפנינו. — תפְּדָה (שם),
טה"ד וצ"ל: תפְּדָה. — נריד (שורה 26), בכי"ב: נאהר. — כם
כנתניר (שם), שם: בסכנת ניד. — גן (שורה 27), שם: לן. —
נוסח הסוגר של שורה 27 הוא בכי"ב: ארב לאה דמאנרה.

ק.

כ"א ח"א ס"י ג"ט (לפי הרשימה, וחסר בכ"י עצמו); כ"יב ח"א ס"י
רכ"ב. — נדפס ע"י דוקס במה"ע "המזרח" שנת 1850 עמוד 491 והלאה
(ואת הנוסח הזה אני קורא בהערותי: נ"ד = נוסח דוקס). שורה
27—38 נדפסו על ידי דוקס במכה"ע הניל שנת 1846 עמוד 798
בשם ר"ש הנגיד, ואין "המזרח" לפני, אבל הנוסח הזה בעצמו הדפיסו (גם
כן בשם ר"ש הנגיד) גם גרין בלק"ש צד 34 ס"י ה'; ואשר הסב, כי
החרווים האלה נתיחסו על שם הנגיד, כי כן מיוחסים המה לו בצנאָת
ר"י אבן תבון (= ריא"ת, בהוצאתו של רמשי"ש צד 6) ונאמר שם

על אדותם: "וזכור מה שאמר המשורר בשירו: בן משלי", וספר בן משלי הנגיד חבר אותו. ועל כן הביא גם הרכבי את החרוזים בספרו זכרון לראשונים (= זכ"ר) ח"א צד 154 סי' 130 בתוך יתר הפלטה הנשארת לנו מס' בן משלי, אבל הזכיר עליו את שם בעליו הרי"ה, וכן הביא את החרוזים האלה בשם רי"ה גם דוקס בננוי אקספורד צד 60. והנראה בעיני שלא ר"י אבן תבון טעה ליהס את החרוזים האלה להנגיד, כי אם אחד המעתיקים טעה בדבר, כי הוא ראה את ר"י אבן תבון מביא מאמרים מבן משלי ועל החרוזים שלפנינו לא הזכיר את שם הספר הזה, ויוסיפו המעתיק מדעתו. וזה לך האות, כי בכל מקום, אשר ריא"ת מביא את דברי הנגיד, הוא אומר: "ובן משלי אמר" (צד 4), "ואמר בן משלי" (צד 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12), "וזכר ראית מה שאמר הנגיד ז"ל בן משלי" (צד 5), "והנגיד ז"ל אמר בן משלי" (צד 5), או סתם: "בן משלי" (צד 12, 13), ובהביאו את חרוזי רי"ה הוא אומר: "וזכור מה שאמר המשורר בשירו" ואחר זה הוסיף המעתיק מלות "בן משלי". — משקל השיר הוא כמשקל שיר ב'. — וכתוב ממעל לו בכ"י (הוא כ"ב), כי בכ"א חסר השיר כאשר אמרתי: ולה פי אלוהד וימדה פיהא נפסה (ולו על הפרישות והוא מהלל בו את נפשו), וידוע מנהג הערביים לכתוב שירים בשבח עצמם, והם קוראים לשירים כאלה מפתכרא, ובמנהגם אחזו גם המשוררים העבריים ורי"ה כאחד מהם.

שורה 1—20: הקדמה נפלאה, בה מדמה המשורר את מקרהו (ואת מקרה כל אדם יחד עלי אדמות) למקרה היונה, ויאמר: לבכי עלי דוי בשמעני את קול היונה המנהמת בין האמירים (ישעיה י"ז ו') אשר היא מקננת שם, כי גם לי יש מכאוב כמכאובה (איכה א' י"ב) וגם אותי יקרה כמקרה אשר קרה אותה (קהלת ב' ט"ו); אם תבכה היא על בית מגוריה אשר עזבה אותו, אבכה גם אנכי על עמי ומולדתי (אסתר ב' כ'); אשר נדדתי מהם; אם תבכה היא על חבריה אשר נפרדו מעליה וילכו באשר הלכו, גם אנכי אבכה על אחי אנשי נאִלתי (יחזקאל י"א ט"ז) אשר עזבוני; אם תבכה היא על ימי הנעורים כי חלפו להם (לכנת היונה היא סמל הוקנה), גם אנכי אבכה על ימי אשר עברו ועוד אינם; הימים (פגעי הומן) אשר קצצו את אברות כנפיה היא, הם המה אשר קצצו גם את סעפותי ושרשי אני; אם

מוקשים (תהלים ס"ד ו') שתו לה ופח טמנו ללכדה, גם אני מוקשים
 אמצא על כל עברי מסביב, וכאשר תפחד היא כל היום מחמת המציק
 אשר יצר לה, כן אפחד גם אנכי פחד מיד ליד (מכל צד) לכל ציד
 (ירמיה ט"ז ט"ז) אשר יאמר לצוד אותי ולתפשני, כי בני הימים היה
 היו לי לבני אשפה (איכה נ' י"ג) ואני מטרה להמורים אותה (את
 האשפה), והנה באים בני האשפה המשוחים ברעל וישפכו לארץ את
 מררתי (איוב ט"ז י"ג) וישלחו אש אוכלה בין כתריה (בתרי המררה)!
 — תקנן (שורה 1), ש"י ובקוראים: תקונן. — על (שם), נ"ד: צל.
 — לאמירה (שורה 2), ר"ל לאמרי פיה, לקול קינתה, ובכ"י וכן בג"ד:
 לאמירה ולא אוכל לפרש את הנוסח הזה. — אמצאה (שורה 3),
 בכ"י ונ"ד: אמצא, ואני קורא על פי משקלו, כי קריאת אִמְצָא.

כאשר יאבה המשקל, היא דחוקה והמשורר לא היה זקוק לה. —
 סעפותי (שורה 11), בכ"י ובנ"ד: סעיפותי. — מכל עברים
 אמצאה (שורה 13), שם ושם: מכל עבר אמצא, נגד המשקל. —
 ממצירה (שורה 16), נ"ד: ממצירה. — מרריהם (שורה 19),
 רעל, ארס, איוב כ' י"ד; מרריהם — מררתי, לשון נופל על לשון.

שורה 21—26: הנה זה גורל כל האדם וזה גורלי גם אני, ובכן
 כמעט אבדתי בעניי וכמעט מתי בגרותי על האדמה הזאת (אשר גר
 האדם וור בה), אשר חשך וצלמות סרריה (איוב י"ב כ"ב), לולא
 סמכתני הנפש הנדיבה (ערה"כ תהלים נ"א י"ד) אשר נתנלי האלהים, הנפש
 המהורה אשר הרע לא יגרה (שם ה' ה'), הנפש הזאת, אשר עלתה
 כמו שמש, מלאה הוד ויופי, זכות וצחות, וזו תעודתה להוסיף חכמה
 ודעת, טהר וזהר, אבל לא לערב ולשוב לאחוריה כמנהג השמש ברקיע
 השמים! — נדיבת הנפש (שורה 21—22), בכ"י ובנ"ד: נדיבתה
 נפש, ואני תקנתי את הנוסח לפי ענינו ולפי לשה"כ. — וחלילה
 (שורה 25), בג"ד: והלילה.

שורה 27—38: הנה דבר ע"ד הנפש וע"ד חובת הנפש לרכוש
 לה חכמת דעת, והוא אומר בשבח נפשו ועל דבר אהבתו את החכמה
 ודרישתו בה לאמר: איך אפחד מאיש ואירא דבר רע (כאשר אמר
 בדברי היוש בהקדמתו), ולי נפש אשר גם אריות ייראו ויהתו
 מכפיריה (ר"ל כי גם הגדולים שבחכמים ייראו מתוצאות בינתו ודעתו

(הרחבה); איך אדאג אני על רישי ועניי, והנה לי עשר רב, כי פנינים
 אחצוב מהררי החכמה, והיה כי ארעב הנה לפני מנדי החכמה ופרי
 תנובת התבונה לאכול ולשבוע, וכי אמצא לעמתי את נהרתי ואת נחליה.
 נחלי עדנים, ואשבור את צמאוני; איך אשבה שומם (ש"ב י"ג ב'), כי
 שומם שמוני בני ימים ופנעי הזמן הבהילוני, ויש כנור ביד החכמה
 והוא ישעשע אותי, כי תשיר עליו את שיריה, או איך יכבד עלי היותי
 יחירי ואיך אדרוש ואבקש לי רע אשר ישיחני, אשר ידבר בי ויסיר
 מלבי עצבוני, בעת אשמע את דברי החכמה (ראה צד 108 בהערותי
 לשיר ע"ב שורה 7—8)! נבלי וכנורי, אשר יתנו שמחה בלבי ולא
 יתנוני להיות סר וועף, הם בפי עמי (ר"ל כתיבת דברי החכמה החכיבה
 עליו). וספרי החכמה הם גן עדני ופרדם תענוגי, שם אבקש לי מנוח
 ושם אמצא מרגעה! — והנה כבר מלתי אמורה בהערתי הראשונה
 לשיר שלפנינו, כי החרוזים האלה נדפסו בכ"מ, וכרבות למדפיסים כן
 הרכו לנוסחאות, והנני לסדר אותן אחת לאחת: איך אדאגה (שורה
 29), ריא"ת: או אדאגה, וכ"ה בזכ"לר. — והחכמה (שם), בכ"י, ניד
 ונ"א: ובהחכמה, ריא"ת וזכ"לר: ובה חכמה (והעיר הרכבי בזכ"לר
 צד 155 הערה 1: ,ובה מוסב על הנפש, והכנויים מהמלה הרריה
 והלאה מוסכים כפי הנראה גם כן עליה או על החכמה). ונוסח
 שלפנינו הוא הנמצא בלק"ש והוא הנכון בעיני, ומשפט המאמר על דרך
 ואת העם — העביר אותו לערים (בראשית מ"ז כ"א). — אחצב
 (שורה 30), בלק"ש: תחצוב. — אם ארעבה (שורה 31), שם: איך
 ארעבה. — אצמאה (שורה 32), ריא"ת: אצמא (נגד המשקל). —
 אמצא (שם), כנ"ד: אמצאה (נגד המשקל); בריא"ת, לק"ש וזכ"לר
 הנוסח: הנה נהרתי, וק אמר להניה ולקרות: אָמָּה. — אשבה
 (שורה 33), בלק"ש: אשכבה. — שומם (שם), על גליון הכ"י: נ"א
 שובב. — אדרשה (שורה 35), ריא"ת, לק"ש וזכ"לר: אשאלה. —
 רע ישיחני (שם), כנ"ד: רע ישיחני, בני"א: רע ישיחני, וזכ"לר:
 ישיחני (כש"ן ימנית). — עת (שורה 36), ריא"ת וזכ"לר: בל, לק"ש:
 כל. — אשמעה (שם), ריא"ת: אשמע. — עמי (שורה 37), שם
 ובלק"ש וזכ"לר: עָמָּה, וע מכבר את הנוסח הזה.
 שורה 39—44: ואחרי כי אמרתי לחכמה אחותי את, היא לי מעוז
 ומשגב ועוד לא אירא רע. אמרו לחבל, כי תעשה הפצה ותוסף להרע

לי שבעתים, לבי לא ירך כי חוק הוא וקשה מן השמיר (יחזקאל ג' ט') אשר בידיה, מכל מנפותיה אשר תשלח בי; תבל ומעשיה לא נחשבו בעיני למאומה, ואחת היא לי אם תיטיב עמדי או תוסיף ליסרני, כאשר אטעם את משחה שמניה, כן לא אזעם ולא אמאם את משחה שמריה (עדה"כ ישעיה כ"ה ו'), כי כל כך נסתה נפשי תלאותיה וכל כך הרגלתי למרורותיה, עד כי לא יטעם עוד חכי אותך וקטב מריריה (דברים ל"ב כ"ד) הוא בפי כדבש למתוק (ר"ל לא אטעם את המר שבו)! — משחה (שורה 41), חסר בניד.

שורה 45—60: וכאשר נסתה נפשי רעות תבל, כן התכוננתי ואדע, כי נם טובה כחרק, הבל ואין מועיל, תראה ככית מדות מלאה חן וכליל יופי, ובאמת בית כלא היא, ובכך תאסור האדמה בחבלי הבליה את כל האדם זולתי, אך אל נפשי לא תגש ולא תגע בה, כי אני אסיר אותה (את נפשי) ואוציאנה מן הבור, אשר אסירי הזמן אסורים שם, אנכי אתפרצה מאת עבודת האדמה ועבודתה (עדה"כ ש"א כ"א י') ומתוך שכריה אתחטאה (עדה"כ איוב מ"א י"ז); אותי לא תפתה ולא תרמה בערמתה, ואם תוסיף לערוך מול עבר פני את מאוריה (עדה"כ ויקרא כ"ד ג' ד'; במדבר ח' ב'), אנכי לא אחמוד את יסיה, ואם הסיתו חדריה המרוחים את כל אדם בלתי (חויץ ממני = גירי בערבית), אני מאז הכרתי את חרריה אלה ואדע כי קברים המה (וע"ד שאמר צד 127 בשיר פ"ח שורה 3—4 על כוס עדניו של הזמן: מתנכרה להם ולי מודעת), ועל כן אני אשליך אחרי גוי את הונה ואעזב את משכיות הכסף (משלי כ"ה י"א) אשר לה, כאשר תעזב הנשמה את הגוף, אשר אין לה צורך בו (ראה צד 157 שיר ק"א שורה 61—64 והערתי שם צד 256); כי הנה התנבלה (משלי ל' ל"ב) תבל, ונבלותה לא נעלמה ממני, ואיך אמיר אותה ואבחר בה? הנה היא התבאשה (ד"ה"א י"ט ו'), ואיך לא אמיר אותה, איך לא אעזב אותה לקחת חטורתה דבר יקר ממנה (והיא החכמה)? הן הכתרים אשר היא (תבל) כותרת להנפתים אחריה רק לרע כתרן (ר"ל עשרה שמור לבעליו לרעתו), והפארים אשר תחבש לראשם קבצו פניהם פארוור (יואל ב' י'; נחום ב' י"א; ור"ל קבצו יסים כדברי ר' יונה בשרש פאר), ועל כן אסנה להם עורף ורק לאמונה אנבר בארץ! לא אמיר את האמונה ולא אחליף ולא אשחית בריתי אח אלהי, ללכת

אחרי חבל ומלואה! — אמירה אמירה (שורה 46), לשון נעיל;
 בנ"ד: אמירה אמירה. — אתפרצה (שורה 47), שם: אתפרעה.
 — ערכה (שורה 49), שם ובכ"י: ערבה, ואני תקנתי את הנוסח לפי
 ענינו. — נוסח שורה 52 הוא בכ"י: ואני חושב חשבתי מוקבריה,
 ובנ"ד: ואני חשוב חשבתי מן קבריה, ואני תקנתי מדעתי לפי
 המשקל ולפי ענין החרו. — אמירה (שורה 55), ראה הערתי צד
 236 לשיר צ"ו שורה 7—8; בנ"ד: אאכעיריה! — אמירה
 (שורה 56), בכ"י ונ"ד: אמירה; אמירה — אמירה, לשון נעיל,
 וכן כתרו — כתריה (שורה 57), פארור — פאריה (שורה 58). —
 אתי (שורה 59), נ"ד: אחי, וכן העתיק את החרו הוה גם ק בספרו
 על רי"ה צד 32 הערה 1 (ושם הוא אומר, כי רמו המשורר בדבריו,
 שחפצו להניע אותו שיעוב את עמו ואת אלהיו, ואני לא כן פרשתי).
 — זאת (שורה 60), נ"ד: את, וכ"ה אצל ק שם.
 שורה 61—70: ואחרי כי מהויק אני באמנתי ותמתי, אוכל
 לקוות מסני נאור (תהלים ע"ז ה') כי יזריח לי את אורו וכי יבקע את
 שחר נפשי (עדה"כ ישעיה נ"ח ח'; וע קורא שְׁחַרְיָה ר"ל האור יבקע
 [מ"ב ב' כ"ד, הושע י"ג ח'] את שחור נפשי, ומלת שְׁחַרְיָה השתמש בה
 המשורר בשורה 68), ובכן אסבל ואתאפק בעת צר לי, כי ידעתי
 גם ידעתי, כי בעוד רגע יטמו האמורים (שפטים מ"ו י"ד) אשר על
 נפשי והיא תצא לחפשי מעבדותה; דעתי את יום סקודתי היא
 תעירני ליחל ליום מועד מגוריה (איכה ב' כ"ב, ור"ל מגורי המות),
 ואני מיחל לה, ומרוב הצפיה אשר אני מצפה לעפעפי שחריה (איוב
 ג' ט', והכונה על שחר יום הסקרה) אין שנה לעפעפי, ומעם הצפיה
 והתחלתה, כי או (ביום המיתה) יפתח אלהים שערים לנפשי אשר תקום
 ותתעורר ותעמוד בסוד קדושים ואת מלאכי מעלה תחד כבוד! —
 לצרתי (שורה 68), בנ"ד: ולצרתי. — תעירני (שורה 65), שם:
 תסירני. — עפעפי — עפעפי (שורה 67 ושורה 68), לשון נוסל
 על לשון.

ק"א.

כ"א ח"ב מחלקה ב' סי' ס"ז; כ"ב ח"ב סי' י"ז. — נדפס כננוי
 אקספורד צד VI הערה ה' (עפ"י כ"ב, וניגר בספרו על ר"ה צד 141
 הביא שנויי נוסחאות מתוך כ"א); הרכבי ח"ב צד 39 סי' נ' (ונקד
 במקומות רבים נגד המשקל ולפעמים גם נגד הכונה וחקי הלשון,
 ובהערותיו צד 181 תקן הרבה מטעותיו). מושח; המדריך יש לו
 חרוז אחד מחולק לדלת ולסוגר ולשניהם יציאה אחת והוא הדין להאזורים,
 אשר יציאת שני חלקיהם שוה ליציאת חלקי המדריך. הבית יש לו
 שלשה חרוזים בלתי חלוקים ולהם יציאה מיוחדת, ויציאת חרוזי כל
 בית ובית שונה, כפי העולה על לב המשורר. משקל חרוזי הבתים
 הוא חצי משקל המדריך והאזורים, כמו שצינתי ממעל להשיר. בשורה
 11 שנה המשורר במשקלו את הרגל ^{מִסְתַּעֲלֵן} (— — —) לרגל
^{מִפְּעֵלֵן} כדין, וזה דרכו כאשר העירותי בכמה מקומות. — בראש

השיר כתוב ככ"י: ולה מושחה בעת בהא אלי אבי הרון בן עזרא ענד
 תעזתה פי אכיה רח' אללה, וכן תרגמת.

שורה 1: כעין הקדמה; אני אומר שלום לאיש, אשר הגלו ששונוי
 ושבת משושו, ואשר חדלו מנחמיו ואינם, כי לא יוכלו לנחמו מאבלו
 ומיגון לבו; והאיש הזה הוא רמביע.

שורה 2—5: עוד לבי יבער בקרבי כתנור (הושע ז' ד'—ז')
 על יוסף (אחי רמביע האחר). והנה שר יהודה (מות אחי רמביע
 השני) שסף אח כבדי ויפלהו, אולם כאבו של רמביע, השלישי
 מן האחים, יוסף אבל על אבלי, כי הממרורים (אויב סי' י"ח) אשר
 ישבע, נתלו גם בנפשי וקירות לבני חלו גם הם כמו קירות לבבו
 (ר"ל חכו גם הם אותה המכה, אשר הכה בה אהבו וידידו רמביע;
 ראה ישעיה יד י'). — שסף (שורה 3), ש"א מ"ו ל"ג. — וכאב
 (שורה 4), בכ"ב וניא: וכאבי. — באבלי (שם), בניא: כאב לי.
 — ממריו (שורה 5), בכ"א: מרוריו. — כמותם (שם), בניא
 והרכבי: כמו הם.

שורה 6—9: נפשי תחת נפשך, ידידי משה, כאבך כאבי
ואבלך אבלי, כי גם אני לא החשיתי מבכי, עת באוני התלאות
אשר בחוות קשה חיותים! והוא מבאר ואומר: כי ביום כנשרים קלו
(ירמיה ד' י"ג) התלאות ותבאנה עליך לא בצעו עוד את זממן כלו,
עד אשר באו גם עדי ותנענה אל עצמי ואל בשרי ואת נפשי כלו.
פרשתי את החרוו על פי הנוסח שלפנינו, הוא נוסח כ"א, אשר ראהו
שר"ל ויאשרהו ניגר ויהללהו, וגם הרכבי בחר בו בהערותיו (והוא אמר
בפרוש שורה 8—9: „כי התלאות עשו כלה כנפשי חיש ומהר עוד
בטרם נשלם היום“, ואני איני יודע מה הוא שח), ומלת עד ענינה
כאשר, כמו עד התמהם (שפטים ג' כ"ו), אולם נוסח כ"ב ונ"א
הוא: על בוא תלאות וכו', וא"כ הכונה: לא אחשה מבכי על כי
באו התלאות אשר בחויון קשה חוינו אותן וכו'; והנוסח הזה הוא
הנכון לדעת ש"י. ועל דעת ע' הכונה בשורה (8)—9: החוות הקשה
הוגד לי באותו היום אשר באו התלאות עליך, עוד לא השלימו את
יומן, והן הכריעו את נפשי אני ידידך. — כי (שורה 7), חסר בכ"א.
— עד (שורה 9), בג"א: עדי. — בנפשי (שם), בכ"א: בנפש.
והנוסח הזה הוא הנכון לדעת ש"י, וגם ע' קורא כן.

שורה 10—18: האחד מן האחים מת ואיננו וכבר נואש לבכי
ממנו, והאחד נפרד מעלי ורק במראה החלום אראנו עוד! זה רק בזכרוני
חי וגם זה איננו אתי, ועיני דלו רק למרום (ישעיה ל"ח י"ד), כי שם
אראה את ידידי בתור מלאך אלהים כסוד גבוהים!

שורה 14—17: אהה לאיש חמדות אשר נעצר ונטמן
בעפר אחרי אשר מת ויחשיך את המאורות ויעצר אותם לבלתי
יאירו; גם החסדים חרלו מאו חלף הלך לו, כאלו הוא אצר כלם
ויאספם, ומאז איננו גם הם אינם, ועתה הנה לנשם נדבות איחל והם לא
נזלו (ישעיה ס"ג י"ט), ולראות את מאוריו אחסין והם לא יהלו! ואולי
צ"ל עצר (ת' אצר, שורה 16) ויהי באור הדברים: כאלו עצר נשם
נדבות ולא נזלו הנדבות אחרי מותו וגם חרלו לראות מאוריו ולא יהלו,
וכן פרש ב. — נעצר (שורה 14), בכ"א: נאצר. — אחרי (שורה
15), שם: אחר. — המאורות עצר (שם) שם: במאורות נעצר;
ואם נקים נוסח במאורות, תהיה הכונה על דרך זה יעצר בעמי (ש"א

ש' ייז), לאמר: אחר אשר משל על המאורות, כי אורו היה גדול מאורם. — יהלו (שורה 17) בניא: יחלו.

שורה 18—21: שיר האח (רמבי"ע) הנפרד מעל אחיו, יבער כאש בעצמותי, שיר האח אשר ישיר כעלמה, אשר לבכה ידוד ויתר ממקומו, יען כבר בא מועדה, עת דודים, ודודה עוד לא בא, והיא מקוננת: בניד וכי. — החרו שאינו עברי (אשר נמצא רק בכ"א) נעלם ממני פתרונו, ונס קריאתו איננה בטוחה, כי תמורת כס כנד יש לקרוא גם בסרנד, ת' פדילו יש לקרוא פהלו, ומלות שנאלו, מוקדגנון יש לחלקם לשנים כזה: שנא לו, מו קדנון, והמבין את השפה הקסמלית העתיקה אולי ימצא פשר דבר. — כידוד (שורה 18), איוב מיא ייא; בניא: פירוד.

קיב.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס' ס"ט; כ"יב ח"ב ס"י כ'. — מושח; נבנה על דרך השיר שלפני זה, אבל שונה ממנו במשקלו ובסדר היציאות, כי אין יציאה מיוחדת לדלת המדריך ולסוגרו גם יחד, אבל יציאת דלתו דומה ליציאת דלתות האזורים ויציאת סוגרו ליציאת סוגריהם.

שורה 1: פני יידי ודודי הצח והארם (שה"ש ה' י') לבכו (שם ד' ט') את לבבי; לבבי לבכו, לשון נעיל וכבר העירותי עליו במיא.
שורה 2—5: חמסי על יידי, אשר נתנני שבי וירדה בי בפרך (ויקרא כ"ה מ"ג, מ"ו, נ"ג; יחזקאל ל"ד ד'), ולא נעתר (ישעיה י"ט כ"ב) לי אני אחיו, אשר קרבי נצרכו (יחזקאל כ"א ג') באש אהבתי ותשוקתי אליו.

שורה 6—18: כמה אמצא נוחם לנפשי, והנה יידי מתנחם לי להרנני (בראשית כ"ז ל"ב)? מה איחל עוד ופעמי עזבו (כצ"ל ת' עזבו) בפה אשר טמן להם וילכדני? האיחל כי תסור מחלת לבי, וגולי (ר"ל יידי אשר הלך כגולה) אשר הוא לבדו יוכל לנאלני, הוא שם את לבי לצלי אש (כצ"ל לפי הענין ולפי המשקל כאשר העיר בצרף

ישׁי, ונקוד צִלִי שגנה היא) ועפעפיו חדרו אל קרבי כחרב פיסות
 ויכאיבוהו ויפצעוהו! — הבית „כמה אתנחמה“ (שורה 6—9) מקומו
 בכ״ב אחר הבית „היסור מחלי“, בין שורה 13 ובין שורה 14. —
 כאח (שורה 13). ר״ל כחרב; ראה את הערתי צד 64 לשיר כ״ג
 שורה 3—4. וע מפרש, כי עפעפיו הם כאח מבצרת (ירמי׳ ל״ו כ״ב,
 כ״ג). ובהם שם את לכבי צלי אש, ולשון קרבו עפלהיכ הושע׳ ו׳.

שורה 14—17: הוא משיב על שאלתו לאמר: אתנחמה בשתותי
 עסיס מפי ידידי (ר״ל אם אשבע מנשיקותיו) לקול התור והסיס אשר יצפצפו
 על עפאים, בין פרחי עדן אשר נטפי מי הרסיס יהירו וינוצצו עליהם
 עד כי אחשבם לבדולחים לחים ולאחלמה (שמות כ״ח י״ט, ל״ט י״ב,
 וכנראה דעת המשורר שהקמ״ץ בלמ״ד אחלמה הוא תולדת הנגינה
 המפסקת, או שכתב כן מפני לחיץ המשקל). — וכתור (שורה 15),
 מה״ד וצ״ל: וכתור. — יחשבו (שורה 17). כני כה״י: נחשבו,
 נגד המשקל.

שורה 18—29: הנה הסתו עבר (שה״ש ב׳ י״א) ועת האהבה
 קרבה, ובכך קום ידידי גם אתה ורצח את היגון והסר אותו מלבך ע״י
 הכוסות אשר יערבו לחיך השותה! הומן הרע (החרף) נהפך לרע נאמן,
 ועביו, עבי הטל, ידבו בככים לחשק נאנח את רסיסהם, ועל כן נגד
 מחנה ידידי אקרא לאמר:

نسيم الرّوض فاح فقومو نشربو (=نشرب)

ר״ל (לפי העתקת ב): רוח הגנים הפיחה, קומו ונשתה! — נוסח
 שורה 22 הוא בכ״ב: ונהפך הומן (ומלת כבר חסרה). — בכבים
 (שורה 25), שם: וכסיו. — נדבו (שם), כ״א: נרבו. — ידידים
 (שורה 27), כ״א: נדיבים.

ק"ג.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס"י ע"ט; כ"ב ח"ב ס"י ל'. — מושח;
וכתוב ממעל לו בכ"א: לחן צבי שני אורים שלש (ע"ד מלת לחן
ראה אקרמאן בספרו Der synag. Gesang בקבץ שהו"ל הח'
ווינטר עם רעהו הח' ווינשע ח"ג צד 511 הערה 6), והשיר צבי שני
אורים הוא אצלנו ס"י ק"ט (צד 163). אולם מי שנחב את ההערה
הזאת לא שם את לבו לסדר היציאות, ובאמת השיר שלפנינו דומה
בבנינו (ולא במשקלו) לשיר ס"ו, לשיר פ"ו ולשיר צ"ח, ועד"ו נבנו
גם השירים קכ"ד, קכ"ו, קל"ה. בדיואן רמב"ע כ"י אוכספורד נמצא שיר
אחר, אשר כתב אותו המשורר (רמב"ע) לכבוד אביו אלפתח בן אוהר;
ראה את רשימתי בספר היוכל לרמב"ש חלק העברי צד 35.

שורה 1—2: העבים יכמרו ויהמו רחמיהם לערוגות גן הירק
אשר תבולנה, יען אין טל עליהן ואין מטר, וע"כ ורקו על לחיי השושנים
את טלם, אשר ירמה לדמעת החשקים, כי הוא נוצץ כמוה; וכונת המשורר
לאמר, כי עברו ימי הסתו, וימי הקיץ, שהם ימי האהבה, הגיעו (ראה
בשיר שלפ"ו צד 170 שורה 18 והלאה).

שורה 3—7: קָשַׁב אֶת צֶל המַעֲלוֹת אַחֲרֵינִי (מ"ב כ' מ'—י"א;
ישע"י ל"ח ח') ויהי אור, ע"י הנביע אשר יקד בו יין אדם כיקוד אש,
אחרי אשר פנתה לנו השמש ע"ף ותלך להשתחוות לנשיא מערב
(לנשיא היושב במערב ספרד), וזה דרכה של השמש יום יום, היא
לא תוכל להרגיע, עד אם פקדה את ארצו (תהלים ס"ה י'), את הארץ,
אשר שרי קדש ישכנו בה ובם חשק אור השמש, ורק בגללם תשק
(השמש) את יד מערב (ראה רש"י בש"ש לרשב"ג צד ב').

שורה 8—12: יום באו (המורישים) להוריש את המשרה ולתת
אותה על שכם נטע נעמן (ישע"י י"ז), יום אשר תקרא (המשרה)
לבעליה — אז יענה השר נחמן, כי הוא בעל המשרה ולו היא ראויה,
זה נחמן השר אשר עורה בצרות נמצא (תהלים מ"ז ב'), ואשר רעה נאמן
היה לעמו, ובעת אשר מטה יד ישראל ועמורי בית ישחק כמעט

נמיו (שם ע"ג ב') לנפול, הנה הוא הגביה את מגדליהם עד כי הגיעו ראשיהם עד לשמים ויאחזו בצבא שחק. — יום (שורה 8), בכ"ב: הם.

שורה 13—17: כאשר לא יוכל איש למנות ולמוד את עפר הארץ (מליצת המשורר לקוחה מן הכתוב ישעי' מ' י"ב), כן לא ימנו חסרי השר; הוא הנה נהר מלא אשר לא יחסרון מימיו, כי אין עוד מיכל (ש"ב י"ז ב') למלאותו מים, כי כבר מלא את הכל והוא עודנו מלא (ויש לי עוד פרוש אחר בדברי המשורר קשי ההבנה, אך הוא נראה בעיני דחוק. וע מפרש: מאין מיכל (כצ"ל ת' מיכל), מפני שאין עמו מיכל מים היוצא אליו ומחסיר מימיו, ככה אין נדיב מושך חסר דומה אל השר וגורע חסריו. וב כתב: אולי מעמו, מבלי שיביע מיכל מים את מימיו אל הנהר, כי אין לו צרך למי זולתו), הוא על כל יגבר וגם אל מלאך ישר ויכל לו (הושע י"ב ה'), ולו באו האנשים לרכבות להלחם אתו לא ינוס מפניהם אבל יאבק עמם (בראשית ל"ב כ"ה), והיה כי ידריך את סוסיו על חיל משנאויו, פרסות סוסיו יעלו אבק רב אשר יכסו פני השמים (וכמ"ש חריוו תחכמוני שער ז' דף ט"ז ע"ב: ועלו ענני אבקים, וכסו פני השחקים), ואני מפרש ככה, יען שאני קורא (שורה 37) ויכס שחק, והנוסח שלפנינו (ויכס) מלבד שהוא מתנגד למשקל השיר, גם לבארו לא נוכל רק ברוחק (ש"ב כ"ב מ"ג; תהלים י"ח מ"ג). — על כל (שורה 15), כ"ב: עם כל.

שורה 18—22: עד היום הנה הן האמנותי, כי מפאת מורח יבוא האור (כי משם יצא השמש על הארץ), אבל היום אמנותי זאת רופפת בידי ואני שואל: איזה דרך ישכן אור (איוב ל"ח י"ט), אם דרך מורח אם דרך מערב? כי רואה אנכי את השחר, אשר נכון מוצאו (הושע ו' ג'), כי ממערב יורח (הכונה על ידידו השוכן במערב והמשורר מרמה אותו לשמש, וזה פשוט), ומשם ילך הנה והנה וימצא לו מסלות בכל לב, שמעו האנשים את זכרו ויחיו, כי מתוק מחיים הוא (ר"ל זכרו), ואני חמה רק על לכבי כי הוא יעחק וינתק ויעקר ממורשיו (איוב י"ז י"א), ויתר ממקומו לזכרו, בעוד אשר שאר הלכבות ימצאו בו מרסא וחיים. — אי"זה דרך (שורה 18), בכ"י אי"זה הדרך, ומלת הדרך היא אמנם כלשה"כ אבל נגר המשקל. — ארח (שורה 20), פעל נגור מן השם א"ח (איוב ל"ד ח'), וענינו = קֶלֶךְ.

שורה 23—27: נפשי הנמשכת אחריו (אחרי ידידי) הנה יבער
 תוכה כאש. והיא ערכת שיר תלנה כצבית חן, המקוננת ומתאוננת
 על דודה, אשר היה נחפו ללכת (שיא כ"ג כ"ו) ויחריד אותה בנדדו
 והיא משוררת וכו'. יערב (שורה 26), מה"ד וצ"ל: יארב. —
 כס (שם), כ"ב: כס. — יא מן (שורה 27), כ"ב: יאתון. —
 יר (שם), כ"ב: סימן הכפל על הרי"ש), כ"ב: ירידה.

קיד.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס' ס"א; כ"ב ח"ב ס' י"א; כ"י ברלין
 576 דף קכ"ט ע"ב (= כ"ג). — נדפס בגנוי אקספורד צד 40; גרין
 לק"ש צד 77 ס' ז; הרכבי ח"א צד 79 ס' ג'. — מושח; נבנה
 ע"ד שיר ק"ב, אבל שונה ממנו במשקלו, וכן נבנו גם ס' ק"ט וס' י
 קל"ה. ועל מ"ש בראש השיר כ"י שהוא מושח כתב הרכבי שהוא
 מעות, אבל מושח הוא השיר ערכו כיום רעיוני (אצלנו ס' צ"ח);
 ואני לא אדע לאיזה מין מהשירים הוא קורא מושח, ולמה הכדיל
 בין שני השירים האלה לכנות את האחר מהם בשם מושח ולא
 את השני.

1—2: דרשי התורה יחפשו איש אשר ידין להם דין ויורה להם
 הוראה ויגיד להם דבר הק ומשפט, והנה קול קורא אליהם לאמר: לכו
 אל יוסף וכו'; עדה"כ בראשית מ"א נ"ה. — דין, הרכבי מנקד ב"ן,
 ובהערותיו צד 191 יאמר "אולי צריך לנקד דין". ולו שם לב למשקל,
 כי אז נעשה לו הספק לודאי. — אמר (שורה 2), כ"ג: קורא.

3—7: הכונה פשוטה, ואמר (שורה 4) "בחיר זרע משה
 ואהרן" רמו על היותו מכני לוי והוא מכהן פאר בבית התורה כי ישב
 ר"י על כסא הרכנות, ועל שתי אלה (הכהנה והלויה) רמו גם בשורה
 6: לוית חן (משלי א' ט'; ד' ט') עליו ימשכו (מושך עליו חוט
 של חסד, חגיגה י"ב ע"ב) [חשן על לבו ירכסו (שמות כ"ח כ"ח); ודע
 שמלות ימשכו, ירכסו, וכן מלות תמכו ושנסו (שורה 7) הם פעלים שלא

נוכר שם פעלם, והכונה על האנשים, שהם יעידו ויגידו, כי לו יאתה כהנה ולויה וכי האמונה והצדק אצלו נמצאו. — מקור מליצות המשורר בבית הזה: ישעיה נ"ה א'; שה"ש ד' ט'; ישעיה ג' י"ח, שפטים ח' כ"ו; שמות כ"ח כ"ח, י"ז י"ב; מיא י"ח מ"ו; ראה גם ישע"י י"א ה. — אָרוֹן (שורה 3), מ"ב י"ב י'; דה"ב כ"ד ח'. — צָרוֹן (שורה 5), הנהתי ונקדתי כן עפ"י המסור בכה"ק ועפ"י המשקל, ובכה"י ונוסחאות הדפוס: צוארון (הרכבי: צָארוֹן). — לוית (שורה 6), כ"יג: לויות. — ימשכו (שם), שם: נמשכו.

שורה 8—12: אתם, דורשי תורה, התהלכתם על כל נאות הרעים (עמוס א' ב'), רעי ישראל, אבל לא מצאתם ולא ראיתם מעינות חכמה יוצאות מן המקדש לאות ולמופת, נושאות אל כל און הוד ומוצאות חן בעיני כל ראיהן, כאשר ראיתם היום, בבאכם אל ר' יוסף, מעינות החכמה אשר נתכו מרב"ו, ויפוצו החוצה, והם מתנוססים כאבני נזר (זכרי' ט' ט"ז), וכל איש אשר ילחך את עפרותיו ירמה כאלו התבוסס (יחזקאל ט"ז ו', כ"ב) בכשמים ראש. — ותלאו (שורה 8) ג"א גרץ והרכבי: ותלא, והרכבי העיר בהערותיו: נראה דצ"ל ותלאו, וכן לנוסח כה"י ורק מה"ד נפלה בג"א. — היוצאות (שורה 9), בג"א: היו צאות, וכן הדפוס גרץ ולא שם על לב, כי עדלמאן בעצמו תקן את המע"ת בג"א צד 66. — ובכל (שורה 10), כ"ה לנכון בכה"י ולא: בכל (נגד המשקל), כאשר הוא בג"א, לק"ש והרכבי. — כאשר (שורה 11), כ"ה נוסח כה"י וכ"ה נוסח ג"א והנמשכים אחריו; וישיי מגיה וקורא: באשר. — יתבוססו (שורה 12), בג"א כמע"ת: יתנוססו, וכן הדפוסו גם גרץ והרכבי, אולם זה האחרון כון בהערותיו לנוסח הכ"י.

שורה 13—17: כונת הבית גלויה ומבוארת לפי הנוסח שלפנינו, ונוסח ג"א משבש בכמה מקומות וכן הוא אצל גרץ והרכבי הנמשכים אחר ג"א. — נשתברו (שורה 13), ככ"יג: נשברו. — ארון (שם), בג"א לקיש והרכבי: וארון. — מימי (שורה 14), בכ"יג: מדי. — מעיניו (שם), כ"ה בכ"יג; בשאר הנוסחאות: עיניו. — יִשְׁבְּרוּ (שם), תהלים ק"ד י"א; הרכבי מנקד: יִשְׁבְּרוּ. — חברו (שורה 15), הרכבי: חָבְרוּ. — ובאנשי (שם), בג"א לקיש והרכבי:

ובאנשי, והרכבי כבר כון בהערותיו לנוסח כה"י. — עז תדרכו
 (שורה 16), שפטים ה' כ"א. — צלו (שם) כ"ה הנכון וכ"ה בכה"י;
 בג"א: צלי (ט"ס) וכ"ה בלק"ש והרכבי, וזה האחרון מפרש את הנוסח
 המשבש ויאמר, שהכונה על צל התורה, אבל גם הוא מוסיף „או צ"ל
 צלו... והאחרון עיקר". — ונשיאים, כ"ה לנכון בכה"י, ובג"א כטעות:
 נשיאי, ואחריו נמשכו גרין והרכבי (וזה האחרון מנקד: נשיאי').

קמו.

כ"א ח"א סי' רפ"ד; כ"ב ח"א סי' ק"ז. — משקלו כמשקל
 שיר א'. — השיר הזה שיר-קריאה הוא, בו יקרא המשורר את ידיו
 לבוא אליו בערב ולהתענג במסבת רעים על כוס יין מלא (בכ"א:
 ולה יסתדעי ר' יהודה בן גיאת למנאדמה, בכ"ב: עלי מגלם שראב)
 והוא אומר לו: עת יפנו פני היום ערף לידידיך, בוא נא אתה אליהם
 והקבל להם את פניך, פני דודים (פני דודך, נסמך הפוך, והדבר נמצא
 לרב בשירים, כפרט בשירי קדש). אל תרפה את מוחך (איוב י"ב כ"א)
 אבל שנם את מתניך ובוא אלינו, ושור (ראה) את השמש אשר יאיר
 (היין אשר מראה האש מראהו ואורו כאור השמש) בעת השמש ברקיע
 השמים ירף ויעלם ויחשך אורו! הן אנכי גור ארי (יהודה) אשאג
 ואקרא לך, התחשוב כי על הנם וללא דבר אעשה כזאת? הישאג
 אריה ביער וטרף אין לו (עמוס ג' ד')? אמנם יש ויש יין די והותר,
 וע"כ חוש נא ומהרה אל הכלי, אשר יחם בלבב השותים כחם קיין,
 ואם הוא קר ככפור ביד תופשו. והיה ממנהגם להמליץ בן על היין,
 אשר שתו אותו והוא קר ובעת בא אל קרבם וחם להם, ולא אוכל
 להאריך בזה בהבאת דמיונים משירי המשוררים. — לך עים (שורה 1),
 טה"ד וצ"ל לך עים. — ושור (שורה 3), כ"א: בשיר. — ישאג
 (שורה 5), כ"ב: אשאג. — לו (שורה 6), בכ"א: לי. — חוש
 (שורה 7), כ"ב: הוא. — הלב (שורה 8), שם: על הלב.

קמז.

כ"א ח"א סי' ש"צ; כ"ב ח"ג ("מחנה הנשאר"). — נדפס בספרו של גיגר על רי"ה צד 153 (עפ"י כ"י שר"ל. הוא כ"א); הרכבי ח"א צד 129 סי' ל"ח (והי' לפניו גם כ"י פיטרבורג); בספרי על המשקל צד 32. — משקלו כמשקל ג'. — יאמר: אין זה דרכי לעות את הרין וחלילה לי להתעולל עלילות ברשע (תהלים קמ"א ד'). אבל אני אשפוט שירים בצדק ומשוררים במישרים ואומר, כי ליצחק יש ויש שירים כשבלים (זכריה ד' י"ב), טובים ויפים, ואף כי לא כל שיריו טובים הם, אבל נוכל לבחור מהם ולקטוף מלילות (דברים כ"ג כ"ו). ושירי יעקב עוד הם כורועי אדמה הצריכים לגדול, ראויים המה להעשות חמה בימים יבואו, אבל לע"ע עוד כתבואות אפילות (שמות ט ל"ב) המה. — בחר מהם (שורה 4), בכ"ב: בתר בתיו, ועל הגליון: נ"ל בחר או כרות. — קְזָרְעִי (שורה 5), ויקרא י"א ל"ו, ועל גליון כ"ב נמצא (אולי רק בתור באור): קְזָרְעִים (דניאל א' ט"ו), והרכבי מנקד: קְזָרְעִי. — הסה (שורה 6), בכ"ב: הנה, ונ"ל שהיא הגהה על פי לשה"כ.

קיו.

כ"א ח"א סי' שס"ב; כ"ב ח"א סי' ע"ח. — נדפס בכתולת ב"י צד 99 סי' ל"ח; הרכבי ח"א צד 115 סי' כ"ה. — משקלו כמשקל שיר ב'.

שורה 1—4: המשורר, הרואה את תמונת ידירו בחלומו, יאמר: אישכי אם תארכנה תנומותי ולא יחלטו מני חלומותי, המראים לי את תמונת ידירי, אשר קמה אלמתי וגם נצבה ואלמותי סבכוה ותשתחוינה לו (ראה בראשית ל"ז ז')! — יחלטו (שורה 2), ר"ל יחטפו, מיא כ' ל"ג, ובכ"ב: ינטפו (ת' יחטפו?). — השר (שורה 3), על גליון כ"א: נ"א הרב, והנוסח הזה נמצא בכ"ב. לו (שורה 4), צ"ל: לו (ע).

שורה 5—6: בפה מלא ובלב נכון אודה לירידי וכל עצמותי
 תאמרנה לו תשואות הן על מנעמיו (תהלים קמ"א ד') אשר השביעני.
 שורה 7—8: „ארוםם שירי ע"י מה שאלמד משיריו" (שד"ל).
 ר"ל משיריו למדתי גם אנכי דרכי השיר ומנעימותיו (ש"ב כ"ג א')
 נעימותי ושירותי. והרכבי כתב: „ואולי הכונה פשוטה כי אשא קול
 שיר וזמיר שלמדתי ממנו, כמו שורה הסוגר: כי מנעימותיו נעימותיי.
 שורה 9—10: מבקש סליחה על אשר קצר בשבח המהלל, כי
 בראותו אותו ביום ההוא אברו מזמותיו ודבריו לעו. — ש"ב י"ט כ'.

ק"ח.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס' פ"ב; כ"ב ח"ב ס' ל"ג. — מושח;
 נבנה ע"ד שיר נ"ה ושונה ממנו במשקלו. — כנראה כתב המשורר
 את שירו ביום עלות ר"מ קמניאל על כסאו.

שורה 1: הקדמה; כרווא קרא בחיל: סולו סולו פנו דרך (ישעי'
 נ"ז י"ד), תנו יקר (אסתר א' כ') לפני מלכינו (מאן מלכי רבנן)!
 שורה 2—5: קול הבשורה (כי נקרא ר"מ אל על וישב על כסא
 דין) ירוץ מהרה, כרוץ ברק, על פני כל הארץ, וכאשר ישיש איש
 על מזרקי יין (עמוס ו' ו') המשמחים לבב אנוש, כן ישמחו לבשורה הזאת
 כל אלה, אשר חבו לאיש גודרפרץ (ישעי' נ"ח י"ב), כי עת אשר יורק מתארו
 וישפך מזהרו על כל בשר, ימצא מרפא לכל ח"ץ ומחלת בת עמי
 תעלה ארוכה; וזה האיש המורם מעם — זכרו נפת לחכנו והוא בעצמו
 האותנו אנו המחכים לו. — יורק מתארו (שורה 4), מליצה בלתי
 רגילה, ואולי מטעם זה שנו את הנוסח וקראו: יורק משעלו (ישעי'
 מ' י"ב), והנוסח הזה נמצא בכ"ב וגם על גליון כ"א בתור נ"א, ואולי
 הוא העקר, ור"ל כי כף ידו תרוק ברכה עד בלי די, ובה מרפא וכי.
 ול באר: כשמת שותי יין ישמחו בו, כי מרפא לנפש הוא כמו היין

אשר כמעט יורק אל הכוס, במראהו מרפא לכל מפת הרואה בו (כי לב שמח ייטיב נהה משלי י"ו כ"ב), וכמו היין יטעם לנו כן גם שמו נפת לחכנו (ראה שיר קי"ט צד 178 שורה 13); ולפי"ו אין „מתארו" מחבר אל „יורק", וטעם מלת „זכרו" הוא כמו בהושע י"ד ח' (ראה הערתי צד 100 לשיר מיג שורה 1—8). — חרץ (שם) מלהיב ויקרא כי"ב כ"ב (ע); ראה ישעיה' י' כ"ב.

שורה 6—9: הכי קראו אותו הוריו מאיר — ומן אז לא יכלו עוד הצפינו (שמות ב' ג'), כי חדרו קרני אורו מבעד סתרו וכל חשך לא יחשיך ממנו —, יען מצאווהו כי באמת מאור הוא, והיה שמו כענינו (מאיר שמו והוא מאיר לעולם כלו), והנה הם (הוריו) נשאוהו על חיקם (במדבר י"א י"ב), אבל הוא שם איתן מושבו ויחצב מרום קנו (ראה את מליצת ישעיה' י"ד י"ג, י"ד; כי"ב מ"ז), וממרום שמו יציץ בעד חרכינו (שה"ש ב' ט') ויאר את חשכנו! — הצפינו (שורה 6), נקוד המסורה בשמות ב' ג' מתנגד למשקל השיר, וע"כ נקדתי עפ"י הדקדוק והנחתי את המסורה. — בענינו (שורה 7), טה"ד. וצ"ל: כענינו. — על-חיק (שורה 8), בכי"א: בחיק, ונוסח שלנו על הגליון.

שורה 10—13: בעקבותיך (על הדרך אשר דרכת עליה) נגלה נתיב היושר לישראל, כי חכמה ונרבת לב ויראת האל הן מחשבותיך כל היום ואותן חרבה ותפיץ בישראל; ועתה חוק את העבדות, אשר על ידן כל אדם ימשך אחריו, ומשוך אליך את הנפשות האומרות לך: משכנו אחריו נרוצה (עדה"כ שה"ש א' ד'). כי אמרת לברכנו (תפש לשון חכמז"ל בתפלת שבע לרגלים). — לישראל (שורה 10), כי"ב: בישראל. — לבבות (שורה 12), נמשכתי אחר כי"ב והנוסח הנמצא על גליון כ"א. אבל בגוף כ"א: נפשות, ונראה שהנוסח הזה טוב יותר. — עמך (שורה 13), חסר בכ"ב.

שורה 14—17: ענין הבית היה אינו דורש באור. לשורה 15: בראשית מ"א מיג; לשורה 17: שם כיג וי' — גאון עדי (שורה 16): ר"ל אתה לנו לעדי ולגאון; ואולי חתכן הגהת ש"י שהוא קורא. גאון עדה (איוב מ' י'), ולזה מסכים גם ב. מלת עדי חסרה בכ"ב. שורה 18—21: אתה האמון בחיק המשרה (כי אבותיך היו גם הם מנושאים), רזה והתענג על דודיה (משלי ח' י"ט, ואולם כנה בחרו

שלפנינו הוא עומד ולא יוצא. כמו בישעיה ל"ד ה' ז', כי מיום אשר נבראת גאוו (כצ"ל) רבידי המשרה לצוארך (ר"ל היתה המשרה ראויה לך, ודבר המשורר פעם בנוכח ופעם בנסתר, וזה מדרגה המשוררים), והיא תומר לך כאשר הסכינה לשיר לכל ידיריה לאמר פליל וכו'; החרוזים שאינם עכרים לא אוכל לסתורם. — אָמֶן (שורה 18), משלי ח' ל', ונחלקו בו המכארים; וק' ושי" קוראים: אָמֶן. — ארד מיש אמו שאנו (שורה 21). אפשר לקרוא גם: ארדמישי אמושאנו.

קי"ט.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס' פ"א; כ"ב ח"ב ס' ל"א; כ"ג ברלין 4° ס' 576 דף קכ"ה (= כ"ג). — מושח; נכנה ע"ד שיר ק"ד (ראה את הערתי צד 278) ושונה ממנו במשקלו. בשורה 1—7 המשורר מדבר על לב ידירו כאלו היה אהובתו והוא (המשורר) דורה (ראה את הערתי צד 195 לשיר פ' שורה 3—4).

שורה 1—2: בחלומי ראיתי והנה אני נוטה ללון (ירמ"י י"ד י"ח) בחיק אהובתי, ומה נעמה המטה, אשר סתרה לי את החלום (ר"ל אשר לנתי עליה באמת בחיק עפרה) 1 — בכ"ג נקוד: לו החלום וכו' וכן קורא שי", וא"כ טעם החרוז ע"ד הלואי ואולי, מה נעימה היתה המטה, לו סתרה לי את החלום. והכונה בפתרון החלום היא קיום החלום, כאשר העירותי כבר צד 41 לשיר ט"ו שורה 19—22.

שורה 3—7: אני כפר (ר"ל את חיי אתן בעד...) וסדות לשנה אשר ארכו חבליה (תפש מליצת חז"ל בכרכת המפיל, ברכות ס' ע"ב), והם. חבלי השנה, מקרבים לי בחלום הליל את יונתי תמתי, אשר הרחיקה נדוד, ובחלום נתנה לי מוסת ואות על היותה עמדי, את מקצת פעליה הטובים, כי שחטה (בראשית מ' י"א) מלחיה כוס משכרה (כי ראית פני האהובה ולחיה האדומים תחבל את רוח האהוב ותשכרהו) וממענה סיה ומטבריה לקטה בדולחים ודרים ותעש מהם ענק לגרנות. וע קורא: בד גַעְגָּה (שי"א י"ד י"ד = החריץ שבין הערוגות)

את לחיה נשקתי ובין שריה לְנָתִי (שה"ש א' י"ג, הושע ב' ד'). —
מקצת (שורה 5), בכי"א: לקצת.

שורה 8—12: המשורר יפנה עֵדָף לחויון הלילה וישם אל
האמת סניו לקונן על תלאות הומן, אשר אין לו מנוס מהן — זולתי
בני עורא, יצחק ומשה! והנה הוא אומר: מה לו לומן הרע הזה, אשר
יפריד ביני ובין חפץ לבבי, ולמה זה יחשב מומות לבלע את עצתי,
ואם אמרתי אעלה לירות חצי למעלה הנה הוא (הומן) יורידו עד אשר
יחטיא (החץ) מלמצוא מטרתו (כלומר הומן יעשה את ההפך מאשר אחפץ
ועצתי אני לא תקום ולא תהיה)? והנה ירדתי שכן במורה, ואני
מערב ארצי, והיה כי אחרד לקראתו ה"ו כאלו החריר מורח את
מערב (זה הניל בכונת שורה 10 קשת הפתרון; ראה הושע י"א י';
וע מפרש: הומן יפחיד גם את שוכני מורח גם את שוכני מערב ואף
אותי היושב במערב יחריר הומן), ואם יוסיף הומן לחטוא נגדי ואראה
כי אין עזרתה לי, אברח מורחה ואמלטה לשני בני עורא, והם יהיו לי
למחסה ולמסתור. — אַעֲלָה (שורה 9), אולי ציל אַעֲלָה (ר"ל את
חצי), ב. — לים (שורה 10), כי"א: וגם (וציל: וים לדעת ע),
כי"ב: כים, ונראה כי כבר נתקשו הראשונים בכאור החרוה. —
עזרה (שורה 11), בכי"א: עזרא; עזרה—עזרא (שורה 11—12),
לשון נע"ל.

שורה 13—17: כונת הבית: חהלתו מלאה כל הארץ, נגידים
יכתוב וידבר, ויש אשר בושה כמקדרות חרב, ועל זה יעיד ספרו
אשר התרים בו נגד מקנאיו (ע). ומ"ש (שורה 15): ספר יקר
הוחק וכי, אין הכרח שהכונה על איזה ספר שחבר רי"צ, אבל
הכונה על מכתב ששלח לו למשוררינו. והכונה במליצת בן-עט
ובן מבטא, לאמר כי ידיו רב לו בדברים שבכתב וצחות ידבר פיהו;
ונוסח כי"א: בין עט ובין מבטא, והנוסח הזה הוא הנכון לדעת ש"י,
והוא מפרש: בין עטו ובין דברי פיהו הוד ומשרה, אבל בפיהו, ר"ל
בדברו, יש חרב לוטה. — שורה 17: ש"א כי"א י'; שמות כ"ה ל"ב,
ל"ט כי"ג, והכונה, כי התחרא, אשר לבשו אותו אנשי מלחמתו, יעיד
על החרב הלוטה בפיו, כי רשם חרבו נכר בו. — בפי (שם),
בחרתי בנוסח הזה שהוא יותר דומה ללה"כ, ואולי טוב גם נוסח
בי"ג: בכל.

שורה 18—22: איך אנשה את משה (משה הינשה, לנעיל)
 ידידי ואשכחנו. איך אחשה ואתאפק בהלקח ממני מחמד עיני ומאורס!
 הה בשש מאד משה (שמות ל"ב א'). ואתם (השאלים) שאלו נא
 ביום המר והנורא. יום עטה בו ידידי סות הנדוד, אולי נטה אהלו שם
 (בראשית ל"ג י"ט) על סיני לקבל תורת האלהים, או אולי נקרא מתוך
 הסנה (שמות ג' ד') וידבר אליו ד'!

שורה 23—27: עיני בנות מערב נטויות אל פאתי מורה, מקום
 משכן ידידי, כי הן חפצות לראות את הגביר והרב, את הכרוכ אשר
 ברה. אתמול ממערב מורחה, והן קוראות אל עוברי ארח לאמר:

חביבי قد אخطأ من حبس البحر
 عنّي لقد أبطأ واشغل السرا

אל פאתי (שורה 23), כ"יב: לפאתי. — קראות (שורה 25),
 כ"יג: אטרות. — קד (שורה 26), כ"יג: לקד.

קב.

כ"יא ח"א סי' שכ"ז; כ"יב ח"א סי' י"ז, ועוד שם ח"ג ("מחנה
 הנשאר" = מה"ג). — וכתוב ממעל לו בכ"יא: וקאל יהני אבא אסחק
 בן אלרביב ענד אמלאכה אבנה בן מהאג'ר, ובכ"יב: ולה פי אבי אסחק
 בן אלרביב ענד מלאכה בנת בן מהאג'ר. — שורה 5—14 חסרים
 במה"ג.

שורה 1—2: ישא אהובי, פאר משפחת בני יצהר (ראה זכריה
 ד' י"ד; ואולי אבו אסחק לוי היה וע"כ כנה אותו כן. כי יצהר בן
 לוי, במדבר ט"ז א') שלום כנהר (ישעי' ס"ז י"ב) ממני אני אהבו. —
 כמו (שורה 2), מה"ג: כמי.

שורה 3—6: שני מולות באו היום בכרית אמת, אבו אסחק, אשר
 בהילל בן שחר גרמה, ורעיתו אשר שמה כעש ביתה ובמרומי ההוד
 והחום משכנה, וכן חברו להם יחרו ברוש ותהדר (ישעי' ס"א י"ט,

ס' י"ג), עצי הוד גבוהים, אשר לא עממו אותם ארזים. והמשורר מוסיף למצוא דברי משל ודמיון לפאר את רעו ורעותו, ויאמר: היא דומה לגבעת הלבונה והוא להר המור (שה"ש ד' ו'). ואמנם נעמה עד מאד הגבעה וההר טוב (דברים ג' כ"ה) 1 — וְגַם טוֹב (שורה 6), קרי: וְגַם טוֹב (ב' ו"ש").

שורה 7—8: כנראה בא אבו אסחק ממזרח ספרד מערבה, ויאמר המשורר: למן היום אשר עלה ידידי אל פאתי מערב, לא שאלו עוד (שוכני המערב) את עלות הסהר, כי באורו יראו אור. והיה לו להשוותו עם השמש העולה בפאת מזרח ושוקע במערב, אבל יציאת החרוז הכריחה אותו לבחור במלת סהר. — אל פאת. בכ"ב: מפאת.

שורה 9—20: מדרך החשקים (כימי האהבה הראשונים) להסתיר את אהבתם בתוך סגור הלב, ורק כאשר תגבר האהבה עד אשר תעבר כל גבול, אז תתפרץ החוצה ואז יסיר האהוב את מסוה הבושה ויודה לאהובו על אהבתו. וכנראה האיץ אבו אסחק ברי"ה להיות אהבו וידירו עוד בטרם הכטיח הוא את המשורר על אמונת האהבה ואמתתה, וככל אשר הוסיף רי"ה להראות אותות ידידות לאבו אסחק, כן הוסיף זה האחרון לבקש אהבה עוד יותר, ויאמר המשורר: אנכי הלינתי על לבי, אשר מהר לרוץ אחר ידידי זה, ועת שכח (לבי) את תלונתי ויוסף ללכת אחרי מאהבו הזכרתי והוהרתיו — והוא לא זכר את דברי וישכח הוהרתי וזה הי' דברי אל לבי: מה לך כי תרוץ אחרי הבגד הזה, ראה הוא אמנם חכם הנהו ואתה נמהר (ישעי' ל"ב ד'); אתה תוציא לפניו את כל רוחך ותמהר להגיד לו את כל לבך ולהודות לו על אהבתך אשר תאהבהו, והוא יסתיר את אהבתו וסוד כמוס היא עמו, סוד סגור בעמקי לבו כמו בכית כלא! זה דרכך — כה ידבר המשורר אל לבו — אתה, וזה דרך ידידיך! זהב אהבתם הוא מלא סיגים (לא זקקו עוד את אהבתם ולא צרפיה והיא טמונה עוד בלבכם) ואהבתך אתה זהב טהור; הם לא יתנו אמון בך וע"כ לא יגלו לך את סודם, ועוד יוכיחו אותך על פניך ויאמרו לך רחץ וטהר (מ"ב ה' י"ג) 1 — תוצא (שורה 15), מהיני: תביא. — איך (שורה 20), ש"י מגיה וקורא: אך, ואם הגוסס שלפנינו, אשר יאשרוהו שלשה כ"י, לא ישר בעיניו, טוב טוב להגיה: אף, עפ"י לשה"כ.

קבא.

כ"א ח"א ס' שם"ג; כ"ב ח"א ס' פ"ט. — גנוי צד 25; הרכבי ח"א צד 133 ס' מ"ו (והי' לפניו גם כ"י פטרסבורג). — משקלו הוא הנקרא כלשונם (جزء), אבל השתמש המשורר גם בדלת החרוז ברנל מִּפְעוּלִין (— —) תחת רגל מִסְתַּעֲלִין (— — —).
שורה 1: תהלים י"ט י"א.
שורה 2: ר"ל שיראו אותו וחיו; במדבר פרשה כ"א.
שורה 3—4: יחידתי, ר"ל נשמתו. — ולנדך, כ"י פטרסבורג; ולנגדך.

קכב.

כ"א ח"א ס' שצ"ג; כ"ב ח"א ס' קנ"ד. — נדפס ע"י הרכבי עפ"י כ"י פטרסבורג בחרשים גם ישנים ח"ב («המצפה» אשר על יד «המליץ» תרמ"ו ח"ב) ובר"ה ח"א צד 106 ס' ט"ו. משקלו כמשקל שיר ב'. — וכתוב עליו בכ"א: וקאל וקר אהרי אליה ר' דוד בן אלדיין רדא ציצית (ר"ל: ואמר כשנתן לו ר' דוד בן אלדיין בנד ציצית, ר"ל: טלית), ובכ"פ ז"ל הכתבת: ולה פי אנסאן אסמה דוד וקר אהרא אליה רדא ציצית (ר"ל ולו לאיש ששמו דוד וכו'. ולא נזכר שהוא בן אלדייאן).

שורה 1—2: השמלה, אשר נתן לי ידירי, מעלפת היא בחן נותנה, כי הוא אצל עליה מתנו והודו. ואמר: עלי כרקיע מחפסת, אולי רמז לפתיל תכלת, והתכלת דומה לרקיע. — מעלפת, שה"ש ה' י"ד.

שורה 3—4: והשמלה הוואת דקה היא, עד כי בקל יניף אותה הרוח ויניעה, והי' כי יענע אותה היא מנפסת ומפיצה ריח נעים כריח הבשמים אשר יניע אותם הרוח. — מנפסת, נראה שהוא מלשון גשם נדבות תניף, תהלים ס"ח י'.

שורה 5—6: והיא לבנה כ"כ עד כי אתמלא עליה ואשאלה, אם גולה את לבנתה מאור השמש, או אספה אותה מן עלי השושנים הלכנים.

שורה 7—10: והיה כי תפרש את ארבעת כנפיה (כי ארבע כנפות לטלית של ציצית), תראה כאלו רפסה ורחסה ומתנענעה, בהגידה את יקר דוד ירדה ובצפצפה את טוב זכרו. — מרפפת, איוב כ"ו י"א, וחכמ"ל השתמשו בשרשו כמובן שלפנינו; ככ"ב: מעפפת. — בלי, הרכבי: בלא. — דוד, כ"ב במעות: הוד. — דודה, כנה כן את דוד ירדו, יען כי גם הוא נפת תמסנה שפתותיו, גם הוא ריחו כריח שדה אשר ברכו ד', גם הוא יאיר באור פניו כמאור השמש. והרכבי בהערותיו כתב: אולי ציל דודי, והוא הנכון גם לדעת ב.

קבג.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס"י ס'; כ"ב ח"ב ס' ל"א; כ"י ברלין (= כ"ג) ס"י 576 דף קכ"ד ע"ב. — מושח; המדריך והאזור שני חרוזים להם, והחרוזים מחלקים לשלשה חלקים; שני החלקים הראשונים משני החרוזים יש להם יציאה מיחדת להם, (ואות האחרונה של היציאה הזאת היא הלמיד כן בחרווי המדריך וכן בחרווי האזורים; ראה את בנין חרווי האזור ואת יציאותיהם בס"י צ"ג), והחלק השלישי של שני החרוזים יציאה מיחדת לו, והיא יציאת חרווי האזורים כלם. הבית לו שלשה חרוזים מחלקים לשלשה חלקים ולכל חלק וחלק יציאה מיחדת לו והיא שונה בחרווי כל בית ובית, כרצון המשורר. המשקל אחד הוא לכל החרוזים.

שורה 1—2: בנביעי היין העמדים בירכתי הבית המשורר מדבר, והוא, אש הסנה (יין אדם כלהכת אש) אשר אראהו שם בסאתי ההיכל, בסנת החרה, הוא ילך רכיל ויגלה סוד, כי שם ישכן הכלי אשר חשקה נפשי בו, והאש הוה ישיא אותי — אשר הוא בער בירי, אם אחזיק בו, ואיננו אוכל (כאש הסנה, שמות ג' ב') — הוא ישיאני גם יכול לי (עובריה פסוק ד') — על הכלי, כ"ב: היכלי.

שורה 3—7: אמרו (האמרים) להצפין את היין — הוא האש —
 בכלי אשר בהיר הוא כשחקים, והוא לא כלכלו ולא הסתירו מעין
 רואים, כי ריחו הטוב ועינו (מראהו) המאיר הורו גם לאנשים העמרים
 במרחק, איה איפה היא, ואני בראותי אותו שם בירכתי הכית אמרתי, אך
 קנא קנא (מ"א י"ט י, י"ד) בשם יצחק ידידי, בשם השר אשר יפה
 מעללו ונהדר פעלו, אשר הוא חמדת הזמן וכי, ואשר כל מהללו, אשר
 יהללוהו בו, יחשב אך כמר מדלי (ישעי' מ' ט"ו), כי למהללו אין
 תכלית ואין קצה. — אמרו להצפינו, ראה שמות ב' ב' ג'. —
 ויחשב (שורה 7), נקדתי כן עפ"י המשקל והכונה: ויחשב החושב;
 וש"י מנקה: וַיִּתְּשֵׁב, נגד כל חקי הרקדוק. ואולי צ"ל וַיִּתְּשֵׁב
 (המהללו), והשתמש המשורר ברגל מִפְּעָלִין (- - -) ת' הרגל
 מִסְתַּעֲלִין (- - -).

שורה 8—12: גם אתה ידידי אל תנסה להעלים את שמך
 הטוב, כי הוא יעוף כרורר אל כל עבר, ועטף וחוטמך, דברי החכמה אשר
 תכתוב, נקרים הם לכל כצורר המור הנכר על ידי ריחו הנעים (ראה
 סי' א' צד 1—2 שורה 13—16 וסי' כ"ז צד 37 שורה 5—6)!
 הן אתה הוא האיש, אשר שָׁמַךְ האמת לארון וכל ישבי תבל עבדים
 לך, עבדים נרצעים אשר לא יחפצו לצאת חפשי מתחת עלך ועבדותך;
 מעלת יקרך אשר גדלה (כך באר ע, וב פתר לשון נוכח: אשר בה
 גדלה, אשר עלית אליה בגדולתך) בנתה לך מגדל וראשו בשמים,
 ומקומך נבדל כל כך ונשא וגבוה אתה, עד כי לא ישלטו בך ובוכר
 שמך כליון ואבדון! — ת לי (שורה 11), ראה הערתי צד 13 לשיר
 ז' שורה 17—18. — שחת בלי (שורה 12), ישעי' ל"ח י"ו.

שורה 13—17: אתה, אורח נשיא ורב, אשר בצניפך צנף
 הזמן את ראשו (ר"ל אתה הוא תפארתו ונורו), אתה כרוב ממשח,
 אשר כנפיך פְּרָשׁוֹת מירכתי מורה ועד פאתי מערב וחסך באברתך
 על כל הארץ, אתה ידידי, אשר לך הרימותי את שירי תרומה —
 אם בכלל יערב לך שיר בני קרה (ר"ל שיר אחד מהלויים, וכן כתב:
 אולי צ"ל: בנו קרח=לוי) — ואשר בשבילך אקרא על אם הדרך:
 הבו גדל, חתם חלי, לכרוב דגול מרבכה! גלה נא את אורך מרום

מעלות הגלגל, אשר אתה הונה שם, והאר על אהליו! — לאם (שורה 16). נקדתי כן, יען מצאתי בכל כה"י אשר לפני את המלה הזאת מלאה וי"ו (לאום), ואמרת שהשתמש המשורר במלת אום שהשתמשו בה חכמיוֹל שהכונה בו כמו אָם או שכּוֹן במלת אום = אומה = עם, ואומר: אקרא באזני כל העם אשר על הדרך או ברחובות קריה; ויש"י מגיה וקורא: לְאָם מעגל (=אם הדרך). וע כתב: אם נקיים את הנוסח אשר לפנינו, כי אתה אפרש את החרוז לאמר: אקרא לעם אשר מסביב (שי"א כ"ו ה' ז') לבוא לקראת הכרוב הנדגל, אשר הוא כתם חלי.

שורה 18—22: בעטך ובספרך — אם ירהבו ויקומו למלחמה — תפר את גס עצת הנבורים הוגרי חרב, ומאצבעותיך יתגנבו אל תוך ספריך מִדְּ וּכְפָר (שהיש אי י"ג, י"ד), מכתבך הוא בן־עז ובן־שפר (אם לגבורה אמיץ הנהו ואם לנוי יפה הנהו וכמו שפרש), לו און האריה וכחו וחץ העֶפֶר ויפיו! אימתך ועמך וקצפך ישרף כמו גחל, ורצונך הוא כמו נחל המאה (ראה את הערות צד 35 לשיר י"ד שורה 31—32, צד 125 לשיר נ"ה שורה 10—13 וצד 215 לשיר פ"ט שורה 31—34), ונרך כשחל יטרפני, והיום אשר נדרת ונפרדת ממני, בו הוחל בלבי חלי עצום וכבר, מחלת הפרידה. — בן־עז ובן־שפר (שורה 20), כן הוא נוסח כ"י: אשר בחרתי בו, ובכ"י ובכ"י: בין עז ובין שפר, ויש"י מכבר את הנוסח הזה והוא מפרשו לאמר: "עמו הוא העז והספר הוא הנאה"; ראה הערתי צד 285 לשיר ק"ט שורה 13—17, וע מפרש (שורה 20): אתה הוא בן עז וכי. — און גור (שם), בכ"י: אור גור והיא טעות. — יום חל (שורה 22), הוא אצלי מלשון יחול שבירמי כ"ג י"ט והדומים לו, אבל במובן שהשתמשו בו חכמים: יום שחל בו וכי; ובכ"י: חלי, שהיא נגד המשקל ואין לו טעם.

שורה 23—27: בסגור לבי, אשר קרע אותו ידירי בנדרו, יחגה עב הענן והחשך יכסנו, מר הנדוד ורעתו יגורוהו, וישכח (הלב) עתה, עת נסע ידירי, את כל הנעם והטוב אשר נהנה ממנו, בעת מחנה, כל עוד היותו עמדי; הנד כארי כרע וירבץ עלי אני טרפו, ודודי כצבי קל רץ ממנו ואיננו, ואני קורא לאמר:

חיבבי قد يرحدل | وعاده لم ينزل | واي صير لي
 لا بد لي ان احمل | او ايش عسا يعمل | من قد بلي
 [ר"ל לפי העתקת ב: דודי כבר נוסע | ועודנו לא יחנה | ואיזה כח
 לסבול¹] לי || לא אמלט מלשאת | או מי הוא שיוכל לפעול | אשר
 כבר בלה]. — אד, כ"א וכ"ב: א"ך. — שָׁבַח (שורה 24), ש"י קורא
 שָׁבַח, וזה נכון ויהי פרוש החרוז: מר הנדוד ורעתו שָׁבַח (אותי)
 בעת המסע את נעם עת מחנה, עת היות ידירי אצלי. — חביבי
 קד (שורה 26), כ"ב: חבי לקד. — אן (שורה 27), כ"ג: אין.

קבד.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס' ע"ב; כ"ב ח"ב ס' כ"ג; כ"י ברלין⁴
 576 דף קכ"ג ע"א (→ כ"ג). — גרסם במה"ע "הלבנון" שנה ג' צד
 173 (אינו כעת לסני) ובאבן ספיר לר"י ספיר ח"ב צד ל"ב, ומיוחס
 שם למארי סאלם אל שיבוי המשורר התימני המאוחר בזמן. —
 מושח; נבנה ע"ד שיר ק"ג (ראה צד 276 את הערתי הראשונה לשיר
 הזה), אבל משקלו משקל אחר.

שורה 1—2: הקדמת מלין, בהן הוא מרמה את ידידו ואדונו
 לברק, אשר בקר אותו רגע במעונו ויעלם (ראה צד 177 בהערתי
 לשיר ע"א שורה 5—8), ואת לחיו המאיר לירח, אשר יסיף את
 אורו בלילה.

שורה 3—7: ידידי זה שחרני (איוב ז' כ"א) בבת מי זהב (ביין
 אדום כאדם הוהב) וישכרני בכוס מלאה להב (הכונה ג"כ על היין
 אשר מראה הלפידים מראהו), ויבשרני וידבר באוני דברי אהבה וחבה,
 ועיי ערמתו זאת, בחלקקות סיהו, שחרני ויעור את עיני אני, אשר סקח
 הייתי (ראה שמות כ"ג ח') ואחן את דודי לו! — בת ס' זהב,
 בראשית ל"ז ל"ט, ובאבן ספיר חסרה מלת מ' — מתנות וכי'
 (שורה 6), המעתיקים, אשר כתבו כ"א וכ"ב חשבו, כי המתנות

¹ או: מתינות.

(ולא הידיד) שחרו את המשורר, וע"כ שנו וכתבו: שחדוני, וכי"א גם עורוני (ת' עורני בשורה 7), וכן חשב גם ר' יעקב ספיר, אך הוא שנה את השם ולא את הפעל וכתב: מתנת בל"י, ולא דברו נכונה לדעתי.

שורה 8—12: הפנינים אשר אתה רואה את זהרם האדמדם בתוך הכוס, הם פניניו, זהר פניו, כי מלחיו הורק אש להט אל תוך הכוס, הגביע אשר בידו הבהירה ככר, והנה הוא וידו והיין והכוס — מין במינו הם שנתערבו (כבר ראינו לרי"ה שהשתמש במבטא התלמוד מין במינו גם בכרך ב' צד 40 סי' ל"ט שורה 11—12: יקר נתלה בכבוד מין במינו | כהתלות כהנה בל"ה), — והכוס הזאת אשר כמראה הבוק (יחזקאל א' י"ד) מר"ה, תרוץ רצוא ושוב, והיא פעם אצלי על מכוני ופעם תעלם ואחר תשוב ותורה בידי (כי כן דרך השותים ומנהגם, ישחו ימצו את הכוס והמשקה יקח את הריקה ומלאה יחזירנה). — עלי (שורה 10), באבן ספיר: על, נגד המשקל. — כמראה (שורה 11), שם: במראה. — על ימיני (שורה 12), כי"א: אל.

שורה 13—17: הבית הזה קל להבינו ואיננו דורש באור. — לי, כי"א: עלי. — לשורה 17 ראה בראשית מיא מ"ה, ש"ב כ"ג ח'.

שורה 18—22: גם הבית הזה אין בו דבר הצריך פתרון, והכונה בשורה 20—22: הנכספים לראותך והלכים ובאים אליך, עוד המה רחוקים וכבר תשמענה אזניהם את פעמוני (את דברי התהלה אשר אני מדבר עליך ואת שירי הכבוד אשר אני מחבר לכבודך) וכבר הריחו את ריח קנמוני אשר אני מקטיר מגיש לשמך. — לי דמותך (שורה 19), באבן ספיר: לדמותך. — יכסף (שורה 20), שם יכסוף. — לראותך (שם), כי"א: אל ראותך. — וירח (שורה 22), ש"י קורא: וי"בח (!) והוא מוסיף באור לאמר: הפעמון יאזין והקנמן יריח ואין אני מודה לו.

שורה 23—27: בליל, אשר לא אראה בו את דמות תבניתך בתנומות עלי משכב, כאשר הסכנתי לראותו בחלומי, אצעק בעד המראה אשר נעלמה ממני ואשיר שיר עלמות לאמר:

יבא חמא יבא חלאף יבא חניני
אין גבית البارج למ תגניני

[וחרגמו ב: הוי יונה הוי ... הוי אהובי
אנה נסחרת בורח לא באת אלי].

לא אראה, באבן ספיר: אראה, והייתי יכול לפרש את הנוסח הזה,
אבן המשקל לא יחפץ בו. — יא חלאק (שורה 26), כ"א: אלחלאק. —
חניני (שם), אבן ספיר: חנוני. — אין (שורה 27), באים: אין. —
אלבארה (שם), כ"א: לבארה. — לם (שם), באים: לא.

קבה.

כ"א ח"א סי קצ"ו; כ"י ברלין 4⁰ סי 576 דף קב"ו ע"א. —
משקלו כמשקל שיר ג'. — מהנאמר בשורה 5 נראה שכתב ר"ה
את שירו לכבוד אחד מירדיו, אשר עלה לתורה בתור חתן תורה.
עבריק (שורה 1), כ"י ברלין: עבריק. — שלמות (שורה 2),
כ"י מלא וי"ו (שלומות) ראה איוב ה' כ"ג, ש"ב כ' י"ט; ואולי יש
לקרוא שלמות עפ"י בראשית ל"ד כ"א. — כתר לראשך (שורה 7),
כ"י ב: כתר לחופה. — שעור החרוז שורה 9—10: שלח לאפי
ידידיך ריח שמניך שהם חיי נשמות. — לשורה 11—12 ראה שמות
ל' כ"ג, שה"ש א' ג'.

קבו.

כ"א ח"ב מחלקה ב' סי פ"ד; כ"י ח"ב סי ל"ה; כ"י ברלין 4⁰
סי 576 דף קב"ה ע"א (= כ"י ג, ושם נמחקו חרוזים אחדים ומלות
אחרות). — מושח; נבנה ע"ד סי ס"ו, אבל אין לו מוריק ומשקלו
משקל אחר. — וכתוב עליו כ"י א: ולה פי אבן קמניל ענד ספרה
ללמרגב, וכן חרגמתי.

שורה 1—5: ביום אשר נָסַב ידירי מעלי ונפרד ממני ללכת אל ארץ רחוקה. היתה הוקה עלי מלחמת התלאות והרעות, כי שלחו אש (כאב הפרידה) בכסלי, עד כי אועק ואשוע שיחום עלי ידירי וישם ידיו על כסלי, פן ימס כברי מרב האש העצור בקרבי. — סב... מעלי (שורה 1) — הסבו... אלי, שני הפכים ולשון נעיל. — שְׁלַחו (שורה 3), נקדתי כן (למיד רפה) עפ"י תהלים ע"ד ז', וש"י מנקד: שְׁלַחו. — ואצעק צעקה (שם), בראשית כ"ז ל"ד, ובכ"יב: ואועק ועקה אסתר ד' א'.

שורה 6—10: וזה היה דברי אל ידירי: איך יעמד לבכי (יחזקאל כ"ב י"ד) אם תסע אתה ותעזוב את חרריו (חדרי הלב) אשר גָּרַם במו? הן בתוך לבי היה משכנך, ועתה איך יהיה בלעדריך? וידידי ענה לי לאמר: הן מחר, עת אסע מזה, יסע גם לכך עמי אני ירדך אשר גרתי בו! ויהי בעלות השחר (עת הנסיעה), ראה את הערתי צד 260 לשיר ק"ד), והנה צדקו דבריו אשר דבר, כי באמת נסע ונשא את לבבי אתו (וע"ד ב' וְגָרְיוֹ, בל' רבים, הם צפוני האהבה", אשר בלבך מגוריהם) ואז נגלו כל צפוני אהבי אשר צפנתי לו, או נודע לי עז אהבתי אותו וכי ידירתי עמוקה כל כך שם בחררי לבכי פנימה, עד כי גם בני עש הנצמדים יחרו כאהבתם איש לרעהו (ראה את הערתי צד 174 לשיר ע' שורה 31—34), לא יכלו להבין את אהבתי ולבוא בסודי. — ולבך (שורה 7), בכ"יג: ולבו. — צפוני (שורה 9), בכ"יב: צפונות. — צפנתי לדודי (שם), עדה"כ שה"ש ז' י"ד. — לא באו בסודי (שורה 10), עדה"כ בראשית מ"ט ו', ובכ"יב וכ"יג: לא עמדו בסודי, ירמ"י כ"ג י"ח, כ"ב.

שורה 11—15: המשורר ישא מדברו אל ארבע רוחות השמים ויאמר, את רוח צפונית הביאי נא צרור בכנפיך את הריח הנעים הלקח נפשות ומחור נשמות, ואת רוח דרומית, שובכי אלי את ידירי אשר ברח ואיננו, הביאי אותו לי בתנומות; את מזרח שאי לידי רב שלום עד בלי ירח (תהלים ע"ב ז'), ואת רוח מערבית, אשר תזכירני את ידירי נִתְפַּחֵי את היקוד אשר בקרבי, את הגידי לי, אם יש איד כאידי והִזָּה כְּתַנְיָו! נִשְׁקָה (שורה 14) קרי: נִשְׁקָה.

שורה 16—25: המשורר הוחיל לשיבת ידירו והוא אומר: כאשר נסע ממני מאיר ידירי — העומד יחירי ומפורד במשרתו ולא

הגיע עוד אדם לכבוד יקרו (ע"ד יחיד הדור) — בכיתי בכה רב, אבל
 כאשר ישוב מארץ מרחק תערב לי שנתי (ודבר המשורר בלשון עבר
 כאלו כבר באה תקותו), וע"כ זנחתי את מגורי מושבי וארוץ לשכן
 בעיר מגוריו הוא. בחשבי כי כבר שב שמה, אכן ראיתי כי לא שב
 עדנה, ואֶשָׁר את שירת אוהב אשר בגד בו אהובו לאמר:

أما أن احرمتنى الغرنة نرجع أبلادي
 ואני למ . . . יא قوم

[ר"ל ע"ד ב': הלא אם שרפני הנדוד | נשובה לארצו || ואם לא... |
 היו עם...] — בו (שורה 20), כ"א: בא. — לי (שם), כ"ב: לו. —
 גרבה (שורה 24), כ"ג: גר בא. — לבל אדי (שם), שם: לי
 בלאדי. — יא (שורה 25), שם: ים.

קכז.

כ"א ח"א סי' רפ"ב; כ"ב ח"א סי' צ"א. — ע"ד משקלו (הוא
 המשקל התנועי או המשקל הקל) ראה בספרי על המשקל בשירי ר"ה
 ח"א צד 44—47. — כתוב עליו כ"י: וקאל מהגולא, ר"ל ואמר
 שיר עפרה, ואנכי קראתי לו שיר מכתם (ונדפס בטעות: מכתב).

- שורה 1: יערי צופי, ר"ל יערת רבש ונפת צופים.
 שורה 2: סניך האדומים ולחייך שושנים היה היו לי לגן עדן,
 לולא חפץ עפעפך לראות אותי, כי הוא כחרב המתהפכת ימנעני מקרוב
 אל העדן; ראה את הערתי צד 172 לשיר ע' שורה 31—34. —
 עפעפך, כ"י כה"י: עפעפך.
 שורה 3: הלואי שיהיה טובך המקרה אשר יקרה את ניבי,
 ויהיו אמרי פי לסניך לרצון; תהלים י"ט מ"ו.
 שורה 4: לבי לבה, לשון נעיל; ראה את הערתי צד 153 לשיר
 ס"ה שורה 2—5.

שורה 5: הפיחי, כתבתי כן עפ"י כ"א, והעקר: הפיחו, כמ"ש בכ"ב וכאשר הגיה ש"י מדעתו. — שה"ש ד' ט"ז; ה' א'. — על אף צ"פ, ר"ל על אף שוררי המקנאים לי; ואם כתב כן לאהובתו (ראה את מאמרו של הח' איגרס בס' היוכל לגרין צד 113 והלאה) כונתו, כי ישק אותה על אף רואיו ומוכיחיו. — צ"פ, הראשון (בשורה 2) הוא פעל, והשני (בשורה שלפנינו) הוא שם.

שורה 6: ההוד, בכ"ב: האור. ה'ש"פ, קרי: ה'ש"פ (ב).

שורה 7: ערהיב יחוקאל כ"ח י"ב, ויש קוראים שם חותם או חוקם.

קכח.

כ"א ח"א סי' ר"ל (ברשימה, וחסר בכ"י עצמו); כ"ב ח"א סי' פ'. — נדפס באבן ספיר לר"י ספיר בראש ח"ב; הרכבי ח"ב צד 37 סי' א'. — משקלו כמשקל סי' ב'.

שורה 1—4: אתה השר, היושב לכטח כמושבך האיתן (במדבר כ"ד כ"א). המתענג בגן ביתן ובית חתן, קבל את ברכת שלומי אני עבדך, אשר ירדתי הים כאניה ואתן את ביתי על תהומות מים רבים. — בגן ביתן ובית חתן (שורה 2), הוא הנוסח הנכון; ראה שיר ע"ה צד 113 שורה 23—24 ובמה שהעירוני ע"ז צד 191. והנוסח הזה ה"י גם לפני ר"י ספיר, אולם הדברים לא היו מוכשרים להלל בהם את ר"מ שטרשון, ע"כ שנה בכונה את החרו וכתב: יושב בגן דעת ובית מתן (ר"ל ר"מ שטרשון מצ"ן הנהו בחכמה ובנדיבות), ואת נוסח כ"י שבידו הדפס בהערות. ושגגה יצאה מלפני הרכבי, שהוא חשב, אשר רק חקן ספיר את הנוסח, יען לא הבין פתרון הדברים, וע"כ הדפס גם הוא (הרכבי) את החרו כוה"ל: "יושב בגן ביתן ובית מתן", ובהערותיו (צד 179) הוא אומר: "כדיואן ר"ה הנמצא בכומבי"א (שממנו הדפס ר"י ספיר את השיר הזה) כתוב: ובית חתן; ואולי היא הנוסחא הנכונה וכ"י" אולם אין ספק בדבר וכמ"ש.

שורה 5—6: את שלום העבר אשר רכב על גלי ים וגלגלי מרכבה, בים וכיבשה, על כמתי ארץ ועל גב הלויִתן הרוכֵב בתוך מים אדירים. — עלי, כ"ב: בתוך. — גלים וגלגלים, לשון נע"ל. — ארץ (שורה 6), ככ"ב: הים, והיא הגהה שלא מדעת.

שורה 7—8: ראה בראשית ל"ז י"ד—י"ח.

שורה 9—10: כתב הרכבי: „קרחי, כפה"ג כונתו משורר ככני קרח שמהם נמצאו שירים ומזמורים בתהלים; או ר"ל כי בהיותו מורע הלויים הוא קרוב למשפחת קרח שהי' ג"כ מבני לוי, אך זה יהי כפל לשון מכית הקודם, לכן הבאור הראשון נראה לי עקר"; ולי נראה יותר הבאור השני, אולם אין בידי להכריע. — מעדת, כ"ב: בעדת.

קכמ.

כ"א ח"ב מחלקה ב' סי' ס"ב; כ"ב ח"ב סי' י"ב. — נדפס בתפלות שינגלי (= ת"ש) דפוס ליוורנו דף ע"ג ע"ב בתור פיוט למילה (ושם דף ע"ד ע"א נמצא עוד פיוט אחר המתחיל „שיר חדש כפי כלנו" והוא ממשורר מאוחר, אשר מר"ה ראה וכן עשה); גנוי אקספורד צד XIII; הרכבי ח"ב צד 37 סי' ב'. — מושח; המדריך לו חרוז אחד מחלק לשני חלקים ולהם יציאה אחת שהיא גם יציאת האזור אשר גם לו חרוז אחד מחלק לשנים; החצי השני מחרוז המדריך והאזורים הוא דבר הנביא בישעי' ט' ה'. הבתים ארבעה ארבעה חרוזים להם ולחרוזי כל בית ובית יציאה בפ"ע. משקל חלקי המדריך והאזורים כמשקל חרוזי הבתים, ו' תנועות מבלי שום לב לשו"א, לחטף ולתנועה קלה. — והנה ככ"ב נאמר שכתב רי"ה את שירו זה לכבוד רי"צ בר ברוך ביום שנולד לו בן, ובכ"א מצאתי: „וקאל יהני ר' יצחק בן ברוך חין רוק אבנא, ר"ל: ואמר בכבוד רי"צ בן ברוך בהולד לו בן, ועל גליון הכ" תקן אחד הקוראים וכתב: צ"ל בן ברוך, והרכבי כתב (הערות צד 180): „ואולי רשימת השיר הזה הוא שלא בדקדוק, ובאמת הוא לכבוד ר' ברוך ב"ר יצחק ליום הולדת לו בן, כמשמע מזה שכל דברי השבח והתהלה נאמרו אליו, וכספק הוא אם נזכר בו גם שם ר' יצחק אביו. ורעתי נוטה לדעתו.

שורה 1: תהלים מ' ד'; ישעי' מ' ה'.

שורה 2—6: דה"א מ"ו ל"א (הרום = ארץ, ישעי' מ"ו א');
בראשית כ"א ו' (ובת"ש: ישחק ת' יצחק); ש"א כ' כ"ט. — והנה
אם חבר השיר לכבוד רי"צ כ"ב, אז כונת שורה 5 פשוטה, ואם תצדק
השערת הרכבי, שחבר השיר לכבוד ר' ברוך, או הכונה על הילד
שנקרא שמו יצחק, וכן העיר הרכבי. — בגלל (שורה 5), בכ"ב,
ג"א והרכבי: בגלל, ואינו נכון.

שורה 7—11: ש"ב י"ח כ"ב; ישעי' מ' ה'; בראשית כ"ו כ"ב,
ונוסח ת"ש: כי עתה ד' הרחיב לנו, אבל מלת "עתה" לא יחפץ בו
המשקל והשאר הוא לא כלה"כ.

שורה 12—16: העיר הרכבי על קבלת הראב"ד שהעיד על ר'
ברוך שהיה "יודע חכמת יונית מוסף על תורתו וחכמתו", וכדברים האלה
העיד גם על ר' יצחק אביו. — אבות פ"א מ"ו; שמות כ' י"ט. — ונותן
פריץ, של החכמות; ראה רמ"ש בס' היוכל לכבוד צונץ צד 1
הערה 1.

שורה 17—21: גאון מגאון נפרד, ר"ל שהמקלל הוא גאון בן
גאון, והפרוש הנה נראה לו להרכבי שהוא רחוק, וע"כ הוא מפרש
לאמר: "אף כי הוא נושא משרת גאון (ראש ישיבה) בכל זאת רחוק
ונבדל הוא מגאון וגאון"; ויותר נראה שכל הבית הזה מדבר
בילד הנולד, והמשורר צופה למרחוק ורואה את הילד הרך שנעשה
לגאון בן גאון וכו' כי היא תקוה, והתקוה הזאת היא תקות ספרד כלה,
וע"כ לא תראג עוד מאז נולד. ועל שורה 19 כתב הרכבי: "ר"ל ר'
ברוך הוא נעלה ונשא כ"כ עד שלידתו חשובה כירידה ממרומים";
ובת"ש מקד: יָרַד, וכן כתב: אולי צ"ל יָרַד. וע מפרש גם הוא לאמר:
נולד בן לחכם המהלל... שהוא גאון בן גאון ועוטה צדקה כמעיל,
ומיום אשר ירד הילד הנולד ארצה אין לראוג עוד כי תמות חכמה
עם האב, ומעתה מחורת על אכסניא שלה (ותחת נולד צ"ל נולד).
— שורה 21: דברים ל' י"ב.

שורה 22—26: כאשר נתן ד' ניר משרה ועריכת נר לרב
ברוך, כן יחיש את המועד (ישעי' ס' כ"ב), אשר זה זמן ארוך מקוים
לו עם בני ישראל הקוראים מנת דרוך (שם ס"ג ב'; ר"ל מתוך הגלות

אשר הם נדרכים שם ורגל גאווה חרמסם) לאמר: קומה עורתה לנו
(תהלים מ"ד כ"ז).

שורה 28: נאנה, כ"ב: נאלח.

שורה 29: ייגע, ג"א והרכבי: גע; איכה ה' ה'.

שורה 30: נוסח ג"א והרכבי: ואם הוא בית חשך הונח, ונוסח
הונח נמצא בכל הנוסחאות זולתי בתי"ש.

שורה 31: ישעי' ל"ג כ"א.

קל.

כ"א ח"א ס' ת"ו; כ"ב ח"א ס' ל'. — משקלו כמשקל שיר ג' —
וכתוב עליו ככ"י: וקאל ימדה ר' יוסף הלוי אלמערוף באבן מיגש
(ר"ל: ואמר בשבח ר"י הלוי הירוע [בשם] אבן מיגש).

שורה 1—6: אתם הרואים את המאור הגדול, המושל ביום
ובלילה ומפיץ אורו בכל עת ובכל שעה, את רב יוסף, אשר רבים
יתאוו תאוה לתת נפשם כפר נפשו ולהוסיף את ימיהם על ימותיו —
אל תחמהו! הן האל שכן שחקים, אשר ברא את צבאות השמים
ויעמידם על משמרותיהם, היכלת בידו לברוא גם עלי אדמות אדם ביקר,
אשר לא ימוש אורו ונגה זרחו לא יאסף. — יוכל (שורה 3), כ"ב:
יוכלו.

שורה 7—14: הבורא הוא ערך אותו (את רב יוסף) להיות
הנר המערבי (כי במערב ה' מקום משכנו של רב יוסף) ומכבודו האיר
כל קצות המערב; מכל בחורי הקהתים, בני לוי, מתי סודו של הבורא
ונשאי משכנותיו (ואת היתה עבודת הלויים ומשמרת סקרתם על פי ד',
במדבר א' ט"ז והלאה) בחר רק בו לעמד לפניו ולשרתו, וכל אלה,
אשר רק במראה החלום ראה אותם יוסף שהם משתחווים לו (בראשית
ל"ז ט'), הנה הם משתחווים בהקיץ לר' יוסף ידידי, כי יתר שאת לו
בחכמה על יוסף הראשון, וכאשר נקרא שמו עליו ירש ממנו גם מעשיו
הטובים אשר על ידיהם ימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. —

אף כי (שורה 14), = לא רק; ול באר אף כי = אף = גם (משלי י"ט ו', יחזקאל כ"ג מ'), אף כי שמותיו ר"ל עם שמו.

שורה 15—20: אתה, המבקש תורה, ראה הן לבו של ר' יוסף הוא ארונה ולשונו מפתח לו (לארון הרת אשר בלבן), וע"כ עווב הימן כלכל ודרדע ועווב את חכמתם (מ"א ה' י"א), ושא מדברותיו (דברים ל"ג ג') וקח אותם. כי בהם תמצא חכמת בינה, כי הוא מזה בן מזה (ברכות כ"א ע"א) וכמשה וכשמואל אבותיו (כי מבני לוי היו) כן יזה גם הוא וכן יפיץ תורת ד' צבאות. וב העיר: אולי רומז גם כן אל ר' משה בן חנוך ור' שמואל הנגיד אשר קדמוהו בספרד בהרבצת תורה. — ארון (שורה 15), מיב י"ב י'.

קלא.

כ"א ח"ב מחלקה ב' סי' ס"ז; כ"ב ח"ב סי' י"ח. — מושח;
הבית לו שלשה שלשה חרויים בלתי חלקים ויציאה אחת להם, והיא שונה בכל בית ובית. כפי העולה על רוח המשורר. האזור חרוו אחד לו והוא מחלק לשנים חלקים, ויציאה אחת לשני חלקי האזורים כלם. את המלה הראשונה בדלתות האזורים כפל המשורר ג' פעמים, כמנהג הנהוג בשיר הערבי, אשר מטנו לקח לו את האזור האחרון. — והנה אמרתי, שכתב המשורר את שירו זה לידירו, ובכ"י כתוב רק: וקאל; ואפשר שהוא אחד מהשירים, אשר כתב אותם לאהובתו כאלו היתה ידירו; ראה משי"כ איגרים בספר היובל לכבוד גרץ צד 113 והלאה.

שורה 1—8: כונת שני הבתים האלה גלויה ואיננה דורשת פתרון. — בעיניך (שורה 2), כ"א: בעיניך; נוסח כ"ב: יקר בעיניך אדוני יגוני, טעות הנכרת. — לשורה 3, בראשית מ"ב ל"ח; ש"א כ"ח י'. — צום (שורה 6), מ"א כ"א כ"ז (באתנח), וש"י מנקד צום. — לשורה 8, דברים כ"ד ט"ז.

שורה 9—12: אם תשטח על חלוי, חלי האהבה, ובכונה חאמר להכאיב את לבבי (בפרודך). הגה אשטח לך את לחיי, ואולי ירך לבכך בראותך את דמעותי, אשר כפלני מים תרד עיני והנה שוטפות

על לחיי, ותשוב ממחשבתך הרעה ותענני ותאמר לי: בחיי אשבע, כי אין ברשתי ובחרמי רק אלה, אשר בתמי הרגתים ובלא צדיה לקחת, את נפשם (כי נתתי עיני כס ויפלו לפני שדודים!) — ותענני (שורה 11), בבי כה"י: ויענני, והנוסח הזה יש לפרשו ג"כ אבל רק בדוחק. — וחי (שם), הוי"ו ענינו כוי"ו השבועה בערבית.

שורה 13—16: ויש אשר אריב אני כנפשי ועם לבי אתוכח על אדות הכילי (כן יכנה את ידידו אשר לא יחפץ להעתיר לו את נשיקותיו) ואמר, אולי רק להפחידני הוא אומר בהפרדו מאני ואולי תשיבנו לי שנתי ובחלומי אראנו, ואם הרחיק ממני ויעף לו עד כי לא אראנו בנומי, בשנתי הקלה, הנה אבוא בכפל שנתי, ואם תחוק עלי השנה, אז הלא אחזה את צלם דמות תכניתו!

שורה 17—24: אם אומר לנשקהו מנשיקות פי ולשבוע צוף שפתו (ראה הערתי צד 26, לשיר י"ג שורה 13—16), אז יאדמו פניו מבשת ואראה, איך תהפך שפת הארמי (= לבן, ר"ל ידיד, אשר פניו לבנים) לאדמי (ר"ל שתהיי אדומה במראָה; ארם וארם הם, כידוע, שני שבטים ולא־מים שונים). ולמען עורר את עז אהבתי ואת אש חשקי, יפתח את שפתיו וישיר לי שירת אהבים לאמר: רב לך, ידיד, בא נא ושקה לי!

בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס בִּס
 وِدَع سَوَاك يَا عَمِي

[ותרגמו ב: שֶׁק שֶׁק שֶׁק עַל סִי] ועוזב חרוֹן דוּרִי]. — לשורה 20, צפני ג' ט'. — לשורה 21, משלי ז' כ"ג. — ישיר (שורה 22), כ"ב: שיר. — נוסח השורה הערבית היא משובשת ככ"ב: כוס כוס כוס פי סומי | ודע פואראך יאעמי.

קלב.

כ"א ח"א סי' ת"ה; כ"ב ח"א סי' כ"ח. — משקלו כמשקל שיר ג'. —
כתוב עליו בכ"י: וקאל ימדה (ר"ל: וכתב שיר תהלה).

שורה 1—6: שלום לך מאל ושלום מאת ידידיך, אשר החשכת
את אורם בהפרדך מהם, שלום לך אתה החכם, אשר אספת תבונות
בחפניך, ונדיב, אשר פורה ירך תבונות, כסף וזהב וכל כלי חמדה (ראה
נחום ב' י'), חסיד, אשר גדלוך החסדים אשר פעלת וירוממו את שמך,
ונאמן, אשר היתה האמונה אומנתך (חגנים משלש, וכבר אמר ר"ה
בזאת בשיר סי' צד 89 שורה 19: כי האמונה היתה אמתך) 1 —
לנדיב (שורה 1), טעות שפלטתה הקולמוס, וצ"ל: לחכם.

שורה 7—10: והיה כי יעלה זכרך ויבוא לפני ידידיך, או
יהפך לבכם ללהב (לשון נע"ל), כי אש האהבה נשקה בו, וכי
יוכרו את פרוךך, אז יהפכו עיניהם והיו לעינות, כי תרדנה פלגי מים
(ראה צד 153 בהערתי לשיר סי' שורה 2—5), וכמעט אבדו
ידידיך אלה בענים, לולא בא כתבך, הנותן רננות בפי אלם (ישעיה
ל"ה ו') וישיב את נפשם. — ועיניהם עינות (שורה 8), לשון
נע"ל; ראה שיר פי' צד 123 שורה 2.

שורה 11—20: אתה, ידידי, אשר גדול כבודך וכל הלשונות
תדברנה בטוב שמעך ואת יתרת מעלתך תבשרנה, שא שלום וכן
מאת האל, אשר בחרך בראשיתך ועוד יפליא לעשות בהיטיבו את
אחריתך (דברים ח' ט"ז), כי עוד גדולות נכוננו לך ומעלות יקר צפונות
בשבילך, ואם אתה לא תבקש לך גדולות (ירמ' מ"ה ה'), הנה האלהים
הכין אותך ועתדך (משלי כ"ד כ"ז) לנתון ולבנות (ראה ירמ' א' י'),
ר"ל להיות לכל לראש, כמו שאול, אשר לא בקש גם הוא גדולות,
כי רק אתונות אביו הלך לבקש, וימצא מלוכה (שי' פ"א ש"ה ט' י').

קלג.

כ"א ח"ב מחלקה ב' סי' צ"ו. — מושח; המדריך שני חרוזים לו והם מחלקים לדלת וסוגר, ויש לשני חלקי החרוז הראשון יציאה בפ"ע וכן לשני חלקי החרוז השני, וגם משקל שני החרוזים האלה שונה זה מזה. האזורים בנויים ע"ד המדריך והם דומים לו במשקלם וביציאותיהם (ויציאת החרוז השני הוא — ע, פת"ח ואחריו ע"ן). לבתי השיר שלשה שלשה חרוזים בלתי חלקים, ויש לחרוזי כל בית ובית יציאה בפ"ע. — ממעל לו כתוב בכ"י: וקאל לחן אל תנה מרף קבוע (ר"ל: ואמר בנגון השיר "אל תנה" וכו', והשיר הזה בלתי נודע לי, אבל כנראה משקלו שונה ממשקל השיר שלפנינו, וכבר מצאנו כמה פעמים בכתובות כאלה, כי לא דקדקו כותביהם ולא שמו עין לראות אם משקל שני השירים דומה זל"ו). — משורה 13 נראה, שהיה אליה שם היודיד, אשר לכבודו כתב ר"ה את השירה הזאת.

שורה 1—2: לחי אהבי יריקו (קהלת י"א ג') חן, אבל הם מריקים (יחזקאל כ"ח ז') גם שר חרבות על כל הקרב הקרב אליהם, וגם איש החכם כדרדע יהיה חסר לב על פני אוהבי, ואמנם איך יעמד מדע נגדו ואיך לא יאבדו עשחנות גבר ליפיו! — יריקו — יריקו, לשון געיל.

שורה 3—7: הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם (ירמ"י ח' כ"ב), כי מדוע לא תעלה ארוכה למחלתי ומדוע אספה בצירי! הן מחנות האהבה והתשוקה החונים בתוך לבבי (ראה שיר קל"ח צד 203 שורה 44: בקרבי מחנות השקך מריעות) והממלאים אותו מפה לפה (מ"ב י"ב כ"א, כ"א ט"ז; עזרא ט' י"א). הם השיקו אש בתוך קרבי, והמים היוצאים ממעינות לבי כאשר יחם (ראה הערתו צד 93—94 לשיר מ' שורה 9—12), לא העתיקו ולא גרעו מלהביו ולא כבו את אשו הגדולה, וכמעט קט באו עלי עת ופגע, כמעט קרב קצי ובא יום פקדתי. — בצירי (שורה 4), בכ"י: בצורי. — מי עיניו (שורה 6), ב קורא: מעיניו. בנוגע למשקל השיר, הנה השתמש פה המשורר ברנל פֶּאֶעֱלִין (- - - , ניו וְלֵא) תחת רנל פֶּעֱוֹלִין. — העתיקו (שם),

חקנתי כן בעצת ע, ובכ"י: העניקו.

שורה 8—12: מרב צירי וצערי כמעט נכדל תארי ואבדה צורתו ויצרי כצל היו (ראה הערתי צד 219 והלאה לשיר צ"ב שורה 1—6), ומה אקוה ואיחל עוד, ואני ידעתי גם ידעתי, כי צירי זה לא יחדל, אבל יגדל עוד ככל אשר אוסיף לדבר בו בידידי, אשר מעניו ומרברי פיהו יוסיפו לו חן ויעניקו הוד ללחיו, אשר הבקו במ ורדים, ואם אמרתי אלכה נא גם אנכי ואקטף אחד הורדים, אשר זרעתי לי באמונתי וחם לבבי, לב אהב, והנה הוא יאמר: אל תפרעני ואל תשחית את הדר ורדי! — וְרָךְ (שורה 12), בשביל המשקל נקדתי עי"ם גֶרֶךְ, שהוא מענינו לדעת ר' יונה בשרשיו (שרש נרד), והשווא שתחת הדלת גם הוא נח; ראה שיר קל"ז צד 200 שורה 17 ובמ"ש ע"ז צד 311.

שורה 13—17: ירדי זה כאליה החשבי כשמו, והוא מקדש והר המוריה (משכן העדות וממנו הוראה יוצאה), ושמו כפלגי מים בציון, משיב לב ונפש, ומחשבות לבו עמוקות כ"כ, עד כי צבאות שחקים ומלאכי מעלה עליהם לדרת עד ירכתי תהום כבואם להשיג ולהבין אותן, ואנכי, בן אדם תולעה, לא אוכל לנגוע אף במעט מהן, וע"כ לא אנסה לבוא עד תכונתן, כי למה זה הבל איגע (איוב ט' כ"ט). וע קורא לו (תחת לו בשורה 16) וכך הוא מפרש את החרוזים: לו מַחֲשָׁב (= מחשבותיו) הדביקו (= השיגו) את צבא השמים, וזממיו העמיקו לדרת עד תהום, הוא יודע מה שלמעלה ומה שלמטה וימצא חֶקֶר שלהם, ואני בדעתי כי לא אסיים שבחי דמרא לא אֶהְיֶה נגוע בקצהו ולהשמיע תהלתו, כי למה זה הבל איגע, רק בדרך כלל אני אומר (שורה 18) עין יקר הוא וכי. — מֶקֶדֶש (שורה 14), קרף דגושה ורליית רפויה מפני המשקל, וכן נמסר בשמות ט"ז י"ג. — מחֶשֶׁב (שורה 16), לפי פרושי יתכן לנקד: מחשב, ובכ"ב: מחשבי. — ומה (שורה 17), בכ"י: ולמה, נגד המשקל.

שורה 18—22: הוא עין יקר וכל חכמי לב וולתו הם רק כברים וענפים רכים, הוא לבדו דומה למלאך ד' צבאות והם רק בדים הם (ישעיה מ"ד כ"ה), הוא ארון התעודה והם רק בדים, אשר נשא הארון בהם (הוא העקר והם טפלים לו), אהביו ימתקו מדבש לאלה, אשר היניקו (אהביו) אותם את יפי שדיהם, ועיי מעלותיו אלה תקע אהליו בלב ידידיו, ואיך לא יבקע הלב עתה בהפרדו מהם! — בדים

(שורה 18, 19, 20), תגנים, ומצאנו רוגמתו בתרשיש לרמביע שער
א' (צד 16). — הם (שורה 20), בכ"י: והם, נגד המשקל. —
ליסי (שורה 21), שם: ליוסי.

שורה 23—27: לפאת מערב, אשר שם ישכן ידידי, אני
אומר: הן מורה את, כי שם יעלה השמש ויורה, ועתה משך נא
והחזק בעפר, אשר יאמר לכרות, עד אשר אתפלל לאל ואצעק ואומר:

الحييب يمر عنى طرفة ويمن على بتعنيقة
ואرى לנפסי לא תפגע فيا رب ما اصنع

[ר"ל לפי העתקת ב: הידיד יעבר ממני...| ויתן לי את חבוקו||
ואני רואה את נפשי שאינה מספקת בזה| וזה אלהים מה אעשה!].
למורה, כ"ה בכ"י והיא טעות יוכיח עליה המשקל, וצ"ל: מזרה.

קלד.

כ"י א ח"א ס"י צ"ב; כ"י ב ח"א בין ס"י ע"ז ובין ס"י ע"ח. — משקלו
כמשקל שיר ג'. — כתוב עליו בכ"י: וכאן אלחבר אלמדכור דגאגא
כתורה וכתב אליה (ושלח לו החבר הגזכר [מבורך] עוסות רבות וכתב
לו). — פרטי הענין בלתי נודעים לנו, וע"כ תחסר לנו ידיעה ברורה
בנוגע לכונת דברי המשורר ורמזיו. והנראה שאמר לו: אתה הרבית
לי תרנגולים, ואולי חשבתני לכוס ושלך (ויקרא י"א י"ז), לחיה הורסת
וטורפת תרנגולים, ואולם אני אין לי חפץ בכאלה, והעוף אשר שלחת
לי עזבתיו לזר והוא כמו נתעב בעיני ומושלך ממני, ואם תרצה להטיב
עמדי, אז אל תוסיף לשלוח לי תרנגולים, אבל מלא את שאלתי אשר
שאלתי ממך אני עבדך. — ורזה (שורה 3), דל הוא ורזה בעיני,
ובכ"י ב: והיה, ואולי הוא הנכון. — עבדך (שורה 6), כ"י ב: עבד.

קלה.

כ"א ח"ב מחלקה ב' ס' ק"ב. — מושח; נבנה ע"ד שיר ס"ז והרומים לו. אבל משקלו משקל אחר ומדקדק.

שורה 1—2: ידידי מתנהג עמי כאלו נדר שיכלא תארו את גוף רואיו וכל המציץ בו יפגע, תחת אשר היה לו למלא לי כוס מאהביו, לו שמר את בריתו אשר כרת אחי. — לכלא, דניאל ט' כ"ד, ובכ"י: לכלה. — שמר (שורה 2), שם: שפר.

שורה 3—7: המשורר מדמה את גוף ידידו לסעיף כסף ואת פניו הסאירים לפני שמש; שאר דברי הבית הוה מבוארים וברורים. — ישאל (שורה 5), כנה את הלבנה בל"ז, והממאן בזה ומניה וקורא תשאל או ישאל (שאל) לא הפסיד. — כסיל (שורה 6), איוב ט' ט'. — זרוע (שם), בכ"י: זרועו; ראה ישעי' נ"ב י'.

שורה 8—12: אין זה כי אם ידידי הדר שחק הדרו, או ספיר גורתו! והוא גם ממרחקים ילכוד לבבות יודעיו ע"י חנו ויפיו, כי כאשר יפתח פיהו בשחוק על אשר אבכה על פרידתו, אז תחזה את שניו הלבנים כמו הדר היותר טוב והם ממלאים את המקום בין שפתותיו, אשר הן כחוט השני, וממבט עיניו הנוצצים אחלה והנני שכור מבלי יין אשר יחמר לפני. — קצודו (שורה 9), נקדתי כן עפ"י איוב י"ט ו'; ואולי יתכן לנקד קצודו בשביל היציאה. — חמר (שורה 12), תהלים ע"ה ט'.

שורה 13—17: כל מריבי (כצ"ל), אשר יריבני על עז אהבתי, יחשך ריבו בראותו את ידידי, כי אז בעין לבו (ראה משי"כ במה"ע Monatschrift שנת מ' צד 35 הערה 2) יראה ומכשרו יחזה (עדה"כ איוב י"ט כ"ז) את חליו, כי גם הוא יחלה כמוני! ואמנם ידידי זה בדבריו הנעימים ובניביו הנחמדים יגהה לב אנוש ממורו (עדה"כ הושע ה' י"ג) וירפאנו מחליו, בעוד אשר מעשהו בעפעפיו, שהם כעפעפי החולה (חלי הארבה), ר"ל מבטי עיניו החודרים אל חדרי הלב, הם ילכדו בלי מכמר ובלי רשת את כל לב הכוסף לו וכולה אליו.

שורה 18—22: ימים רבים הייתי נבוך בפרוש שורה 18—19
מן הבית הזה, והנה בא ש"י ויאמר להגיה ולקרות:

צָד וְלֹא צָדָה לֵב בְּחֵץ עֵינַיִם שְׁבוּרִים
בֶּן-צְבִי רָדָה לֹא בָכְהוּ בְּכַפִּיר יַעֲרִים

וענין עינים שבורים כמו בערבית, ובמ"א הוא אומר "חלי עיני" (ראה שיר מ"ו צד 63 שורה 33; שיר מ"ט צד 65 שורה 3; וכן פרשתי "בעפעפים כחולה" בשיר שלפנינו שורה 16; ודע כי ההגהה הזאת, רצוני: לקרות שבורים תחת שכורים, בלתי מוכרחת לדעת, כי נוכל לפרש גם "עינים שכורים", ר"ל אדומים כעיני השכור, ער"ו) והכונה: בן-צבי, הוא עפרי הוא ירדי, צד הלבכות בחץ עיניו ורדה לא ככפיר יערים הרודה בחיות היער בכחו הגדול. וע מאשר ומקום את הנוסח כמ"ש לפנינו, רק שהוא קורא בשורה 19 כי תחת ב"ן, ולדעתו ענין דבור ולא צדה (שורה 18) וכן לא ברוחו (שורה 19) אחד הוא, והכונה בלא צדיה, בלא דעת, לתמו (כמ"ש בשיר קל"א צד 192 שורה 12, וכן בשיר שלפנינו שורה 17: בלי ממר, ובשיר קל"ז צד 200 שורה 18: ואין שלח וכיוצא בהם; ראה הערתי צד 169 לשיר ע' שורה 3—8), ומעם החרוזים הלא הוא: צד בלא צדיה את לבי בחץ עיניו השכורות לא מיין אלא מאהבה, כי רדה צבי לא בדעת אבל משל בו ויגבר עלי ככפיר היער הרודה בכל. וענין שאר חרוזי הבית הזה: ואם אמנם פרידת ירדי ורחקו ממני כאש מוקדה בלבבי, אבל זכרו כיצרת הרבש בעיני, ואם נעדר מומני צוף — אשר במתק חכו של ירדי יסלה — הגה בו, בירדי, נשמר לי תמורתו די דבש כי בטעמו מרפא לחולה. — לא צדה (שורה 18), שמות כ"א י"ג; צד — צדה לשון נעיל.

שורה 23—27: ראה הערותי צד 118 לשיר נ"א שורה
1—4 וצד 93—94 לשיר מ' שורה 9—12. וענין החרוזים הערביים:

من عشق يعذر وأنا عشقت غزلاً
واحد¹ أسمر قد ملا الأفاق جمالاً

[ותרגמו ב: מי שאהב נקי מעון | ואנכי אהב צבי || אחר שחרחר
אשר | מלא העולם כיפיו.]

¹ כצ"ל תחת ואחר (שורה 27).

קלו.

כ"י"א ח"א סי' שצ"א. — משקלו כמשקל שיר ג'. — כתוב ממעל לו: ולה ענר תשייע צדיק, וכן תרגמתי.

שורה 1—6: בו ביום, אשר שלחתי את ידי מעל פני, כי נפרד ממני וילך לו, נאלמתי דומיה ולשוני ככדה ולא יכלה לדבר אליו דברים נכוחים, עד כי התפלא הוא וישאלני לאמר: מה זה היה לך, כי תחשה ולא תדבר, הלא לשונך מהרה לדבר עמי צחות (עדה"כ ישע"י ל"ב ד') גם תמול גם שלשום? ואף אנכי אשיב אמרי לו ואענהו לאמר: הכאב הוא בלל שפתי — ונתערבו דברי באנחות ולא יכלתי לדבר עוד דבר.

קלז.

כ"י"א ח"ב מחלקה ב' סי' ע"ו; כ"י"ב ח"ב סי' כ"ו; כ"י ברלין⁴⁰ סי' 576 דף קכ"ג ע"ב (= כ"י"ג). — מושח; נבנה ע"ד שיר קכ"ג ובמשקלו (וכן כתוב ממעל לו בכ"י: וקאל לחן מפאתי היכל). אבל שונה ממנו בסדר היציאות, כי חלקי החרוז הראשון של המדריך שוים ביציאותיהם לחלקי החרוז הראשון של האזורים שכנגדם, והיה לחלקי החרוז השני של המדריך ושל האזורים כלם.

שורה 1—2: איך אוכל להוכיח במוסרי את מעינות עיני ולקרוא להם: התאפקו! ביום נדוד, אשר אז הם ממהרים לרדת, והמה מתדפסים כאלו רצו לרדוף אחרי ידי. ועפ"י דברי ר"י האלה נבוא לכלל דעת בכונת דונש שאמר בחרוזו: דמעות עיני בדם דפקון למיודעי בעת רחקו (תשובות תלמידי מנחם צד 22). — ירבו יתדסקו (שורה 2), ע"ד אל תרבו תדברו (ש"א ב' ג'); ככ"י"א: יתרסקו.

שורה 3—7: איך ארדף אחר ידי ואיך אעבד את נהרי דמעי אשר בינו ובניני? הן על כל הר וגבע יעצרוני ענני בכ"י, אשר לא אוכל לעצרם ולכבשם! עוד בימי גאון עדיי, בימים אשר הי' לי חפץ בהם, ר"ל בימי חברה, ראיתי כי יבואו אחריהם גם ימים רעים ונוראים

ואספֿ' את הימים האלה למען דעת אותם בטרם יבואו, ואולם כיום חֶלְקוֹ לִי הַיָּמִים הָרַעִים וְאֶסְפֶּרֶם, לא בא במספרי יום נרד יידי, אשר מִנָּה (דניאל א' י') לִי אֵת מְלִיּוֹ הַמִּתּוֹקִים כִּמֶן וְאֵת דְּבָרֵי הַטּוֹבִים, אשר מדבש ערבנו לִי — לוֹ צִדְקוֹ (אבל לא צדקו, כי הפר את ברית האהבה בהפרדו ממני), כי לא הפצתי להאמין שיבא גם יום הפרידה. — וּשְׁנֵי קוֹרָא חֶלְקוֹ אוֹ חֶלְקוֹ (ת' חֶלְקוֹ בְּשׁוֹרָה 6) וְתַחַת מִנָּה (שורה 7), הוא קורא מִנָּה וּמְפָרֵשׁ: „יום אשר מליו חֶלְקוֹ לִי מִנָּה אֶחָת עֲרַבְנוּ לִי כְּדָבֶשׁ, וְלֹא בָאֵר אֶת הַמֶּשֶׁךְ הַחֲרוּזִים. — דְּמַעָה (שורה 3), כִּי־בִ: דְּמַעוֹת. — כִּמֶן מִנָּה (שורה 7), לְשׁוֹן נְעִיל. — לוֹ (שם), כִּי־אֵ: לִי.

שורה 8—12: הן אהבת יידי יפה המראה זכה היא לכל, ומדוע ישנה את מנהגי נגדי ומדוע יחמרו לִי מִיָּמִי (תהלים מ"ו ד')? והנה אני שותה את קבעת כוס מימיו אשר חמרו ואשתאה (בראשית כ"ד, ויש קוראים שם משחֶאָה; אשתה ואשתאה לשון נעיל) ואביט לדעת אולי נכמרו נחומיו (הושע י"א ח') עלי, ואולם האוכל לקוות טוב בעת אשר אני רואה, כי אימיו יחגברו עלי רחמיו? פִּיהוּ וְעֵינָיו יִתְחַלְקוּ, פִּיהוּ רַחֲמָיו, כי בנעם אמרותיו ישיב לב חולה ובלֶה, וְעֵינָיו — אֲכֹרִים לֹא יִדְעוּ רַחֵם; על לחיו גנת ורדים, אבל רבים שומריה נשקי קשת לנגדי ולא אוכל לגשת אל העדן מפני לחט החרב המתהפכת (ראה הערתי צד 172 לשיר ע' שורה 31—34), — יִפֶּה, כִּי־אֵ: יִפֶּת. — אֲבִיט (שורה 9), כִּי־גִ: וְאֲבִיט, נגד המשקל. — אִם (שם), כִּי־אֵ: אִךְ. — יִתְחַלְקוּ (שורה 11), כִּי־גִ: יִתְדַסְקוּ.

13—17: העֶפֶר, אשר עיניו תרפינה (יחזקאל א' כ"ד, כ"ה) כנפי הררור ברוב החן אשר להן, קייתי כי הנה תביאינה מרפא (ראה איוב ה' י"ח) גם למחלתי אני אסיר חנם אשר נגולו ממני דרור וחֶפֶשׁ, אולם הן ישנות בלי שנה, ר"ל אין לפניהן תנומה ושנה, והן שְׁמֵרוֹת באמונה את גֶּן, גֶּן בְּשָׁמִים, אשר כל מגדנות גנים לא ימישו מעשות בו פרי (עדה"כ ירמ' י"ז ח') ואשר ורדים ושושנים חברו והתערבו בו ולא ינתקו לעד. — תִּרְפִּינָה — תִּרְפִּינָה (שורה 13, 14) לְשׁוֹן נְעִיל, וכן חנם — חנם (שם ושם), דְּרוֹר — דְּרוֹר — דְּרוֹר (שורה 13, 14, 15), — מִגְדָּנוֹת (שורה 16), כִּי־גִ: מִגְדָּנִי. — נָּרַד (שורה 17),

נקרתי כן ע"מ נָרַד (בראשית י"א ל'); ראה ש"ב ו' כ"ג קרי וכת"ב ע"פ מקצת ספרים), וש"י מנקה: נָרַד; ראה שיר קל"ג צד 195 שורה 12 והערתי ע"ז צד 305. — ושושנה (שם) כ"ג: שושנה.

שורה 18—22: ידידי להם ואין שלח (דה"ב כ"ג י') לו, כי כלי זיינו עליו ומתארו היפה נשאי כליו, חרבו וקשתו; גופו הוא כמו שרביט ברלח לה, ומוהר פניו יעלה עליו אור (ראה שיר קל"ה צד 197 שורה 3; ראה הערתי צד 28 לשיר י"ג שורה 23—24; ומן הרברים אשר לא הבינם קאמינקא בשירי ר"י הריו: בשפת צבי חן אשר גופו ברולח לה, מלאכת השיר לנייבואיר צד 57 ותחכמוני מהדורת קאמינקא צד 461), ואולם את שערו השחור ישלח ויכסה על שחרו כסות מכנף לילו; הוא עניי אשר יענה את לבי ובכל זאת הוא גם ערני, הוא צרי למכתי ואם הוא גם צרי הנצב כאויב נגדי, גם חציו ימתקו, ולכות יחשקו בו אף אם יענה אותם ויוליכם שבי. — ואין, כ"יב: בא"ן. — מתארו, שם: מה תארו. — צָרִי, (שורה 21), כ"ה בני כה"י, ואין צורך להגיה ולקרוא צִירי, כאשר יאבה ש"י; ועל דעת ב צָרִי = צרתי, והוא כמו בצר הרחבת לי (תהלים ד' ב'), ר"ל בצרה. — גִּשְׁבוּ (שורה 22) מה"ד וצ"ל: גִּשְׁבוּ.

שורה 23—27: היתבונן דודי אם יראה, כי בת מבנות מדין (מבני קטורה, משבטי הערביים) תחשוק בו? הנה היא עברת על פניו וחתאונן בלבה, אבל לא עליו תלונתה כי הוא לא עשק איש ולא גול דבר, אבל תלון ותשוב ותלון על דין ועל דִּין האוסרים את הנשיקה (חק היה להם לבני ערב, כי כל אשה הנשקת לאיש עברי וכל איש יהודי אשר יאציל מנשיקות סיהו לאחת מבנות ערב ענש יענשו בפלילים) ותאמר:

يا قوم ما أصبرني نرا الكبيب جاري ونعشقه
 ليس كان¹ تكون سنه لمن لقي حبه يعانقه

[וענינו עפ"י תרגומו של ב: הוי אנשים, מה מאד אחר להשמע קריאת ידידי... ונאהבו | כאלו לא יהיה משפט מי שמשג אהובו

¹ = كان ليس.

שיחבקהו]. — היתבונן (שורה 23), כ"ב: התבונן. — ענין בל יעשק (שורה 24), כ"א: בלי עשוק, כ"ג: כל יעשוק; ענין = דבר; וידעתי גם ידעתי, כי פירושי דחוק הוא, אבל לא מצאתי פרוש בלתי דחוק לדברי המשורר קשי ההבנה האלה. וע באר (שורה 24) היא מתאוננת בכלל (על החק) ולא על הפרט (אותו האיש). והוא ענין בל יעשק, ר"ל כי הוא לא היה מונע דבר ממנה וגם הוא היה חפץ לנשק לה [יעשק, לשון ובעשקי שכר שכיר, מלאכי ג' ה'], אפס כי הדת בעוכריו. — תלון (שורה 25), ככ"א: תלן. — ותתלונן (שם), ג"כ מלשון תלונה. — נרא (שורה 26), טה"ד וצ"ל נרא, כ"א וכ"ב: נרי. — לקא חבה (שורה 27), כ"א: לקי חבו. — יעאנקה (שם), שם: יענקה.

קלה.

כ"א היא סי' ת"ז. — משקלו כמשקל שיר ג'. — וכתוב עליו בכ"י: וכתב אלי בן מוריל ראגבא פי אלגואב (ר"ל: וכתב אל בן מוריל והוא מתאווה תשובתו). ובכתובת שעל גב שיר ס"ט ושיר פ"ט ראינו. שהיה שמו הערבי של בן מוריל אלחסן, ובעברית נקרא עליו שם שמואל.

שורה 1—8: אם אמנם חשכו עיני בעבורך, יען נפרדת מעלי, אזני עוד רצועות לך, כי אהבוך לאדון (עדה"כ שמות כ"א ה' ו') והן קבועות ומיוחדות לשמוע רק את שמעך, וכאלו העמדת אותן עלי מצור במשמר (ראה חבקוק ב' א') וכאלו צוית עליהן לחכות עד בא דברך, כן עומדות ומצפות לבוא ממך קול מבשר טוב משמיע, כי יביא מכתב ירך גלילי הפו (שה"ש ה' י"ד) להחליץ עצמי רק בטובת השמועות על אדותיך, כי זולתם אין לי צרי ומרפא. — ע"ד מליצת, עיני בפוך ליל קרועות" ראה הערתי צד 164 לשיר ס"ח שורה 35—40. — העמדתן (שורה 5), כ"ה בכ"י ופרשתיו, אבל מראש ה"י לבי נוטה להגיה ולקרוא העמדתין ולפרש את החרוז כפשוטו, ובאמת הגיה כן גם ש"י. — יקסין (שורה 6), בכ"י: יקבין, ותקנתיו עפ"י שה"ש ב' ח'. — כי (שורה 8), ש"י קורא: בו, וב כתב: אולי צ"ל ב'. —

שורה 9—12: ובתרופת השמועות המובנות על אדותיך ארפא את חליי והם יהיו כקמעות (שבת דף ס' ע"א ובכ"מ) לכאב לבי, אשר נמס ע"י אש החשק והפרוד שהיתה אוכלת גם את כל גופי לולי דמעות עיני אשר יכבו מעט את האש הגדולה; ראה את הערתי צד 153 לשיר ס"ה שורה 2—5. — קמעות (שורה 10), ש"י קורא קמיעות, לפי קריאת בני המזרח. — ונבי (שורה 12), קורא כן את הגוף כלו (ראה שיר נ"ד צד 72 שורה 1: אל גב מבורך הגביר מלבוש); וש"י גורם: וְגַי אֶבְלָה, אולם גו הוא לשון זכר; וב קורא: אֶבְלָה (האש).

שורה 13—16: כי הנה חצי הנדוד אינם מחטיאים את מטרם אבל ימצאו את הלכבות אשר מבעד הצלעות, וגם את לכבי אני מצאו, ויתדות החשק והפרוד תקועות בקירותיו. — מחטיאים — ימצאו, ראה שיר כ"ה צד 35 שורה 40 ובמ"ש ע"י בהערותי צד 68—69; ראה משלי ח' ל"ה, ל"ו. — מרם (שורה 14), ראה הערתי צד 234 לשיר צ"ו שורה 6—9; וב מפרש חצי הנדוד ימצאו הלכבות לפני מצאם הצלעות. — יתדותיהם (שורה 16), בכ"י: יתודותיהם.

שורה 17—24: מתוך מאד פרי החשק, אבל אחריתו מר כלענה ומכאיב כשנינים בלע (משלי כ"ג ב'), הששון אשר הוא מביא לבעליו לא יערכנו כאב הנדוד ולא יסלה (איוב כ"ח ט"ו, י"ט) בצער הפרוד הכרוך בעקבו, והרעות אשר הוא מסבב אינן פרועות בטובו, והנה גם אני נלכרתי בפי לבאות הידירות (ראה תהלים כ"ב) והן (הלבאות) כרועות על לכבי אשר הוא טרף להם, אולם אין דבר! אנכי שמתי את ידי לסקיד על לבי, ואם ירה החשק את חציו בקרבו (בקרב הלב) החץ הזה נחשב בעיני לחץ תשועות! והדברים נאמרים ע"ד ששר ר"יה למעלה שיר קל"ו צד 200 שורה 21—22. — בקרבו (שורה 24), ע קורא: בקרבי. שורה 25—26: שתי עיניו של ידי תלחמנה ותורינה את חציהן אשה על יד רעותה, ואני נכספה נפשי ג"כ להיות בקרבת ידי וללחום את עיניו שתורינה בי את חציהן, אבל מלחמותי מנועות, כי רחוק ידי ממני מאד! כן ג"ל לפרש את החרו קשה ההכנה הוה. — לזאת (שורה 26), אני קורא וְזֹאת, כאשר יעצני ע.

שורה 27—28: והעינים האלו סְחֵלְשָׁנָה (כצ"ל; שמות י"ז י"ג) לפי חרבן (מִקְשָׁן) אריות, אף כי הן נראות כחלושות וינעות; ראה

מש"כ ע"ד "חלי עין" בהערתו צד 308. לשיר קל"ה שורה 18—22.
ומעתיק הכ"י באר מלת "חלושות" ערבית: אלצעאף.

שורה 29—34: ולפני העינים (כלומר מתחת להן ועל צדן)
לחי ידדי, שתי צורות רקומות אדומות כאלו היו צבועות מדמי הרג
רב אשר שפך ידדי (ראה שיר ט"ו צד 62 שורה 27, ומקום אתי
לדבר על הרעיון הזה בהערתו לכרך ב' שיר ד' צד 8 שורה 21—24).
ובכרות הצורות האלה זרועות אדם וה"ו דומה לפנינים המונחים על
לבן-ספיר או לרמון מונח על שלחן שן; ועל צלם ברלח, הוא הגוף
הנקי (ראה מ"ש צד 311 בהערתו לשיר קל"ז שורה 18—22), שְׁדִים
מתחת (מבעד) לבוש מקמר קציעות (ערה"כ תהלים מ"ה ט') —
זה דודי וזה רעי, זה תארו וזו תמונתו! — צורות, בכ"י צרות. —
ברדותן (שורה 32), בראשית ל"א י', י"ב; זכריה ו' ג', ו', ור"ה
חכרו אל ברד והוא אצלו מראה הנוטה ללבן.

שורה 35—40: הגני נשבע בחיי נפש ידדי — ובשבעה
כואת אק"ם כל השבעות, כי היא חמורה מכלן — כי רק הרוחות
אשר יאספן הן צרות (ש"א כ"ה כ"ט), והרוחות אשר ירחיקן הן
קלועות בכף הקלע, אם יקריבן אליו וטוב להן ואם ירחיקן בורע
ואבדו! והנה רוחי גם היא היתה תמול נצורה וצרורה אתו,
אבל היום להבות אש בתוכה, להבות אש לא שקועות (במדבר י"א
ב')! — נפשי (שורה 35), ש"י גורם: נפש, וכן אל האמת. —
נְצָרָה (שורה 39), נפעל = נְנַצְרָה ע"ד נְתָנָה (בראשית ל"ח י"ד
ועוד) — ע. — בתוכן (שורה 40), טה"ד, וצ"ל: בתוכה.

שורה 41—46: מה לך ידדי כי תעביד נפשות, אשר מרב
אהבתן אותך הנה פרועות וחפשיות רק בהיותן בפרך גלך, וגם אנכי
— למה אנסה לשים אפר על פני ולכחש לך — רק האהבה אשר
בקרבי תשיר לך את שירתי זאת, שירת אהבים, ולא אני אשא (במדבר
כ"ג ו' ובכ"ט) את השיר, כי פי וכליותי שבעות ממרורי הפרוד, ואיך
אשיר? — פרועות (שורה 42), שרש פרע עקר ענינו חפשי בלי
מתג ורסן, עווב לנפשו ואין לזר רשות בו; ובאיוב ל"ג כ"ד יש
ספרים גורסים פרעהו, וש"י קורא: פרועות, ולדעתו כון המשורר
למה שאמרו במדרש קושי השעבוד השלים מניין השנים לאבותינו
במצרים.

שורה 47—54: ידידי, אל נא תשכח את אהבת דודים, פן
ארד אבל שאולה (עדה"כ בראשית ל"ז ליה)! זכרנא את הלילה
אשר שכחנו בו כל צרה, עת שמנו את זרועותינו כרבידים לצוארינו
בחבקנו איש את רעהו, ואני מציתי פנינים לחים משפת כוס אשר
חשבתיו למעין ישועות (ר"ל התענגתי על נשיקות פוך), וכלי יראה
קרבתו או ולא יראתי את חניחותיך, את מבטי עיניך, אשר פגעו בי
ברחקי ממך!

שורה 55—60: חמל דודי עלי נפשי בשלחך לי מכתב טלא
חכמה וכליל יופי (יחזקאל כ"ח י"ב). שלח את דבריך והיו רפאות לעיני
הנגועות, ונגען כי מככות הן דמים, והיה כי תראינה את מכתבך ותעלה
להן ארוכה ומחלחן תרפא ואפילו אם היתה המחלה הזאת נגע הצרעת
אשר לא תרפא לעולם (ע"י רפואה אחרת).

שורה 61—68: יואל ה' והשיב אותנו איש לירדו, כי עוד
יקריב את מחנותי (אותי) אליך! ואתה קרא את שירי זה, הפך בו
והפך בו, ואל תשכח את בריתי אתך, וספרך אל יאחר לי פשיעות
(ש"א כ' ג' והרבים בדברי חכמו"ל). אל יאחר מכוא לירי; מצא חן
ושכל טוב בעיני אלהים (משלי ג' ד'), וקול השלום ישמע באהלך,
כי יטה לך כנהר שלום (ישעיי ס"ו י"ב) האל אשר נטה שחקים כיריעות
(תהלים כ"ד ב').

לחלק המכתבים.

מכתב א.

כ"א ח"ג סי' י"א — כב"י צד 115 סי' ג'; הרכבי ח"א צד 146 סי' א' (והי' לסניו גם כ"י פטרסכורג, אצלנו = כ"ס). — את המכתב הזה שלח לו ר"ה לר"א אלעמאני עם שירו יפי קול קדמו כנור ליפות (סי' ע' צד 99).

צד 207: שורה 5, כב' גר' קר' = כבוד גל'ת קדשת. — שורה 9, שה"ש ג' א'. — שורה 10, קהלת א' ט"ז; שה"ש ד' ו'. — שורה 11, דניאל ט' כ' כ"א; בראשית כ"ד מ"ה (נוסח לחבר אשר הביאו הרכבי בהערותיו איננו נראה בעיני); שמות כ"א י"ג. — שורה 12, תהלים ק"ד ג'. — שורה 13, שמות ל' כ"ה. ל'; שה"ש ד' ט'. — שורה 14, יחזקאל א' י"ב. — שורה 15, ויקרא ב' א', ב', שה"ש א' ד'; דברים ל"ג ט'; איוב כ"ח ט"ז. — שורה 16, שה"ש ה' י"ד. — שורה 17, איוב כ"ח י"ח; ישעי' ג' י"ח. — שורה 18 (תורי), שה"ש א' י"א. — שורה 19, איוב כ"ט י"ט; בראשית א' י"ד. — שורה 20, ראה הערת צד 36 לשיר י"ד שורה 41—42. — שורה 22, במדבר י"א כ"ו; משלי ט"ז א'.

צד 208: שורה 24, קהלת ב' י"ב. — שורה 25, עשהו. קרי: עשוהו. דה"א ט"ז א' (בראשית י"ג ג'); תהלים ק' ד'. — שה"ש ג' ט'; ירמ' מג' י'; נחום ב' י'. — שורה 28, שמות ו' כ"ז; יחזקאל ט"ז י"ב. — שורה 29, שמות מ' ל"ה. — שורה 31: תחת המוספלא צ"ל המוספלה, כי דרוש ידרשנו החרוז (ב). — שורה 34, ראה את מאמרו של רמ"ש במה"ע Monatschrift שנת מ' צד 372 והלאה. — שורה 36, יחזקאל ל"א ח'. — שורה 37, שה"ש ב' ג'. — שורה 38, ש"ב י"ט מ"ד; ישעי' כ' ו'. — שורה 39, בראשית ל"ג י"ד; ויאל ב' ו'; תהלים ל"ז (הושע ו' ה', זכריה ג' ה'). — שורה 40, ישעי' י' ט"ז. —

שורה 41, איכה ב' מ'; לא, בכ"י (וכן בכב"י והרכבי): ולא, ואנכי
 בחרתי בלה"כ. — שורה 42, בראשית ו' ז'. — שורה 43, ויקרא
 כ"ו מ'; יחזקאל ב' ח'. — שורה 44, שמות כ"א א'. — שורה 45,
 ישע"י ס"ג ג'. — שורה 47, מ"ב י"ח כ"ג, ישע"י ל"ו ח' (לתת, קרי:
 לתת לך); ירמ"י נ"א ל"א. — שורה 48, ש"א ג' א'; עמוס ג' ח'.
 ע"ד הרעיון בשורה 45—48 העירותי למעלה צד 3 (לשיר א' שורה
 3—6) וצד 115 (לשיר מ"ט שורה 43—44). ראה גם מכתב ה'
 צד 221 שורה 77—80. — שורה 50, שה"ש ה' ו'.

צד 209: שורה 51 והלאה, ראה דברים דומים לאלו במאמרו
 של רמשיש Hebr. Bib. שנת י' צד 112, ובמ"א ארזיב הדבור
 בענין זה. — שורה 52, קְבַעְתוֹת, ציל קְבַעְתוֹת (ע). — שורה
 53, ישעיה כ"ב י"ח. — שורה 54, שפטים ה' כ"א; תהלים
 קי"ט צ"ב. — שורה 57, בראשית מ"ט כ"ד; שה"ש ג' ז'. —
 שורה 59, ירמ"י ב' י"ח; מ"א כ"א כ"א. — שורה 60, תהלים נ"ה
 ח'. — שורה 61—62, ע"ד המספר במ"א י' ז', דה"ב ט' ו'. —
 שורה 63, מעון, כן אני קורא, ושד"ל קורא מְעִינָה, וכה אצל הרכבי. —
 שורה 64, איוב כ"ח י'; במדבר י"ב ח'. — שורה 65, הושע י"ב א';
 ש"א ב' כ"ו. — שורה 66, ברכות דף ה' ע"ב; בענותנות, אני בוחר
 בנוסח כ"פ, ובשאר הנוסחאות: בענותנות. — שורה 67, בכ"י
 ואצל שד"ל והרכבי: להעמיד העתיד, נגד החרוו; כונת הכותב:
 הפקלל וכה אמנם לשתי שלחנות, אבל הוא יסיר התמיד (עפ"י לה"כ
 דניאל י"ב י"א) ומשתדל רק להעמיד את העתיד, אינו נהנה משלחנו
 של העוה"ז ודואג רק לעוה"ב, וע"כ הוא מסור את מטמוניו וכו'. וראיתי
 לכתוב דבר זה מפני שמצאתי להרכבי שכתב בהערותיו: "נראה כמושבש
 ואולי צ"ל יסיר הצמיד" (ואין אני יודע איך לבאר את הנוסח
 הזה). — שורה 68, איוב כ"א י"ג; אסתר י' ג'; שפטים י"ג ו'
 (בראשית ל"ג י'). — שורה 69, ש"ב ט"ז כ"ג. — שורה 71, ומרעיה
 כתב שד"ל: "אולי וּמְרַעְיוֹ. — שורה 72, במדבר י"א ט"ז. — שורה
 73, איוב ל"ז י"א; אסתר ט' א'. — שורה 74, תהלים קל"ב י"ח. —
 שורה 76, ש"א כ"ו כ"א; מנחות דף צ"ט ע"א; משלי י"ח ח', כ"ו כ"ב. —
 שורה 77, שמות ה' כ"א. — שורה 78, ויקרא כ"ו ו'.

צד 210: שורה 79, איוב י"א י"ט. — שורה 80, משלי י"ז
 ג', כ"ז כ"א; שה"ש ד' ז'. — שורה 81, דניאל א' י'. — שורה 82,
 ולהם, קרי: ולך; דברים כאלה אמר רי"ה לר' אהרן אלעמאני גם
 בשיר ב' צד 2 שורה 3; ובשיר ע' צד 101 שורה 43—44. —
 שורה 84, הרון מן עצבונך והרוגך (בראשית ג' ט"ז), ובכ"י הריון.
 ואחד מן המגיהים בקש ולא מצא כאן תבה שסופה הון, לעשות חרוז
 עם אהרן, וחשב כי במקום ולא מכל אורן יעשה תורן צ"ל ולא מכל
 אורן יעשה ארון, ועשה ציון על מלת תורן, וכתב בגליון אלצחיה
 ארון, כלומר האמת והנכון הוא ארון (שד"ל). ירמ' י' ז'. —
 שורה 86, מנחות פ"ד מ"ד. — שורה 87, בשירתך, העיר שד"ל: אולי
 בשירותך. — שורה 89, משלי י"ז ט"ז. — שורה 91, להעשות
 כן, כן נמצא בהעתקתי, והוא לשה"כ אסתר ט' י"ד, ונוסח שד"ל
 והרכבי: להעשות כמו כן. —
 שורה 92, נחמ' ה' י"ג; איוב י"ח ה'. — שורה 93, איוב א'
 י"ג; אֶבְיָךְ, קרי: אֶבְיָךְ.

מכתב ב.

כ"א ח"ג סי' ז'. — בכ"י צד 110 סי' א'; הרכבי ח"א צד 161
 סי' ו' (והי' לפניו גם כ"י פיטרסבורג = כ"פ). — והחלק הראשון מן
 המכתב הזה, אשר היו ראש דבריו "עדה גאון והוד", חסר בכ"י (וכנראה
 גם בכ"פ, כי לא השלים הרכבי את החסרון). ולא נשארו ממנו רק
 המלות: "ומי יסור לשאול לשלום לך אין מנהל לה" ואח"כ השיר
 "אם רצון נפשכם וכו' כמ"ש אצלנו (והכתבת, לחשרת נשמינו וכו'
 נמצאת בסוף המכתב ועליה נאמר "על גב הכתב", ואנכי נתתי לה
 מקום בראש המכתב, כמו במכתב א' ג' ד' והי', וכיה בכ"י ק אשר
 הנני להזכירו בזה). וד' אנה לידו של החכם ק עלה אחד מכ"י דיואן
 של רי"ה, וימצא שם את הכתבת אשר בראש המכתב הזה ואחריה
 גם את התחלת המכתב עצמו, אז ידע והכיר ק, כי השירה הקטנה
 אשר אמר ר' יוסף סמברי (סדר החכמים להח' נייבואיר ח"א צד 156,
 לקוטים מס' דברי יוסף למורי הח' ברלינר צד 74) ששלחו אותה

חכמי אלכסנדריה לר"ש הנגיד לברכו בנואו למצרים, היא — ראשית
 המכתב שלפנינו. ראה אדות פרטי הענין הוה את מאמרו של ק
 במה"ע Monatsschrift שנת מ' צד 417 והלאה. והא לך ראשית
 המכתב כפי שהדפיסו ק שם צד 519:

עֲדָה נְאוֹן וְהוּד נָזַם וְחִלְיָה⁽¹⁾
 וְאוֹר⁽²⁾ גְּדוֹל בְּאַרְצֵי מִאֲפִלְיָה⁽³⁾
 בְּרוּב מְשֻׁחַ⁽⁴⁾ אֲשֶׁר נִמְשַׁח בְּשֵׁם טוֹב
 וְהִקָּם עָלָי⁽⁵⁾ עָלֵי כֶּסֶף יִכְנֶנֶה
 לְנַחַל אֶת-שְׂאֵר הַצֹּאן בְּרִצּוֹן
 אֲבִיר יַעֲקֹב שְׁלַחְהוּ לְמַחְיָה
 גְּבִיר וְשֵׁר וְכַל-טַפְסָר לְפִיו שֵׁר⁽⁷⁾
 נְגִיד הָאֵל שְׂמוּאֵל בֶּן-חֲנַנְיָה⁽⁸⁾

מיני חמורות, חעמירו תורות⁽¹⁾, מהם לנצח ולהורות, שמהם לשיר
 וירדות, תחברנה נגידות, ותדברנה נכבדות, זאת מעכסת... (השאר
 חסר גם בכ"י זה).

משקל השיר שלפנינו הוא כמשקל שיר ג'; ע"ד משקל השיר
 אם רצון נפשכם" (צד 211) שהוא הנקרא חֲפִיף ראה בספרי ע"ד
 המשקל צד 40, ויש אצלנו פעמים רגל מִסְתַּעֲלִי תחת רגל מִגְּלַעֲלִי
 (בשורה 11 ובשורה 14); משקל השיר "אמר ללב חלה" (צד 213)
 הוא רגו בן ארבע רגלים (מִאֲ;ו), ראה על אדותיו בספרי הנ"ל צד 34
 (ושם הדפסתי את השיר הזה).

(1) איוב מ' י'; נייאבואיר וברלינר: עדי גאון והוד ושם וחליה; ק.
 חליה. — (2) ק. יואור (טה"ד). — (3) נייב. ומאפליה. — (4) יהוקאל
 כ"ח י"ד; נייב: כרוב נמשח. — (5) ש"ב כ"ג א'; מלת על חסרה אצל נייב. —
 (6) בראשית מ"ט כ"ד; מ"ה ח'. נייב: שלחנו. — (7) נוסח נייב וברלינר:
 גביר ושר לפניו שר וטפסר. — (8) נייב וברלינר: ח' חנניה. — (9) נחמיה
 י"ב ל"א.

צד 211: שורה 2, ותימרות בשמנו, חסר בכ"י, והרכבי הביאו בהערותיו עפ"י כ"פ, ובכ"י ק: תימורת. — שורה 5, האדיר, בכ"י: הארון, והנוסח הנכון גם בכ"פ וגם בכ"י ק. — שורה 10, בראשית כ"ד נ"ו. — שורה 14, בראשית מ"ד כ"ט וקו"ף הנושה עפ"י ש"א כ"ח י' בשביל המשקל, והרכבי לא הדגיש את הקו"ף (עפ"י קהלת ב' ט"ו). והעיר שר"ל: „נבא ולא ידע! ומי יחן ולא ירד למצרים, אלא עלה מיר לאדמת הקדש, כאשר היתה תחלת מחשבתו! כי אז אולי היה מאריך ימים על האדמה. ודרך שיר יתכן לומר כי חרה אף אדמת הקדש בו ולא קבלחו, בעון אשר פקד תחלה ארץ אחרת, ושהה בה ימים רבים, ונפתה לכו אחר הכבוד המדומה שכבודו אוהביו, וקבל מתנות, וגם עסק בסחורה (כאשר תראה למטה); ולא החיש פעמיו לשלם נדויו". — שורה 16, ר"ל שיהיה קברי במקום קבורת אבותי. — שורה 17, יהושע י"ז י"ד; במדבר כ' י"ט. — שורה 18, יואל ב' י"ד. — שורה 20, קפנדריה, ברכות דף ג"ד ע"א. — שורה 21, קהלת ו' י'.

צד 212: שורה 23, תהלים נ"ט י"א. — שורה 24, ישע"י ל"ב י"ח; ירמ"י כ"ב י"ד. — שורה 27, מ"א כ"ב כ"ב; בראשית כ"ז ל"ג. — שורה 28, אסתר ט' כ"ז; במדבר ב' ל"ד. — שורה 30, ישע"י ה' כ"ז. — שורה 32, ש"א ט' כ"ב. — שורה 33, לפי דברת חכמז"ל כל המלמד בן חברו תורה מעה"כ כאלו ילדו (סנהדרין דף י"ט ע"ב), ויאמר ר"י"ה כי חלק ר"א החכר לו, שהוא ילדו = תלמידו, כבוד הרבה כאלו היה יולדו = רבו. והרכבי כתב: „ר"ל כי שם אבי המשורר הוא כשם הנגיד שמואל, והנגיד כבד את בן שמואל (ר"י"ה) בכבוד הראוי ליולדו (ר"ש הנגיד בעצמו)“, אולם שגגה יצאה מלפניו, כי ר"י"ה מדבר כעת על כל הכבוד אשר הנחיל אותו ר' אהרן החבר. — שורה 34, מיכה ו' ו'. — שורה 35, ישע"י ח' ו', ח'; ירמ"י מ"ט י"ט. — שורה 38, משלי א' ט'; תהלים קי"ז ב'. — שורה 39, ש"א א' ה'. — שורה 40, בראשית כ' ט"ז; תהלים כ"ב י"א. — שורה 44, יהושע ו' א'; תהלים קל"ט ו'; יחזקאל י"ז ג'. — שורה 47, שמות ל' ל"ב, ל"ג (בשמניה, צ"ל בשמניה); איוב ט' י"ד.

צד 213: שורה 50, מ"א י"ח ל"ח, וכן נקד רשד"ל באבני זכרון צד 78, ובכ"י נקד לַחֲקָה (ובאמת קל ופעל נכונים כאחר, עיין

במדבר כיב ד' — ב). — שורה 51, בראשית ל"ו י"ג; ל"ה, טה"ד וצ"ל ל"ה. — שורה 52, מ"ב ד' כ"ד. — שורה 55, ראה נחמ"י ט' י"ט, כ'. — שורה 56, משלי ד' ט"ו; בראשית י"ג י'; שם ג' ו'. — שורה 59, אבות פ"א מ"ד. — שורה 60, בראשית ל"ג י"ד. — שורה 62, בראשית כ"ו כ'. — שורה 63, שם ל"ב כ"א. — שורה 66, ישע"י ס"ב ג'. — שורה 69, ישע"י ל"ב ט"ו. — שורה 71, תהלים ק"ד ל"ד. — שורה 72, אסתר י' ב'; ה' י"א. — שורה 73, ישע"י י"ד י"ג; נ"ב י"ג (וְגַבַּהּ, קרי: וְגַבַּהּ). — שורה 74, תהלים קכ"ח ד'; תרב"א פ"י. — שורה 75, ירמ"י ג"א ה'; כ"ג כ'.

צד 214: שורה 76, קהלת י"ב ג' (ויזועו); דברים ל"ג כ"ח. — שורה 77, איוב כ"ה ב'. — שורה 78, יהושע ח' ל"ג. — שורה 79, מ"א י' ח', דה"ב ט' ז'; „שלוש הכנסיות“ הם שלשה בתי כנסיות הנודעים שהיו בפסטאט, האחר של קראים ושנים של רבנים, ואם פקד רי"ה את שלשתם לטובה במכתבו, אז בל"ם גם במלות „ואנשי המקרא ובעלי המשנה“ (שורה 77—78) הכונה אל הקראים והרבנים, ועתה בא וראה כמה גדול כח סכלנותו של רי"ה, אשר לא נמנע מלדרוש שלום הקראים וטובתם! — שורה 80, הַתְּשִׁיזִת קרי: הַתְּשִׁיזִת. — שורה 81, בראשית מ"א ט"ו. — שורה 82, שמות י"ח כ"ג, וכתבתי על מקומם (שורה 83) כלשה"כ, ובשאר הנוסחאות: אל מקומם.

מכתב ג.

כ"א ח"ג סי' ט'. — כב"י צד 113, סי' ב'; הרכבי ח"א צד 158 סי' ה' (והי' לפניו גם כ"י פיטרסבורג = כ"פ). — וכתב שד"ל שנראה לו, כי שלח רי"ה את המכתב הזה לרי' נתן ביחד עם השיר „הפשט הזמן“ (הוא שיר ע"ח צד 112 והלאה).

צד 214: שורה 1, האמונה, בכ"י: הבינה, ועל הנוסח הנכון כבר העיר הרכבי בהערותיו. — שורה 6, זכריה ט' ט"ו. — שורה 7, דה"א כ"ט ב'. — שורה 8, ש"א ד' א', ה' א', ז' י"ב;

ישע'י נ'ד י"ב; זכר'י ד' ז'. — שורה 9, חבקוק ג' ד'. — שורה 10, תהלים ע"ד י"ג; ישע'י י"ד מ'. — שורה 11, תהלים ג"א ב'. — שורה 13, שמות י"ד כ"ה; מ"ב י"א י"ב, דה"ב כ"ג י"א. — שורה 14, יתב'ש, נקדתיו עפ"י ויקרא ח' י"ג ומ"א; שד"ל והרכבי מנקדים יתב'ש, כנראה מפני החרוו (יחבש — ילכש).

צד 215: שורה 16, ישע'י י"ט ג', ירמ'י ג"א ב'. — שורה 18, תהלים קמ"ו ה'; דה"ב ל"ב ד'; שמות מ"ו מ"ו. — שורה 19, ישע'י ג"ח י"א; ירמ'י ד' כ"ח. — שורה 20, יואל ב' כ"ד; ראה שיר ע"ב צד 105 שורה 11—12. — שורה 22, איוב ל"ט כ"ז; תהלים ע"ג ח'. — שורה 23, ירמ'י ג' כ"א, ור"ל כי בכל וא"י תכספה אליו. — שורה 24, משלי ל' כ"ח; איוב ל"ז ל"ג (ע"ן וחי"ת קרובים במכטא בני המזרח). — שורה 25, עמוס ד' י"ג; בראשית מ"א מ"ג. — שורה 26, ומעדני נעמו, כ"י"ס: ומעדנים עמו. — שורה 27, ע"ד גדול מרבן שמו (ראה ערוך השלם ערך אכ"י). — שורה 28, נזר, כ"י"ס: שר; מרנו, קרי: מרגו ורבנו, ובכ"י"ס: גדלת קדשת מר' ור'. — שורה 29, מאוריו, אם כמשמעו ואם ע"פ עמוס ח' ח', ובכ"י"ס: מיאוריו. יהודה וכו' עד בצירו נשמש בטעות בהוצאת שד"ל. — שורה 30, ויקרא י"ט מ', י'; כ"ג כ"ב. — שורה 31, דברים כ' ח'. — שורה 32—33, ש"א י"ג כ'; ש"ב כ' כ"ג, דה"א י"ח י"ז; ירמ'י ה' מ"ו; מ"א ה' י"א; ש"א י"ח י"ח (ועפ"י לשה"כ צ"ל: ומי ח"י). — שורה 34—35, עפר נקלה, ענינו עפר (או אפר) מקלה, תענית פ"ב מ"א; דניאל ח' כ"ז; תהלים ל"ח י"ט, כ"ה ז'; דה"ב כ' ג'; על אדוניו, עפ"י מ"ב ה' כ"ה צ"ל אל אדוניו. — שורה 36, ירמ'י י"ד ח'; שפטים י"ז ז'. — שורה 37, יהושע ז' כ"ד. — שורה 38, ישע'י כ"ה א', מ"ו י"א; בראשית כ"ז ג'. — שורה 39, אבות פ"א מ"ז (וכנ"א אשר על הגליון; ראה תוס' יו"ט במקומו). — שורה 41, ישע'י ג"ט י'; דברים כ"ח כ"ט. — שורה 42, שמות ה' י"ג; שפטים ב' י"ח.

צד 216: שורה 44, ישע'י ס"ד ו'; ג"ב י"ג. — שורה 47, בראשית מ"א י"ד. — שורה 48—49, קהלת ב' א'; שמות ה' י"ג י"ח. — שורה 50, עתיר ל'סן, בכ"י: גותן וכ"ה אצל שד"ל, וכבר העיר הרכבי שצ"ל לתן או להיות גותן, ואני תקנתי עפ"י משנת עקבי בן מהללאל

(אבות פ"ג מ"א). שורה 52, במדבר ל' ט'; תהלים קמ"ו ז'. —
 שורה 53, שפטים ט"ו י"ד; תהלים ק"ג ה'. — שורה 54, בראשית
 מ"ז ט'; זכרת, קרי: זכרתי. — שורה 55, ירמיה' ד', שפטים
 י"ט ט'. — שורה 57, איוב ט"ז ח'. — שורה 58, בראשית ל' ח' —
 שורה 59, עמוס ג' י"ב. — שורה 60, דניאל א' ד'; כה. קרי: כח
 בהם. — שורה 62, אבות פ"א מ"ו; ירמיה' יב' ו' ויבאנו (שורה 63),
 שד"ל והרכבי: ירמיה' יב' ו' ויבאנו. — שורה 64, ויקרא כ"ה כ"ז ובכ"מ;
 בראשית ל"ג י"ד; משלי ח' ל"ד. — שורה 65, איוב כ"ז י"ד. —
 שורה 66, שם כ"ה ב'. — שורה 68, ירמיה' כ"ג ב', ל' כ"ד; איוב
 כ"א י"ג.

מכתב ד.

המכתב הזה חסר בכי"א (ח"ג סי' ב') ואיננו בכי"ב, והרכבי
 הרפיסו עפ"י כ"י פיטרסבורג בחדשים גם ישנים (= חג"י) חברת ד'
 וברי"ה ח"ב צד 74 סי' ו'. ממעל לו כתוב בכי": וכתב עלי לסאן
 רבינו יוסף הלוי זכ"ל לבי אלי עלמא נרבונה, ר"ל: וכתב בלשון ר' יוסף
 הלוי (ר"ל: בשמו וכאלו הוא כתבו) לחכמי נרבונא.

צד 217: שורה 1, לגברי, כן הנוסח ברשימה אשר בכי"א
 ונכון (ומכוון כנגד ואלופי במאמר הבא), והרכבי קורא: לגבורי. —
 שורה 3, אחר מלת החולה יש להוסיף: ולהם משפט הגאולה (ירמיה'
 ל"ב ז'). — שורה 6, באשר... ובאשר, הרכבי: כאשר... וכאשר,
 ובחגי העיר שצריך אולי להגיה כמ"ש אצלנו, ואינני יודע מדוע
 השמיט את ההערה הנכונה הזאת ברי"ה. — שורה 7, במדבר ט'
 ט"ז. — שורה 8, קרי, רבים מן מר, ויש בזה לשון נע"ל: מרי
 גליות — מרגליות (ראה מכתב ב' צד 214 שורה 80), ויפה עשה
 הרכבי שהשמיט ברי"ה את אשר העיר בחגי שצ"ל שרי או רא שי. —
 שורה 11, ראה שיר מ"ה צד 61 שורה 11—12 ובמ"ש ע"ז בהערותי
 צד 105. — שורה 12, תפלתם, נ"א: שועתם. — שורה 13,
 ויגלה, יש לקרוא ויגלה (המגלה, והוא די), והרכבי כתב בחגי: צ"ל

ותגלה. — שורה 16—17, ש"א ד' י"ג; תהלים נ"ה ז', ח'. —
שורה 22, ראה הערתי למכתב א' צד 208 שורה 34. — שורה 23,
שה"ש ה' י"ד; איכה ד' ב'.

צד 218: שורה 24, גשמינו, העיר הרכבי: „נראה כי גשמינו
הראשון הוא לפי הוראת המלה גשם בלשון הפילוסופים, ואם הנוסח
שלפנינו הוא הנכון או צדק בכאורו. — שורה 25, שה"ש ד' ט"ז;
קדמוהו, הרכבי: קדמוהי, ואולי ציל קדמוהו בברך (עדה"כ איוב
ג' י"ב). — שורה 26, בראשית מ"א מ"ג. — שורה 27, שה"ש ו' י';
ג' ו'. — שורה 30, הישיש הנזכר, הוא השליח אשר הביא את
המכתב, כאשר העיר הרכבי; משלי כ' י"א. — שורה 31, הושע
י"א ח'; לעניו, הרכבי, לעניו, שאין לו ענין. — שורה 32, ויקרא
י"ד כ"א. — שורה 33, עצמת, קרי: עצלות. — שורה 38, ראה
הערת הרכבי, ולדעתי רי"ה הוא המבקש סדר קדשים. — שורה 39,
שמות ב' ט'. — שורה 40, שפטים י"ג כ"ג; בראשית כ"ג ח';
לְדָרֶשׁ, הרכבי: לדרוש. — שורה 41, דה"א כ"ט ח'. — שורה 42,
יחזקאל כ"א כ"א. — שורה 43, שה"ש ב' ה'; ברקחיהן, קרי:
ברקחיהן. — שורה 44, בראשית מ"א ט"ו.

מכתב ה.

כ"א ח"ג ס' ח'. — גרין לקט שושנים צד 92 ס' כ"א (עפ"י
העתקת שר"ל ועם הערותיו); הרכבי ח"א צד 154 ס' ד' (והי'
לפניו גם כ"י פיטרסבורג = כ"פ). — ודע, כי מכתב ז', אשר נדפס
אצלנו צד 224—225, הוא חלק מהמכתב שלפנינו ומקומו בכ"י
(וכן בלק"ש) בין „ומעקשים למישור“ ובין „ועוד אני מתודה“ (צד 221
שורה 74—75), אולם מפני תכנו הדפוסו ניגר (בספרו על רי"ה צד
129) בפ"ע, וכן עשה אחריו גם הרכבי, ואני הלכתי בדרכם.

צד 219: שורה 1, ישע"י כ"ד ט"ז; ש"ב כ"ג א'. — שורה 2,
ש"א י"ט י"ט (ונוסח כ"פ: כי דוד); תהלים ק"ה מ"א (ובכ"פ: וכי
הנך ת' וכי הלך). — שורה 3, משלי א' כ"א. — שורה 4, ש"א

ל' כ' — שורה 5, ירמי' ב' א'; זכרי' מ' ז'. — שורה 6, זכרי' י"ב
 י'. — שורה 7, ש"א י"ח ח'; האותיות, ר"ל, לזמנים העתידים" (שר"ל),
 ישע"י מ"א כ"ג ובמ"א. — שורה 8, ישע"י ג' ג'; ש"ב כ"ג ח'. —
 שורה 9, תהלים מ"ז ד'; קמ"ז מ"ו. — שורה 10, איכה ה' כ"א,
 איוב ל"ג כ"ה. — שורה 11, תהלים מ"ח מ"ו; יחזקאל ל"ז י"א. —
 שורה 13, בראשית כ"ד י'. — שורה 14, איוב כ"ט כ"ג; דניאל
 י"ב ח'. — שורה 15, ישע"י כ"ט מ"ו; תהלים נ"ה מ"ו. — שורה 16,
 דה"א ד' כ"ב; תהלים ע"ד מ'; ישע"י מ"א כ"ו. — שורה 17, זכרי'
 י"א ג'; ישע"י ח' ח'. — שורה 18, שפטים ה' כ"א; ירמי' י"ח י"ח;
 ש"א י"ז נ'. — שורה 19, ישע"י כ"ט י"ב. — שורה 20, יהושע ו' א'
 (ועל, קרי: על); שה"ש ח' י'. — שורה 21, תהלים ס"ה י'. —
 שורה 22, תפֿקֿת, העיר שד"ל: "אולי צ"ל טופסת", וכתב כן, לפי
 שנמצא בכ"י: פעם מתופסת (ת' מתנפסת שורה 23), ואין לומר
 שהשחמש המשורר בשרש תפֿקֿת פעמים ואח"ז, וע"כ אפשר שצ"ל טופסת
 עדה"כ ישע"י ג' מ"ו. אולם הרכבי העיר בצדק, כי ר"ה השתמש בזה
 במליצת הכתוב תהלים ס"ה כ"ו, וע"כ הנחתי את הנוסח כמ"ש בכ"י
 ובשורה שלאח"ז אני גורם מתנפסת ת' מתפֿסת, כמ"ש בלק"ש
 והרכבי. שה"ש ד' י"א. — שורה 23, אופיר, ר"ל זהב אופיר. —
 שורה 24, שה"ש ה' י"ד; שמות ל' ל"ג; ישע"י ג"ט ד'; שמות
 י"ח י"ח.

צד 220: שורה 25, ירמי' ו' מ'; ל"א ה'. — שורה
 26, משלי י"ט ל"ג, כ"ז מ"ו. — שורה 27, איוב ל"ח ל'. —
 שורה 28, ישע"י מ' י"ח; ירמי' כ"ג כ"ה. — שורה 29,
 בראשית י' כ"א; משלי ו' כ"ב; ישע"י ס"ג י"ד. — שורה 30, ש"א
 א' כ"ו. — שורה 31, ישע"י ו' ה'. — שורה 32, איוב י"ד ד'; ירמי'
 מ"ז י"ט. — שורה 33, אבות פ"ב מ"ח; משלי ח' ל'; דניאל ד' ו'. —
 שורה 34, ישע"י מ"ה י"א. — שמות א' י"ט. — שורה 36, הושע
 י"ג י"ג; איוב ל"ז ל"ב. — שורה 37, בראשית מ"א כ"ג; ירמי' ל"א ז'. —
 שורה 38, ש"ב ה' ח' (קרי). — שורה 39, ש"א י"ח כ"ב; בחסדו,
 קרי: בחסדו ימחל; הקדמתני, כ"י ולק"ש: הקדמתם (מכאן והלאה
 ידבר ר"ה אל רד"ג בלשון נוכח). — שורה 44, אולי צ"ל לעולם
 תשוב, עדה"כ יואל ד' כ'; דה"א מ"ו א'. — שורה 46, שמע"י

בכ"י: שומע; יחוקאל כ"ד כ"ו; שמות ט"ו כ"ב. וכתב שד"ל: הכוונה
 כי ר"ד כתב לר"י שירה מלאה חשבחות מופלגות. והוא מתרעס על
 זה כאלו שומעי התהלות העצומות ההן באו אליו מארץ רחוקה לשמע
 חכמתו. ובכואם מצאו שאין בו כל המעלות ההן. והכור רק אין בו
 מים, ונשאר ר"י בוש ונכלם. ונכלל בוה ג"כ ענין הבחור שכתוב לר"י
 שאלות עמוקות (ראה מכתב ו' והערתי הראשונה למכתב שלפנינו).
 מפני ששמע דברי ר"ד שהיה מרבה לספר בשבחיו של ר"י. —
 שורה 48, ש"ב כ"ג א'; ברכות דף י"ג ע"א. — שורה 49, ישעי'
 ו' ו'. — שורה 50, שפטים י"ח כ"ה. — שורה 51, מיא א' ח'.
צד 221: שורה 54, ש"א י"ד ל"ז. — שורה 55,
 (זכרי ט' ט"ו), ש"א י"ז מ"ט, ולולא יראתי הייתי מניה וקורא: כאבן
 הקלע. — שורה 59, שיב כ' ב'; י"ט מ"ד; (הקו אשר אחר מלת
 במלך מקומו אחר מלת דוד); ש"א א' ט"ו. — שורה 61, קהלת
 י"ב י"ג, ובל"ש והרכבי (הערת שד"ל?): אולי צ"ל הקול נשמע. —
 שורה 62, ש"א כ' ל"ז. — שורה 63, ש"א י"ח ח'. — שורה 67,
 ויקרא כ"ז י', ל"ג. — שורה 69, נסוך, קרי: כי נסוך; בראשית
 מ"ב ל', ור"י לא שנה מלה"כ, ובלק"ש והרכבי: "אולי צ"ל אהך"
 (ת' אתנו). — שורה 70, ש"א י"ז כ"ג, כ"ה. — שורה 72,
 והשבות. לשון והרכה להשיב אפן, תהלים ע"ח ל"ח (ע); בלק"ש
 והרכבי: "ג"ל וְהַשְׁפֹּת"; אסתר ט' כ"ו. — שורה 73, משלי ג' ו';
 ישעי' מ"ב ט"ו. — שורה 75, דניאל ט' כ'; יומא דף כ"ג. — שורה
 76, תהלים קמ"ג ב'. — שורה 77—80, ראה הערתי למכתב א'
 צד 208 שורה 45—48; איוב ג"א ה'; ירמ"י ב' כ"ד (ועפ"י נוסחאות
 מדויקות פָּרָה בהיא); ש"א ל' ט"ו.
צד 222: שורה 82, ירבה. בלק"ש: רבה (טה"ד). והרכבי
 הביא את הנוסח הנכון עפ"י כ"פ.

מכתב ו.

כ"א ח"א ס"י ט"ו. — נדפס בלק"ש לגרין צד 95 ס"י כ"ב;
 הרכבי ח"א צד 151 ס"י ג'. — והנה בכ"א חסר סוף המכתב הזה.

וגם בכ"יב לא מצאתיו. ואחר אשר נדפס כבר המכתב בכרך שלפנינו בקשתי מן המעתיק הנאמן מר יצחק לאסט באוקספורד שישים עוד הפעם את עינו על כ"יב ויבקש בו אולי ימצא את החסר בכ"י.א. וראה זה בקש ומצא, ובכ"יב דף רכ"ב נמצא סוף המכתב ואח"כ הדברים שהיו כתובים על גבו! והנני נותן לפניך בזה את תשלום החסרון (סוף המכתב):

פליאה דעת ממנו¹. רחוק רחוק מי ידענו. ועמוק מי ימצאנו². תתאחר האהבה עד שתחפץ³ — [ותבוא?]. ויתמהמה החפץ — ובוא יבוא. ותמשך התהלת ולא תכרת⁴. בהתמוגג הנפש⁵. יבוא הנפש. ובהתאחר התקוה. תמהר החרדה. ובאפס עצור⁶. ירמו רחמי הצור. נואש אב המון⁷ מכן חיל. וירא והנה איל⁸. נואש מבנו תמים אזרחי⁹. ויגידו לו עוד יוסף חי¹⁰. גלה ענו¹¹ מארצו ויתיאש. וירא והנה הסנה בער באש¹². גדלים מעשי די¹³. כי אל דעות די¹⁴. כי לא יזנה לעולם די¹⁵. הן אלה קצות דרְכֵי¹⁶ וכהנה רבות עמו¹⁷. אין צור בלעדו¹⁸. ואין להתיאש מאשר בידו. כי רחמיו מרבים. וחסדיו עצומים. וידו רחבה. וחמלתו קצובה. יוכיח את אהביו¹⁹. ויפקד על קרוביו. וידקדק עם אשר סביביו. כדכתיב וסביביו נשערה מאד²⁰. להנעים חלקם. ולהשלים חקם²¹. ולמלאות שפְקָם²². ולתת משאלם. ולשלם גמולם. ולהשגיא פעלם. להרבות אורם. ולהטיב אחריתם. כדכתיב והיה ראשיתך מצער וגו'²³.

1 תהלים קל"ט ו'. — 2 קהלת ד' כ"ד. — 3 ש"ש ח' ד'. — 4 משלי י"ג ו"ב (כ"ג י"ח. כ"ד י"ד). — 5 תהלים קי"ז כ"ג. — 6 דברים ל"ב ל"ז. — 7 זה אברהם; בראשית י"ז ח'. — 8 שם כ"ב י"ג. — 9 האזרחים הם האבות ויעקב הוא התם שבחם עפ"י בראשית כ"ח כ"ז. — 10 שם מ"ה כ"ו. — 11 זה משה. במדבר י"ב ג'. — 12 שמות ג' ב'. — 13 תהלים קי"א ב'. — 14 ש"א ב' ג'. — 15 איכה ג' ל"א. — 16 איוב כ"ו י"ד. — 17 שם כ"ג י"ד. — 18 ש"ב כ"ב ל"ג. — 19 משלי ג' י"ב. — 20 תהלים נ"ג. — 21 איוב כ"ג י"ד. — 22 שם כ' כ"ב. ויש גורסים שם בסמוך וכ"ה אצלנו בכ"י. — 23 שם ח' ד'.

[על גב המכתב:]

אבי אבי עין הרעת. מלא רוח בחכמה בתבונה ונדעת¹, ראש המדברים. אביר הרעים², גביר המשכילים, ומוכה את הרבים³, מוכיח למוכיחים, מורה הבוטחים והמכטיחים, יבטח בה⁴, גול על די⁵, דום לדי⁶, קוה אל די⁷, השלך על די⁸, והתענג על די⁹, כי יש לפעלתך שכר¹⁰, ולתקותך תגמול, ולבטחונך תשלום, וללילך שחר, ולאשלך צחר, ולערבך בקר, ולעצבך חקר, ולצירך תכלית, ולצוקתך אחרית, ולמחלתך קצה, ולתאלתך קצב. עתה אקום יאמר די¹¹, עתה יעיר עליך¹², ויהיה בכסלך¹³, וירים רגליך¹⁴, ויאיר פניו אליך¹⁵, ויעמד במרחב רגליך¹⁶, ויקל מעליך¹⁷, ושלמו ימי אבלך¹⁸, כדכתיב לא יבא עוד שמשך וגי¹⁰.

ואחר אשר מגיית את החסרון והשלמתי את המכתב הזה, הנני שב לסדר את הערותי הקצרות.

צד 222: שורה 1, ישעי' כ"א ב'; יחזקאל ג' כ"ו. — שורה 2, איוב ג' כ"ו. — שורה 4, ישעי' נ"ג ז'; ל"ה ד'. — שורה 5, ירמ"י י"ד י"ח; דניאל י" ח', ט"ו. — שורה 9, שם ח' י'. — שורה 10, במדבר כ"א א'; הרכבי: ממני; ישעי' כ"ד י"ט. — שורה 11, ישעי' ט"ז ד'; איכה ג' ט"ו; במדבר ה' י"ח. — שורה 12, ש"א ד' י"ב; ישעי' י"ד י"ב. — שורה 13—15, יחזקאל ז' כ"ז; צפניה ב' י"ד; איוב ג' ה'—ט'. — נדיב, הרכבי קורא: נדיב יע"ב הוא מוכרח להוסיף מלת עמו; ישעי' כ"ב ד'. — שורה 16, ירמ"י מ"ט ל"ב; מ"ה ג'. — שורה 17, איכה א' י"ב. — שורה 20, משלי י"ג י"ב; כ"ח י"ח.

(1) שמות ל"ה ל"א, ואולי צ"ל מלא אותו רוח אלהים; בתבונה, כ"ו; ובתבונה. — (2) ש"א כ"א ח'. — (3) אבות פ"ה מ"ח. — (4) ירמ"י י"ד ז'. — (5) תהלים ל"ז ח'. — (6) שם שם ז'. — (7) שם שם ל"ד. — (8) שם נ"ה כ"ג. — (9) שם ל"ז ד'. — (10) ירמ"י ל"א ט"ו. — (11) ישעי' ל"ג י'; תהלים י"ב ו'. — (12) איוב ח' ו'. — (13) משלי ג' כ"ו. — (14) המושורר השתמש במליצה הזאת גם בגאולתו הנודעת: יום ליבשה, ואמר „רגלי כן תרים | על הנשארים“; בכ"י וירום. — (15) במדבר ו' כ"ח. — (16) תהלים ל"א ט'. — (17) שמות י"ח כ"ב. — (18) ישעי' ס' כ', — (19) שם, שם.

צד **223**: שורה 21, שמות ה' ד'; דברים כ"ח ס"ה. —
 שורה 22, יחזקאל כ"א י"ט; חבקוק א' ו'. — שורה 24, שה"ש ב'
 מ"ו; תהלים ל"ח י"ח. — שורה 25, ויקרא י"ט י'; במדבר כ"ד ח'. —
 שורה 26, איוב א' כ"א. — שורה 27, מ"ב ב' י"ב, י"ג י"ד; ש"ב
 ג' ל"ח; מ"א א' כ'. — שורה 28, דה א י"ב ל"ג; ש"א מ"ו י"ז. —
 שורה 30—32, איוב ד' ג'—ה'; ש"ב י"ז י'. — שורה 33, איוב
 י"ד י"ח (יחזקאל י"ז כ"ב); מ' י"א. — שורה 34, תהלים ק"ב י"א. —
 שורה 35, שם ב' מ'. — שורה 36, משלי כ"ד י'. — שורה 38,
 ברכות דף ה' ע"ב. — שורה 39, שם דף י' ע"א. — שורה 40—41,
 יחזקאל כ"ח ג'; ש"א כ"ו מ"ו. — שורה 42, איוב ל"ד כ"ה. —
 שורה 43, ישעיה' י"ג י'. הרעיון שבשורה 43 והלאה מצאנוהו לר"ה
 גם בשיר ק"א צד 154 שורה 3 והלאה. — שורה 44, קהלת ה' ז';
 ישעיה' מ' כ"ו; חולין דף ס' ע"א. — שורה 45, מליצה לקוחה מברכת
 יוצר, וכתב קונייהם, כי כן הוא נוסח הספרדים (ע העירני על מ"ש
 שד"ל בבאורו לישיעיהו מ"ב ה', אולם ספרו של שד"ל איננו בידי ולא
 אוכל לעיין בו); אָהָה, אין ממנו בכה"ק רק הנסמך, כמו דברים י"ב
 מ"ו, כ', כ"א ובכ"מ. — שורה 46, שפטים י"ד ו'; ואל, בכ"י: וכל,
 ותקנו שד"ל. — שורה 47, שבת דף קנ"א ע"ב; קהלת י"ב ו'. ? —
 שורה 48, דניאל מ' כ"א; ישעיה' נ"ז ב'.

צד **224**: שורה 49, ישעיה' מ"ח מ"ו. — שורה 51, דה"א
 כ"ח י"ט; דהיב ל"ו כ"א (ומלת את איננה שם). — שורה 54,
 בראשית כ"ח י"ב; דברים כ"ח ס"ו. — שורה 58—59, קְעֵשָׁה, העיר
 שד"ל (ואחריו הרכבי) שהוא ענין מעוך, ובעיני נראה שהוא לשון
 עשיה וכאמרם ז"ל גדול הַקְעֵשָׁה יותר מן העושה (ב"ב דף מ' ע"א);
 משלי כ"ז א'.

מכתב ז.

כ"א ח"ג בתוך ס"י ח'. — לק"ש צד 94 בתוך ס"י כ"א; גיגר
 בספרו על ר"ה צד 129; הרכבי היא צד 150 ס"י ב'. — ראה את
 הערתי הראשונה למכתב ה'.

צד 224: שורה 1, עורא מ' ו'. — שורה 2, אולי צ"ל: על האגרת המשגרת. — שורה 3, ישעי' כ"ט א'. — שורה 4, תהלים מ"ו ו' (האלהים, קרי: אלהים). — שורה 5, אל מכתבו לק"ש: על. — שורה 6, ש"א ב' ג': תהלים פ"ו ג'. — שורה 7, לא לי, בשאר הנוסחאות: לא ל. — שורה 8, משלי י"ד מ"ו; מ"א ה' י"א. — שורה 9, תהלים ע"ג כ"ב. — שורה 10, מלת לא נתנו אותה במסגרת גם גיגר גם גרין וגם הרכבי, ולדעתי אין צרך לזה, וכן דרך התלמוד להשתמש במלת לא אחר מלת אין עם הכנויים. — שורה 11, הושע ה' י"ג; יהושע י' ב'.

צד 225: שורה 12, ישעי' י"ט ד'; ש"א כ"ט ד'. — שורה 14, מדויהם, לק"ש: מהויהם (טה"ד); ירמ"י נ"א ט'. — שורה 15, להטיב, לק"ש: להסיב. — שורה 16, איוב כ"ג י"ד; ישעי' ס"א א'. — שורה 17, במדבר י' ל"ג; אבות פ"א מ"א. — שורה 19, יחזקאל מ"ו י"ב; מ"ב א' י"ג, י"ד. — שורה 20, ש"ב י"ד י"ג; בראשית ל"ב כ"א, ויקרא ט"ו ו' ובכ"מ. — שורה 21, משלי ט"ו י"ד; ודבר, גיגר והרכבי מנקדים: ׀דבר, אבל הנכון הוא: ׀דבר. — שורה 22, בראשית מ"א מ"ו; שמות י"ח כ"ג (ושם: על מקומו).

(מושיק ער"ח סיון תרס"א).

תקונים והוספות להערותי.

צד 3 שורה 14: ראה הערתי צד 326 למכתב ה' שורה 77—78.
צד 13 שורה 12 והלאה: בדיואן הראב"ע (הוצאת איגרס) צד
38 סי' 108: העוה| ילכו לזנב או לראש תלי.

צד 32 שורה 21: ושי" פירש תוביש ענפיה, כי חנועויה
קלות ורוח הן שפוכה עליהן יותר מעל תנועות הענפים. ראה הערתי
צד 172 (לשיר ע' שורה 29—30) וצד 190 (לשיר ע"ח שורה
20—23).

צד 47 שורה 28: ראה צד 75, הערה לשיר ל"א שורה 11—12.
צד 49 שורה 23—24: הם הם הרברים הנאמרים במוסרי
הפילוסופים שער ב' פרק י"א (מהדרות לעווענטהאל צד 38).
צד 57 שורה 28: ר"ש הנגיד יאמר (זכרון לראשונים צד 151),
ובאחרית לשון ימים ימים, ורמב"ע במכתבו הנודע לר"ח: ולשון
ימותיו תחזה ככורו.

צד 64 שורה 12: יפלהו, קרי: יפלהו.

צד 64 שורה 14: צד 43, קרי: צד 41.

צד 70 שורה 20: ושי" כתב בפרוש, "יחשב חליו כחליו"
לאמר: "איש אשר יחשב את מכאובי כעדי להתפאר בו, כמו שנמצא
בינות הנשים היפות כרבות מאהביהן ככה תגדל תפארתן בעיניהן".
ומלות, התדע עת תרחף אם תרחף" הוא מפרש: "הא' לשון נשיבה
מן מרחפת על פני המים (בראשית א' ב') והשני מן על גוליו ירחף
(דברים ל"ב י"א)".

צד 109 שורה 16: „ובאמרו רבועים רמו על היות כשיר זה
שלש יציאות וחרו אחד בלי יציאה", פרוש לפרושי שיש בשיר
שלשנונו ארבעה מיני חרוים (וחצי חרוים), שלשה מהם יש להם יציאה
(דלת וסוגר — מחולק לבי חלקים — של הבית הראשון) והאחד

מהם (דלת הבית השני) אין לו יציאה. — ושיי דקדק ומצא, כי כל חלק מחלקי השיר הזה הוא שיר בפ"ע והם אפוא ארבעה שירים: (א) הדלתות לבד, (ב) הסוגרים לבד, (ג) הסוגרים ע"מ הקצר, (ד) הדלתות והסוגרים יחד, ר"ל השיר בשלמותו, וא"כ הוא הדבר הנפלא אשר עליו רמו המשורר במלת רבועים.

צד 111 שורה 13—14: מלות „שתה דם ענבים... תראה אור” יש למחקן ולכתוב תחתיהן: „כי היין מאיר באורו”.

צד 115 שורה 22: וכבר אמר כדברים האלה דונש (הוצאת ר"ד כהנא צד 37): וכפיו כעננים | לעורכי השירים.

צד 121 שורה 22: ראה הערתי צד 224 (לשיר צ"ג שורה 25—30).

צד 123 שורה 2: וכ"ה במוסרי הפילוסופים שער ב' פי"ג (מהדורת לעווענטהאל צד 41): ואמר דיי לך מן המקנא כך כי ידאג בשעת שמחתך. ושונה הלשון בתקון מדות הנפש ח"ד שער ד' (מהדורת ר"ח פאללאק צד מ"ב): דיי לחומר שיהא דואג בעת שמחתך. — תחת „הערתי לשיר ג"ו שורה 15” (שורה 3) צ"ל: „צד 77 שיר ג"ו שורה 15”, ושם משתמש המשורר ג"כ במלת חמד = מקנא, ועל הענין בעצמו כבר העירותי בספר היובל לרמש"ש חלק העברי צד 47 הערה 6 ובמה"ע ZATW היר"ל ע"י שטאדע שנת 1899 צד 328. ומצאנו לרב האי גאון שאמר בשירתו (הוצאת רא"ה ווייס צד 67): קנה דירה לך בינות ישרים | וסורה מְנוּוֹת חומדים וצרים, ור"ל מקנאים. ואלה הם דברי ר"ש הנגיד (זכרון לראשונים ח"א צד 32): חמדוני עלי הודי ובקשו | להרפני בידים מהרה, ואמר עוד (שם צד 99): חמדוני ויעיקו להודי | והוני כעגלה המעוקה. וראיתי לר"ד כהנא (ראב"ע ח"א צד 55) שהוא קְנָסָה בחשאי את דברי הראב"ע וקורא: לפני צרים וקמים | יפלו מְקַדְדו (1) אותי, ובהערה שם הוא אומר: „הכונה כי פני צריו נפלו יותר מאוהביו שחמדו אותו וכו”); אמנם העקר כמ"ש בדיואן (הוצאת איג"ר צד 85 סי' 192) ובספרו של ראזין (ח"א צד 114): מְקַדְדָם אותי, וכונת המשורר: לו ימים משלימים וכו' ארכבה לחוותו וכו' לפני צרים יפלו מקנאה על אָשְרֵי, כי ראיתי אותו פנים אל פנים | ראה גם בס' אוהב נשים לר' ידעי' הפניני (בס' היובל לצונץ צד 18 ועם תקונו והערותיו של רש"י בקבץ ע"י לחברת

מקינ ח"ה מאמר „שירי ברכה“ צד 15): מבחר סחר רכלי חמורתו,
עלי | אף חומדים, אתה והמה תחלקו; ודי בזה לע"ע.
צד 131 שורה 3: ראה מש"כ בהערה שלפ"ו.
צד 137 שורה 21: „ש"א כ"ו ו"י“ צ"ל „ישעי' ל"ו י"ח“, ושם
מצאנו פֶּן = אַל, ועוד הוסיף ע להעיר על איוב ל"ב י"ג.
צד 150 שורה 14: ראה את הערתי צד 231 (לשיר צ"ד
שורה 79—82).

צד 154 שורה 11: הליל, קרי: הלא (וקו המססיק יש למחקו).
צד 155 שורה 12: וש"י פתר מלת ^עעלמה שהוא לשון מרוצה,
ור"ל לרוץ אורח.

צד 158 שורה 21: צד 5 קרי: צד 4; ובדבר ר"א הנה יש
בידי כעת שיר אשר נאמר בו בפרוש שהי' ירו של מ"י, וצדקו דברי
הרכבי.

160—166: וזה מקרוב נדפס החלק השני מהשיר שלפנינו
(מן צד 96 שורה 33 עד סוף השיר) ע"י הרה"ח גאסטר בספר הזכרון
להחכם ר"ד קויפמאן צד 243 עפ"י כ"י הנמצא בניווה אשר במצרים,
ומכל הנוסחאות אשר שם אוכיר בזה רק, כי הנוסח בשורה 40 הוא
לילי הנרוד (ומלת הנרוד היא נגד המשקל) ובשורה 42 גם שם
הנוסח: מאת אהובם אחרי נרצעו, ויש לנו אפוא עד רביעי המקום
את הנוסח אשר מצאתיו נכון וישר.

צד 160 שורה 9: ותן, צ"ל: ובע; צִהֲרֶךָ צ"ל: זִהֲרֶךָ.
צד 162 שורה 3: וכן אמר רמב"ע בתוכחתו „החרשים שמעו“:
בעיניהם שכונים והמה יסעו, והעירותי ע"ז בתשלום אבודרהם צד 175.
צד 168 שורה 5 מלמטה: שוב מצאתי באחד משירי ר"ה
שהוא קורא בשם חמשה בניו של ר"א החבר, ואין ספק שכונ
עליהם בשירו, וכבר בררתי את הענין במאמר בפ"ע, והמאמר לא נדפס
עוד אבל בקרוב יצא אור.

צד 169 שורה 16: מרחל, קרי: מרבקה (טעות שפלטת
קולמסי והעירני עליה החכם ר"ש בערנפעלד).
צד 171 שורה 4: ראה את שירו של רמב"ע שהכאתיו להלאה
צד 220.

צד 175 שורה 4: ראה הערתי צד 295 לשיר קכ"ו שורה
10—6.

צד 190 שורה 21 והלאה: ראה תרשיש צד 46: קומות כאמיר
בשם נוטח.

צד 200 שורה 4 מלמטה: וכן השתמש רשב"ג במלת משלחת =
שלח או חרב בעקרה „אוי בהר מור“, כמו שהעירותי בתשלום אבודרהם
צד 164.

צד 212 שורה 15: ובעל עמודי העבודה (צד 88) הביא בשם
ר"י אבן כספי: כי חשבתי הייתי (צ"ל: היות?) מעלה מאב לבן
נוסעת.

צד 278 שורה 4, פתרון החרוזים הערביים נעלם ממני.
צד 312 שורה 1 והלאה, שכחתי לכתוב דעת ש"י, שהוא גורם
בל תעשוק (ת' בל יעשוק בשורה 24) והכונה על הנאמר בויקרא
י"ט י"ג, דברים כ"ד י"ד, ט"ו, „וזה ענין החרוזים: אחת מבנות ערב
חשקה נפשה בידירו זה, אך היא מתאוננת בסתם, הפך מפורש, ר"ל
בלבכה, וזה הוא לאו של לא תעשק שאינו מתכוון עליה, והיא תלון
ותתלונן על מטתה על דין ועל דין מנעי נשק. וניל שהמעתיק לא
הבין הענין כראוי והחליף תעשק ביעשק הנוחה להתחלף, ולפי זה
יש תגנים במלות תעשק — תחשק“.

רשימת השירים.

(עפ"י א"ב).

צד		צד	
39	אשר ישמך סגלה	105	א. אדון יצרו אסיר יוצרו
175	אשרי ותארכנה תנומותי	195	אהבי לחייו יריקו
	ב.	36	אהי כפר לרוח
69	בגדתם בי מיודעי	135	אחר גלות סוד
161	בגר ובלוי וביתום	2	איה כבוד האל
192	בי הצבי בי אדוני	92	איך אחרוך אמצאה
197	בי צבי נדר	63	איך מעינות חכמה
45	בכה על מחרת היום	199	איך מעינות עיני
56	בלבי לך נשעים	19	אל בחלום ליל
41	בלבי משכנות יוסף	72	אל גב מבורך
3	בלבי סוד	188	אלוף החן את אלופי
87	בן יעקב יוסף	144	אמרי לצבא שחקים
43	בעברי על פני רמון	175	אמת אשפט ואדינה
14	בעלת כשפים	27	אראה זמן רקד
67	בשושי מעברות מורה	38	ארון חכמה אשר עליו
	ג.	82	אריץ בילדה
12	גביר תורה וגבור התעודה	91	אש הנודד נפלה
103	גבר זמן וירד	191	אשר בנה בשחק
		34	אשר פור בדלה

צד		צד	
	ו.		ד.
74	ויש בת שיר	178	דוד בחלום נטה
16	ומה תשאל בעד דוה	181	דוד מתקן מליו
	ז.	143	דודים נסעו לבי שסעו
7	זמן אסר בעוד ליל	21	דלה ורקה
30	זמן העז כצור	173	דרשי תורה יתהלכו
	ח.		ה.
159	חי היריד אם יש	115	האל מקור חיים
76	חן חן לנטר כרמו	121	האין צרי אל מחלה
196	חשבתני אדוני	149	הבכוס הלבנה
	י.	81	הגיע זמן קין
40	יאור יואר	33	הה לי ידידי
60	יאיצון הנדרים	29	היתנכר נזיר אחים
154	ידענוך נדד	37	הלא יכון הלך גוים
186	יום סב היריד	123	הלבי ים ממלא
164	יונה תקנן על	26	הנה אני משא
106	ילד לגן עדן	129	העוד לילדות
99	יפי קול קדמו	112	הפשט הזמן בגדי חרדות
160	יפעת עפרים שאנת אריה	174	הקבל פני דורך
24	יקר עלי פלגי	6	הקולך זה אחי אחוה
131	ירנו ימים	184	הראיתם ברק
179	ישא צבי צבאות	58	הריח מר
	כ.	10	הרף שאון ים
98	כבר הלבישך השיר	13	השחת רחמיו
43	כשסע הגדי שסע	188	השר אשר מושבך
	ל.	40	השר עשרת כל
127	לא האמין אמון	48	התורה הנחשים השרפים
		77	התמיר בוקונים

צד
42 סגור לבי ארון דת
116 סעפי בהקכה

ע.

137 עין נדיבה אשר
111 עיני כל ישראל עליך
65 עמד כמעט צבי
141 ערכו כיום רעיוני

פ.

176 פנו דרכינו
169 פני אדם וצה
93 פעמן זהב ורמון

צ.

163 צבי שני אורים שלש
71 צוה ישועות יעקב
150 צלעי קדמו שלום

ד.

44 ראה כי ענני
117 ראי תמהים ושאלים
157 ראשי עם עת התאסף
108 רדה עב טל
57 רדו עבים
171 רחמי עבים יהמיו

ש.

4 שאו שלום לרב הדור
133 שושן חסדים וחכצלת
4 שיר דברו צפון
189 שיר חדש בפי כלנו

צד
95 לא העננים הם
1 זמול פיות
11 לאט לי אין כמו ברזל
60 לבבי אליכם סגלת
73 לבי מעירי
193 לחכם אספה נפשו¹
110 ליהודים היתה אורה
159 ליל הנרד הארך
107 לך השר לך חן חן
201 לך עיני בפוך ליל
53 למי בקעו דמעיק
13 לעת כזאת תכל
120 לרב יצחק נשיא כל
199 לשוני כבדה

מ.

85 מבחר נורים
151 מה לי לדות
89 מי יתנני כפר לעפר ישקני
182 מפאתי היכל

נ.

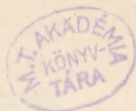
23 נאם אסף
117 נדיב לבב כליל יופי
64 נמתי לצד יגון
88 נפשי לשלום
135 נקלותי ודלותי בפרוד

ס.

52 סבכתני נדיבתך

¹ במענות נדפס: לנדיב אספה נפשו, ראה הערות צד 308.

צד		צד	
161	שמש אשר פנה	16	שלום לבת רבו
118	שפתי היתה אתמול	168	שלום לגבר ששוניו
	ת.	68	שלום שלום רב לשלמה
33	תלנתי עלי נפשי	61	שלומותי שאי
122	חן ריחך בשמי	181	שלמה בהוד נחנה
		185	שמע מכל עברך

D î w â n

des

Abû-l-Hasan Jehuda ha-Levi.

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter bearbeitet
und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

von

Dr. H. Brody.

Erster Band:

Nichtgottesdienstliche Poesie.

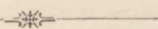
(Anmerkungen. III. Liefg.)

BERLIN 1901.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.

Hebräischer Literaturverein „Mekize Nirdamim“

מקיצי נרדמים

BERLIN N., im Januar 1902.
Krausnick-Strasse 7.

Die geehrten Mitglieder des M. N. Vereins erhalten hiermit die Schriften des 17. Jahrganges und zwar:

- 1) Fortsetzung des ארחות חיים, 7 Bogen.
- 2) Schluss des שכל טוב, 22 Bogen.
- 3) Schluss des ersten Bandes vom Diwan Jehuda Halevi's, 8 Bogen.

Vorzüglich die letzterwähnte Publication darf uns mit besonderer Befriedigung erfüllen, da sie im wahren Sinne des Wortes ein Nationalwerk bildet, in der schönsten innern und äussern Ausstattung. Der Commentator und Herausgeber, Herr Dr. H. Brody, verdient für das, was er — von verschiedenen Gelehrten, besonders von den Herren Dr. A. Ehrlich und Prof. W. Bacher, unterstützt — hierfür geleistet hat, die allgemeinste Anerkennung, wie sie ihm bereits von den bedeutendsten Sachkennern der Gegenwart gezollt worden ist. Es sind bereits dafür Vorkehrungen getroffen, dass die Fortsetzung des zweiten Bandes des Diwan im nächsten Jahrgange erscheinen kann.

Wir sprechen hierbei die Bitte aus, dass die Mitglieder sich bemühen mögen, die fernere Leistungsfähigkeit des Vereins nicht allein zu erhalten, sondern auch zu erhöhen, indem sie neue Mitglieder dem Vereine zuführen, zumal auch für den neuen Jahrgang wichtige Werke vorliegen, über die wir bei dem nächsten Rechenschaftsberichte näheres mitteilen werden.

Dr. A. Berliner.

החברים הנכבדים אשר לחברת „מקיצי נרדמים“ יקבלו בזה את ספרי השנה
הי"ו והם:

- (א) ארחות חיים, המשך (חברת ג'), ז' גליונות.
(ב) מדרש שביל טוב, חלק ב' (סוף), כ"ב גליונות.
(ג) דיואן לר"ה, כרך א', הערות (סוף), ח' גליונות.

בפרט על זה הספר האחרון נוכל להיות שבועי רצון ומלאי ענג, כי בו אנחנו
רואים מפעל לאמי במלא מובן המלה, יפה אף נעים כן בפנימיותו וכן בהיצוניותו.
המפרש והמל"ה הד"ר חיים בראדי ראוי הוא לשבח והודאה בעד כל היגיעות אשר
יגע בספר הזה ובעד אשר פעל ועשה בכאוריו ובהערותיו — בעזרת חכמים שונים
אשר תמכו בידו, ובפרט הרה"ח הפרופ' רב"ז באבר והרה"ח הד"ר רא"א עהרליך —
כאשר באמת כבר הנחילו אותו יקר ותהלה רבים מחכמי דורנו אנשי שם ומביני דבר
במקצוע הזה. וכבר הכין את המלאכה הגדולה הזאת להביא לגמרי טוב, ובשנה
הבע"ל נרפים גם את המשך הכרך השני ביפיו ובהדרו כמו הכרך הראשון.
ובזה אנחנו מבקשים מאת חברינו הנכבדים, שלא יאמרו די במה שהם
מחזיקים בידי חברתנו למען תוכל תת כִּהָה כמאז כן עתה, אבל ישתדלו להרים אותה
מעלה מעלה ויעזרו אותנו למען נוכל להרחיב את חוג פעלתנו, בהמציאם חברים
חדשים אשר יספחו לנו, כי עוד ספרים רבים ונכבדים מוכנים אצלנו והפצנו הוא
להוציאם לאור בשנה הבע"ל. הספרים האלה כלם בשם יקראו בספר הדין והחשבון,
אשר ישלח לחברינו בעוד ימים לא כבירים.

ברלין, טבת תרס"ב.

ברגשי כבוד

אברהם ברלינר.

Verzeichnis
der
Mitglieder
des
hebräischen Literatur-Vereins
„Mekize-Nirdamim“

Siebzehnter Jahrgang.

1901.

חברת מקיצי נרדמים

שנה י"ז

חרס"א.

BERLIN

Druck von H. Itzkowski, Gipsstr. 9.

Mitglieder.

Abony.

Dr. N. Blumgrund.

Albany.

Dr. M. Schlesinger.

Alger.

Isac Morali.

Joseph Chemoul.

Môise Boaziz.

Allenstein.

Dr. M. Olitzki.

Altona.

Abr. Sambel-Stiftung.

Alzey.

Dr. Lewi.

Amsterdam.

Dr. P. Gobits.

N. H. van Biema.

R. D. Montezinos.

Is. Palache.

Bibl. Rosenthaliana.

A. Seligmann.

Rab. J. D. Winkoop.

Deutsch Israel. Seminar.

J. E. Boutelje.

A. van Creveld.

G. L. Joachimsthal.

Ansbach.

Dr. P. Cohn.

Augsburg.

Dr. H. Gross.

Bamberg.

Dr. A. Eckstein.

E. Wassermann.

Berkeley.

Prof. M. Margolis.

Berlin.

Professor J. Barth.

Dr. A. Berliner.

Dr. Bernfeld.

Dr. H. Hildesheimer.

Dr. M. Hildesheimer.
H. Itzkowski.
J. Kalmus.
Dr. Eschelbacher.
Dr. E. Munk.
Dr. Kastan.
S. Leszynsky.
J. W. Goldmann.
J. Marcuse.
Mayer & Müller.
Dr. S. Neumann.
Dr. Preuss.
M. Poppelauer's Buch-
handlung.
M. Posen.
J. Rosenblüth.
Dr. Rosenzweig.
Dr. Schreiner.
Dr. Stier.
Prof. H. Strack.
D. Struck.
Jacob Wagner.
Dr. Weisse.
Rabbiner-Seminar.
Lehranstalt f. die Wissen-
schaft des Judenthums.
Deutsch-Israelitischer
Gemeindebund (5 Ex.)

Beuthen.

Dr. Kopfstein.
L. Guttmann.

Bialystock.

D. Chazanowicz.

Bielitz.

Dr. Steiner.

Bischheim.

Dr. Wolff.

Bobrusik.

J. Katzenelson s. A.

Bodrog-Keresztur.

M. Schlesinger.

Bojanowo.

Dr. Theodor.

Bradford.

Dr. Strauss.

Braunsbach.

Dr. Berlinger.

Breslau.

Dr. Brann.
Sal. Daniel.
Gemeinde-Bibliothek.
Ph. Falk.
Dr. Guttmann.
Dr. S. Horowitz.
Dr. J. Levy.
Dr. Rosenthal.
Jüd. theol. Seminar.
Leipzigersches Bet - Ha-
midrasch.
Meyer Lewy s. A.

Brigthon.

H. J. Mathews.

Brünn.

Dr. B. Steinhart.

Budapest.

Prof. W. Bacher.

Prof. M. Bloch.

Dr. Berth. Edelstein.

Dr. Moritz Weiss.

Dr. L. Blau.

Prof. M. Goldziher.

Prof. Dr. Kaufmann s. A.

Dr. Sam. Kohn.

Prof. Sam. Krauss.

K. Pollak.

Dr. Max Weiss.

Buenos Aires.

M. D. Cazés.

Cambridge.

Univ. Library.

Cassel.

M. Elias.

Dr. Prager.

Chicago.

Rev. B. Felsenthal.

Cincinnati.

Pr. G. Deutsch.

Prof. C. A. Levias.

Dr. M. Mielziner.

Dr. David Philipson.

Dr. L. Grossmann.

Copenhagen.

Chewra Ez-Chajim

Dr. Simonsen.

Beth Jacob.

Darmstadt.

Dr. Marx.

Dr. D. Selver.

Djerba (Tunis.)

Chouchan Coen.

Dresden.

Dr. Winter.

Dürkheim a. H.

Dr. Salvendi.

Düsseldorf.

Dr. David.

Erfurt.

Dr. Salzberger.

Eschwege.

Dr. J. Cohn.

Eschweiler.

Hermann Kaufmann.

Esslingen.

Dr. M. Kahn.

Florenz.

Dr. Margulis.
Collegio rabbinico.

Frankfurt a. M.

M. Altmann.
Markus Bender.
M. Bing.
Dr. M. Horovitz.
J. Kaufmann.
Gerson Posen.
Jacob S. Posen.
Wilhelm S. Posen.
L. Ph. Prins.
Prof. Sulzbach.
A. M. Schwarzschild.
Isaac Mainz.

Freiburg.

Dr. Lewin.

Fürth.

J. Goldberger.
S. Nordheim.
M. Rau.

Göding.

Dr. Lazarus.

Görz.

Verein Derech Chajim.

Göttingen.

Dr. Jacob.
Universitäts-Bibliothek.

Graudenz.

Dr. Loevy.

Grosswardein.

Dr. L. Kesckeméti.
Kurländer & Ullmann
(2 Ex.).

Haag.

Dr. T. Lewenstein.

Halberstadt.

Dr. S. Auerbach s. A.
Dr. A. Hirsch.

Hamburg.

Jacob Goldschmidt.
H. Gumpertz.
Oberrab. M. Hirsch.
Dr. H. B. Levy.
Hugo Mainz.
Sally Mainz.
Moritz Wolff.
Ph. Peine.

Hanau.

Dr. S. Bamberger.

Hannover.

Dr. Gronemann.
Gemeinde-Bibliothek.
Lehrer-Bildungs-Anst.

Heidelberg.

Prof. E. Leoser.
Israel Sack.
Dr. Pinkuss.

Hildesheim.

Dr. Lewinski.

Homburg. v. d. H.

Dr. Kottek.

Hongkong.

S. A. Joseph.

J. Elia.

D. S. Gabbay.

Janina.

Jakob Elia Joseph.

Gr Kanisza.

Dr. E. Neumann.

Kaposvar.

Dr. Hertzog.

Karlsruhe.

Dr. Appel.

B. Blumengrund.

Dr. Schiffer.

Sam. Strauss.

Kattowitz.

Sal. Wiener.

Köln.

Dr. Frank.

Königsberg i. P.

E. Birnbaum.

Gemeinde-Bibliothek.

Litterat.-Verein.

George Marx.

Dr. Vogelstein.

Dr. Perles.

Dr. Silberberg.

Krotoschin.

Dr. H. Berger.

Kruschwitz.

Dr. Aronsfeld.

Leipzig.

Dr. Porges.

Lemberg.

Sal. Buber.

Dr. Sam. Rappoport.

Dr. M. Munk.

Stadt-Lengsfeld.

Dr. Salzer.

Libau.

Dr. N. Katzenelson.

Livorno.

Istituto rabbinico.

London.

Dr. E. Adler.

Dr. H. Adler.

M. Adler.

Dr. M. Friedländer.

Dr. Gaster.

Dr. Ginsburg.

Guildhall Library.

Prof. A. Löwy.

F. D. Mocatta (L. 5,5).

Cl. Montefiore (L. 3,3).
Lord Rothschild (L. 10).
Luzac & Co.
Dr. H. Hirschfeld.

Lublinitz.

Dr. Friedmann.

Mainz.

Dr. J. Bondi.
Dr. Salfeld.

Manchester.

Dr. B. Salomon

Mannheim.

Dr. Unna
f. d. Klausbibliothek.

Marburg.

Dr. L. Munk.

Mesericz.

M. Friedmann.
J. Krongold.

Moscau.

B. Gawronsky.

München.

Siegm. Feuchtwanger.
Angelo Feuchtwanger.
Lothar Feuchtwanger.
Dr. E. Merzbacher.
Königl. Bibliothek.
Dr. Werner.

Nabul.

A. Karila.

Nachod.

Dr. H. Brody.
David Schur.

Nagy-Bittsc.

Dr. Wellez.

Neu-Pest.

Dr. L. Venetianer.

Newark.

Myer S. Hood.

New-York.

Dr. Davidsohn.
J. D. Eisenstein.
A. L. Germansky.
Dr. K. Kohler.
J. L. Sossnitz.

Nottingham.

H. Weinberg.

Nürnberg.

Dr. Ziemlich.

Oberheim.

Dr. Bloch.

Odessa.

D. Kahn.
B. Hartenstein.

Ostrowo.

Dr. Freund.

Oxford.

S. R. Driver.

Paris.

Alliance isr. univ. (20 Ex.)

Grandr. Zadoc Kahn.

M. Lipschütz.

Peoria. (Ill.)

Rabbi. Charles Levi.

Petersburg.

Prof. Chwolson.

Baron D. von Günzburg.

Dr. A. Harkavy.

Paul von Kokowzoff.

Pfungstadt.

Dr. D. Barnass.

Philadelphia.

Dr. M. Jastrow.

M. Sulzberger.

Pilsen.

Ph. Lederer.

Pinne.

Dr. Lewin.

Posen.

Dr. Ph. Bloch.

J. G. Scherek.

Prag.

Dr. Ehrenfeld.

Dr. Grün.

f. d. Gemeinde-Bibl.

Dr. A. Rosenbacher.

Dr. M. Fischer.

Dr. Kohner.

Pressburg.

Dr. Funk.

Ratibor.

Dr. A. Blumenthal.

Rawitsch.

Dr. J. Cohn.

Regensburg.

Isidor Grünhut.

Riga.

Schaie Berlin.

Rochester.

Dr. M. Landsberg.

Rotterdam.

Dr. Ritter.

S. Hausdorf.

Rustschuck.

S. A. Rosanes.

Sar-Union.

Rab. J. Guggenheim.

Schildberg.

Verein שוחרי תושיה

Schwäbisch-Hall.

H. Herz.

Schwedt.

Dr. Holzer.

Schweinfurt.

Dr. S. Stein.

Sennheim.

Rab. S. Bamberger.

Smichow.

Dr. Herzog.

Stettin.

Dr. Vogelstein.

Strassburg i. E.

Kais. Landes-Biblioth.

Stuttgart.

Dr. Th. Kroner.

Szegedin.

Dr. J. Löw.

Chewra Kadischa.

Isr. Gemeinde.

Tarnowitz.

Dr. A. Löwenthal.

Teplitz.

Dr. Kurein.

Triest.

Rab. Melli.

Talmud-Thora.

Tunis.

S. V. Bembaron.

Utrecht.

Dr. J. Hamburger.

Var Palota.

Rab. A. Singer.

Warschau.

Wydział Biblioteka.

Wien.

Isr. Alliance.

Gemeinde-Bibliothek.

E. Baumgarten.

A. Epstein.

Dr. M. Güdemann.

Dr. Schwarz.

Isr. theol. Lehranstalt.

Wilmington.

Dr. S. Mendelsohn.

Wilna.

J. Marezki.

Ch. L. Markon.

W. Markon.

J. L. Goldberg.

Jacob Benjacob.

J. Westinetzki.

Würzburg.

Dr. M. Bacharach.

Rabb. Nathan Bamberger.

Zabrze.

Dr. S. Kaatz.

